

Музеји 4 (н. с.) 2015.

МУЗЕЈСКО ДРУШТВО СРБИЈЕ
SERBIAN MUSEUM ASSOCIATION

МУЗЕЈСКО ДРУШТВО СРБИЈЕ
SERBIAN MUSEUM ASSOCIATION

MUSEUMS

No. 4 (n. s.)

Editor in chief:

Drago Njegovan, Ph.D.

Editorial board:

Dušica Bojić, Ph.D., chair EB,

Marina Vlasisavljević,

Čedomir Janičić,

Gordana Karović, M.A.

Miloš Matić, Ph.D.

Vuk Obradović

Secretary:

Aleksandra Momčilović Jovanović

UDC 069

ISSN 1821-0694 = Музеји

BELGRADE 2015

МУЗЕЈСКО ДРУШТВО СРБИЈЕ
SERBIAN MUSEUM ASSOCIATION

МУЗЕЈИ
бр. 4 (н. с.)

Главни и одговорни уредник:
др Драго Његован

Уређивачки одбор:
др Душица Бојић, председница УО,
Марина Влаисављевић,
Чедомир Јаничић,
мр Гордана Каровић,
др Милош Матић,
Вук Обрадовић

Секретар Уређивачког одбора:
Александра Момчиловић Јовановић

УДК 069
ISSN 1821-0694 = Музеји

БЕОГРАД 2015.

Издавач:
МУЗЕЈСКО ДРУШТВО СРБИЈЕ
Београд, Трг Републике 1а
mdsrbiye@infosky.net
casopis.muzeji@gmail.com
www.mdsrbija.org

За издавача:
др Драго Његован, председник МДС-а

Лектор и коректор:
мр Лидија Мустеданагић

Превод на енглески:
мр Лидија Мустеданагић
мр Тијана Станковић-Пештерац

Корице:
Александар Козлица

Штампа:
Magyar Szó KFT, Нови Сад

Тираж:
300 примерака

**Припрема и објављивање часописа финансирано средствима
Министарства за културу и информисање Републике Србије**

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

069

МУЗЕЈИ = Museums / главни и одговорни уредник Драго Његован
1948, бр. 1-1965, бр. 18 ; н.с., 2008, бр. 1- . - Београд :
Музејско друштво Србије, 1948-1965; 2008-
(Нови Сад : Magyar Szó KFT). - 24 cm

Повремено
ISSN 1821-0694 = Музеји
COBISS.SR-ID 51173132

Садржај Summary

Уводна реч (Д. Његован)	7
Љубиша Б. Васиљевић, Преглед досадашњих истраживања Лазаревог града у Крушевцу	9
Ljubiša Vasiljević, Survey of the recent research of the Lazar's Town in Kruševac	
Милица А. Орловић-Чобанов, Снежана М. Николић, У додиру с чулима – Тактилна изложба Спомен-збирке Павла Бељанског	25
Milica A. Orlović-Čobanov, Snežana M. Nikolić, In touch with senses – Tactile exhibition of the Memorial-Collection Pavle Beljanski	
Александра З. Момчиловић-Јовановић, Ношња као дар – чиме су Југословени даривали Тита	41
Aleksandra Z. Momčilović-Jovanović, Folk costume as a gift – What Tito has been given by Yugoslavs	
Драго Његован, Јован Цвијић и српска музеологија	53
Drago Njegovan, Jovan Cvijić and the Serbian museology	
Живка М. Ромелић, Етнографске збирке у Србији – десет година касније	61
Živka Romelić, Ethnographic collections in Serbia – Ten years later	
Братислава Д. Идвореан-Стефановић, О развоју етнолошког одељења Музеја Војводине	67
Bratislava Idvorean-Stefanović, About the development of the Ethnological department in the Museum of Vojvodina	
Милош Матић, Традицијске вештине конзервације намирница и питање идентитета	85
Miloš Matić, Traditional skills of food conservation and identity problem	
Ивана Љ. Јовановић-Гудурић, Стратегије формирања етнографских збирки и поставки након Другог светског рата – Анализа часописа <i>Музеји</i>	99
Ivana Lj. Jovanović-Gudurić, Strategies of the ethnographic collections establishment and exhibitions after The Second World War – Analysis of the journal <i>Museums</i>	

Рајка Грубић, Значај поклоњених колекција приликом формирања етнологске збирке Народног музеја у Зрењанину	119
Rajka Grubić, Relevancy of the donated collections during the Ethnological collection establishment in the National Museum of Zrenjanin	
Катарина Д. Радисављевић, Народне женске рукотворине у музејима и музејским збиркама Аустро-Угарске монархије и Краљевине Србије	129
Katarina D. Radisavljević, Folk woman handworks in museums and museum collections of the Austro-Hungarian Monarchy and the Serbian Kingdom	
Снежана Шапоњић-Ашанин, Импровизација драгачевске свадбе у служби представљања културног наслеђа	143
Snežana Šaponjić-Ašanin, Improvization of the Dragačevo's wedding ceremony in the service of the cultural heritage presentation	
Снежана Томић, План развоја сталне музејске поставке у Музеју на отвореном „Старо село“ у Сирогојну	159
Snežana Tomić, Plan of the permanent museum exhibition development in the open-air “Old Village Museum” in Sirogojno	
Богдан М. Шекарић, Утицај теоријског приступа Јована Цвијића на научни рад Радивоја Симоновића	171
Bogdan M. Šekarić, The influence of Jovan Cvijić's theoretical approach on the scientific work of Radivoj Simonović	
PRIKAZI / REVIEWS	
Бранка Бабић, Бојана Видовић, Изложба и радионица „Срце у калупу”	181
Милош Матић, Култура исхране у Србији	185

Уводна реч

Часопис *Музеји*, покренут 1948. године као стручно гласило заштитара покретног и непокретног културног наслеђа Србије, временом је прерастао у југословенски часопис музеалаца, бивајући, у међувремену, и гласилом Музејског друштва Србије. Часопис *Музеји* као југословенско гласило, престао је да излази и пре разбијања Југославије као државе 90-их година 20. века. Последњи број *Музеја*, број 18, изашао је из штампе 1965. године, тачно пре пола века. За сво то време је савска и дунавска вода текла поред и посред Београда. Настао је дисконтинуитет.

Музејско друштво Србије као струковно удружење српских музеалаца, настало после Другог светског рата, као део југословенског удружења у области заштите културних добара, такође се угасило током 90-их година 20. века. Опет дисконтинуитет.

Почетком 21. века наступа време обнове и успостављања континуитета. Музејско друштво Србије обновљено је 2001, а часопис *Музеји* 2008. године.

У размеђу тих година Србија је обновила своју независну државност, изазвану отцепљењем Црне Горе од заједничке државе са Србијом. Од 2006. смо као *држава Србија* коначно своји, али оштећени за цео један век, за српске територије које су данас под управом неисторијских, нових држава, углавном испражњених од српског народа, и – осим Републике Српске – са перспективом даљег и дефинитивног нестајања Срба са својих вишевековних простора. А о српском постојању на тим просторима, сведоче како покретна, тако и непокретна културно-историјска и уметничка дела. Какав апсурдан дисконтинуитет у области заштите управо тих дела, посебно када је реч о Косову и Метохији.

Статутом Музејског друштва Србије предвиђено је да часопис *Музеји* као стручни орган овог друштва, излази једном у две године, а што је регулисано и одговарајућим правилником. Нажалост, и поред тако комотно одређене динамике за излажење једног периодичног гласила часопис је нередовно излазио.

Сматрајући да су сталност, постојаност, континуитет у било ком раду – врлина, па тако и у издавању једног часописа, одлучили смо да број 4 часописа *Музеји* буде обележен са 2015. годином, иако се штампа током 2016. године. Разлог је не само у успостављању континуитета у издавању часописа *Музеји* у новој серији, већ и у стварним разлозима настајања његовог садржаја. Наиме, централни и највећи део садржаја представљају прилози колега и колегиница који су 2015, у Народном музеју Ваљева, расправљали о сталним етнолошким поставкама у светлу обележавања 150. годишњице рођења Јована Цвијића, тражећи нове приступе овој теми, о чему се побринула Етнолошка секција Музејског друштва Србије, предвођена Иваном Гудурић-Јовановић из Музеја града Новог Сада.

Драгоцени прилози археолога Љ. Васиљевића о Лазаревом граду у Крушевцу, М. Орловић-Чобанов и С. Николић о тактилним изложбама у Спомен-збирци Павла Бељанског у Новом Саду и А. Момчиловић-Јовановић о поклоњеним ношњама у Музеју историје Југославије у Београду, мали су доказ о веома различитим и поучним музејским праксама у музејима Србије. Овој оцени могу да се придруже и два приказа изложби и музејских радионица у Београду и Зрењанину.

Музејско друштво Србије, захваљујући финансијској подршци Министарства културе и информисања Републике Србије реализовало је током 2015. већину својих програма, а током 2016, скоро све своје програме, укључујући објављивање *Водича кроз музеје Србије*, два семинара за музејске *дидлошке*, два стручна скупа секција МДС, *етнолошке* на Златибору и *историјско-уметничке* у Београду, и доделу награде „Михаило Валтровић“.

Уређивачки одбор планира да током 2017. објави *Водич кроз музеје Србије* на енглеском језику, часопис *Музеји* бр. 5, *Билтен* МДС бр. 9 и *Библиографију часописа Музеји* (1–18, 1948–1965. и 1–5 – нова серија, 2008–2017). Уз разумевање Министарства за културу и информисање Републике Србије и уз професионалну свестрану помоћ и сарадњу, то ће бити могуће.

Д. Њећован

Др Љубиша Б. Васиљевић
Народни музеј Крушевац
ljubisa05@gmail.com

ПРЕГЛЕД ДОСАДАШЊИХ ИСТРАЖИВАЊА ЛАЗАРЕВОГ ГРАДА У КРУШЕВЦУ

Сажетак: Истраживања су показала да је плато Лазаревог града био насељен током свих периода у праисторији, са могућим изузетком током трајања периода винчанске културе. Појединачни налази говоре о животу у античком и рановизантијском периоду, док постоје и индиције о средњовековном насељу, подигнутом пре великог грађевинског подухвата спроведеног крајем XIV века. О некадашњем утврђеном граду сведоче остаци бедема, кула, профаних грађевина и црква Лазарица. Археолошка истраживања сведоче и о активном животу насеља у периоду XV–XVIII века.

Кључне речи: Крушевац, Лазарев град, Лазарица, утврђење, археолошка истраживања.

Данашњи Крушевац, готово у самом средишту урбаног језгра, чува остатке археолошког локалитета од изузетног значаја. Реч је о остацима некадашњег утврђеног насеља, подигнутог крајем XIV века, по налогу кнеза Лазара. Привилегија постојања културног наслеђа у сопственој средини са собом носи и обавезе везане за адекватно истраживање, чување, реконструкцију и презентацију комплекса.

Још крајем XIX века уочена је потреба да се цркви Лазарици, чији је изглед био знатно измењен као последица бројних нестручних радова и интервенција, врати првобитни изглед. По налогу Министарства просвете и црквених послова, у Крушевцу је 29. маја 1887. године боравила комисија у саставу: Михаило Валтровић, Александар Бугарски и Душан Живановић. Комисија је извршила увид у стање објекта и поднела предлог о начину његове обнове. М. Валтровић

наводи следеће: „Када буде једном Лазарева црква обновљена, и кад се опет укаже у првом свом облику и по градиву и по склопу, Крушевац ће се моћи дичити старином, какву ниједна друга варош у краљевини нема“. Иста комисија је 1889. године, по личној жељи краљице Наталије, израдила план рестаурације.

*Пољед на њрофане ѡрађевине у јујозајадном делу Лазаревој ѡрада
(фото: Љубиша Васиљевић)*

По краљичиној жељи је, такође, био обијен малтер, на јужној фасади, у виду траке широке 40 цм, како би се бар делимично сагледао начин зидања цркве. (Ристић 1983: 129–146)

Пре велике кампање археолошких истраживања Лазаревог града, спроведеној у седмој деценији двадесетог века, од средњовековног утврђења били су познати само црква Лазарица и остаци Донжон куле, са траговима бедема. Архитекта Александар Дероко је покушао да реконструише изглед утврђења, али је, због оскудности података, успео да изнесе само своју визију некадашњег изгледа Донжон куле. (Дероко 1950: 121–122)

Најстарији познати помен Крушевца у историјским документима налазимо у болоњском препису оснивачке повеље манастира Раванице, највероватније

издатој 1377. године. Иако се у препису не наводи изричито да је Крушевац град, може се прихватити претпоставка да је он већ тада био значајно, и то вероватно утврђено место, на основу чије локације се одређивао положај других насеља. (Младеновић 2003: 91)

Први изричит помен средњовековног Крушевца, као утврђеног места, односно града, налази се на повељи издатој на празник Св. Стефана, 9. јануара 1387. године. Наведену повељу је кнез Лазар издао Дубровчанима „у славном граду господства ми Крушевцу“. Оригинал повеље је сачуван и чува се у дубровачком архиву. (Исто)

Систематска истраживања локалитета спроведена су између 1961. и 1971. године. До ископавања је дошло јер је урбанистичким планом изградње Крушевца обухваћено и уређење платоа Лазаревог града. Народни музеј Крушевац је захтевао да се претходно изврше археолошка истраживања. Пошто је предлог прихваћен, Народни музеј Крушевац учествовао је у овим истраживањима, у сарадњи са Археолошким институтом из Београда и Заводом за заштиту споменика културе из Београда. (Васиљевић 2007: 125, нап. 18 са старијом литературом)

Донжон кула (фојто: Љубиша Васиљевић)

Црква Лазарица, поглед са запада (фото: Љубиша Васиљевић)

После велике кампање, археолози су још неколико пута, у мањим размерама, истраживали Лазарев град. Тако је 1986–87. године ископан простор зграде Старе Мензулане, 1995. године обављена су ревизиона ископавања Ма-

лог града и Донжон куле. Године 1998. испитано је место где се налазио стари Парохијски дом цркве Лазарице. (Исто: 132–136) Током 2002. године изведене су заштитна ископавања дуж пројектоване трасе приступних стаза ка цркви Лазарици. Непосредно окружење зграде Музеја сондажно је истраживано 2010. и 2012. године. (Исто 2012: 12)

Археолошка истраживања омогућила су да се стекну основна сазнања о утврђењу, одреди правац пружања бедема и утврди постојање четрдесет грађевинских објеката. Археолози су на светлост дана изнели остатке грађевина које су, можда и мало преурањено, термилошки и функционално, па и хронолошки, одређене као палата, коњушница, ковачница, цистерна, занатска радионица... из периода развијеног средњег века.

Покретни археолошки материјал пружио је увид у свакодневни живот становништва, преко налаза керамике, накита, стакла, занатског алата, оруђа и оружја.

Ископавања су показала да је плато био насељен још у периоду неолита. Континуитет насељавања ретко када је био прекинут, што потврђују налази из бронзаног и гвозденог доба, као и трагови сачувани из римског и рановизантијског периода. Озбиљне индиције указују и на постојање средњовековног насеља, старијег од утврђења насталог приликом великог градитељског подухвата кнеза Лазара.

Праисторијски слојеви, констатовани на простору Лазаревог града, сведоче о континуитету насељавања из времена неолита, енеолита, бронзаног доба и гвозденог доба. На основу броја налаза, највеће праисторијско насеље на овом месту припадало је носиоцима старчевачке културе. Налази из винчанског периода су малобројни, али имају велики значај, будући да припадају самим поцевцима ове културне групе. Релативно малобројна, али веома карактеристична керамика, потиче из епохе енеолита и указује на постојање мањих насеља, из више фаза културне групе Криводол–Салкуца–Бубањ и костолачке културне групе. Нешто бројнија керамика из бронзаног доба документује живот на овој локацији у рано и средње бронзано доба, односно током трајања културе двоухих пехара, из протоватинског и ватинског периода. Још заступљенија је керамика дрњичке културне групе. Бројни налази керамике карактеристичне за гвоздено доба, I b-c, у басену Велике Мораве, почевши од XI века пре нове ере, јављају се и у Лазаревом граду. Типична керамика Калакача хоризонта, затим она из фаза Ланиште I, Ланиште II – Басараби и из млађег гвозденог доба, указује на то да је ово подручје, све до доласка Римљана, чинило етнокултурну целину са басеном Велике Мораве. (Стојић и Чађеновић 2006: 101–121)

Антички слој, у оквиру комплекса Лазаревог града, још није констатован. Појединачни налази указују на могућност његовог постојања. Тако је, током

археолошких ископавања, пронађена метална фигурина млађег Римљанина одевеног у тогу. (Рашковић 2000: 12)

Суви ров (фото: Љубиша Васиљевић)

Са простора Лазаревог града, и његовог ближег окружења, потичу налази римског новца. Током систематских археолошких истраживања укупно је пронађено шест комада римског бронзаног новца. Теренски дневници бележе да су 1961. године пронађена два комада римског новца: „у петом откопном слоју, у трећем квадрату, бронзани новац Константина Великог“, а у хумусном слоју у петом сектору и првом квадрату „велика римска бронза“. Током ископавања из 1962. године пронађени су следећи комади римског новца: 10. октобра „римски новац“ и 13. октобра „велика бронза – Марко Антонинус“. Приликом ископа, 29. јуна 1965. године пронађен је „римски бакарни новчић са доста нејасним ликовима, пречника 2,5 цм“, а 14. августа исте године „на дубини од 90 цм нађен је један римски новчић“. Није познато где се данас налазе поменути новчићи. Приликом ископавања простора, на којем се налазио стари парохијски дом цркве Лазарице 1998. године, поново није ухваћен римски слој, а једини

неспорни антички налаз је римски бронзани новац Хереније Етрусциле, из III века, кован у Виминацијуму.

Тробродна грађевина са айсидом (фото: Љубиша Васиљевић)

Забележен је и податак да је, у близини средњовековне тврђаве, на око стотину метара удаљености у правцу запада, пронађен средњи денар, кован за време владавине цара Нерве (96–98). (Исто)

Вредно је поменути и опис налаза, који датира из 1953. године. Налази су пронађени у близини североисточног угла крушевачког утврђења. Приликом копања јаме за цистерну бензинске пумпе, на 1,30 метара дубине, пронађено је „пет кандила за жижак од печене земље“. Овде би могло бити речи о римским светиљкама – жишцима. И овим предметима се изгубио траг, па је тешко очекивати да ћемо моћи да пронађемо прецизне податке о њима. (Исто: 13)

Као што смо установили, антички хоризонт на простору Лазаревог града није ухваћен. Логика континуитета насељавања места указује на могућност да је Крушевац имао богату античку прошлост. Велика грађевинска делатност,

у време кнеза Лазара, са друге стране је можда уништила трагове неимарске делатности античког човека на овом локалитету.

Тек нешто више података имамо о рановизантијском периоду на овом локалитету. Приликом археолошких истраживања на простору где се налазила Стара мензулана,¹ поштанска станица из турског периода, у непосредној близини североисточног угла утврђења, указала су на могућност постојања грађевинских објеката из VI века. За време ископавања, која су изведена 1986–1987. године, откривене су рановизантијске опеке и новац цара Анастасија I (491–518). Анастасијев фолис откривен је „у слоју паљевине који одговара кући дрвнари“. Према речима руководиоца ископавања, археолога Обреније Вукадин, „новац заједно са опекама највероватније припада некој грађевини која се налази ту у непосредној близини“. (Вукадин 1988: 288)

Када се овоме додају и случајни налази, из непосредне околине, постаје могућа и верзија о постојању утврђења чију су посаду чиниле готске јединице. Наиме, из круга некадашње фабрике „22. јули“, на око две стотине метара северно од крушевачког града, потиче случајан налаз појасне копче са споном у облику латиничног слова S. Копча се оквирно може датовати у V век и повезати са присуством Источних Гота. Постоје индиције да се, на овом месту, налазила некропола са касноантичком и рановизантијском фазом сахрањивања. (Рашковић 2002: 45)

У вези са поменутим налазима и индикацијама можемо довести и златну појасну копчу са масивним трном. Копча потиче са непознатог локалитета у крушевачком крају. Данас се чува у Народном музеју у Београду. Откупљена је почетком XX века из Крушевца. Како наводи З. Вински: „Накнадно се утврдило да копча потјече из уништеног гроба у Крушевцу“. (Vinski 1973: 173)

Како одмичемо даље у позније векове средњег века, поново долазимо у ситуацију да археолошки налази не потврђују логичну могућност да је кнез Лазар своју престоницу подигао на месту где је егзистирало средњовековно насеље старије од осме деценије XIV века.

О могућности постојања насеља и/или некрополе, претече Лазаревог града, сведочи надгробна плоча узидана у звоник цркве Лазарице. На плочи су, у оквиру надгробног текста, урезана имена Вукота и Медош. Део натписа са уписаном годином подизања плоче је оштећен, па се плоча не може прецизно временски одредити. Најчешће се поменута година одређује као 1300, што би значило да је готово век старија од Крушевца кнеза Лазара. (Ковачевић 1967: 137)

Будући да плоча вероватно није донета са веће удаљености, она указује на постојање некрополе из XIII–XIV века, а са њом у вези, и могућност да је по-

1 Зграда Старе мензулане премештена је на нову локацију, око две стотине метара западно. Објекат је данас у саставу Народног музеја Крушевца, док се у једном његовом делу налази пошта.

стојала црква, а у близини и насеље, којем је припадала некропола. Ако је ова претпоставка тачна, Вукота и Медош би били најстарији Крушевљани, чије је име познато.

Ископавањима из 1961. године констатовано је постојање грађевине са карактеристикама црквеног објекта. Објекат се налази на источном крају платоа. Откривени су остаци правоугаоне грађевине, зидовима подељене на три дела. Посебно је значајно постојање полукружног зида са спољне стране објекта. Поменути зид могао би представљати остатак некадашњег апсидалног простора. (Јордовић и Јуришић 1970: 302)

Уверљиво делује претпоставка да је поменути објекат заправо црквено здање старијег средњовековног насеља. У том случају, поред цркве вероватно се налазила и некропола са надгробним плочама. Материјал са старије цркве, заједно са околним надгробним плочама, могао је бити искоришћен за градњу нове цркве. Наравно, све ово остаје у домену теорије, за чију потврду немамо довољно доказа у археолошким налазима.

Резултати археолошких истраживања показали су да је Лазарев град подигнут у две градитељске етапе. Прво је утврђен Мали град, заштићен ровом и Донжон кулом, а потом је, у другој грађевинској фази, бедемима израђеним од ломљеног камена утврђен читав плато Лазаревог града. На тај начин је формирано утврђење, оријентисано у правцу северозапад–југоисток, са површином од приближно 300 x 200 метара.

Бедем, ојачан кулама на неједнаким растојањима, затварао је простор у оквиру елипсе. У оквиру заштићене површине, издвајале су се две целине, Мали и Велики град. Мали град, „утврђење у утврђењу“, налазио се на североисточном, најнижем делу платоа. Насупрот Малом граду, у југозападном делу утврђења, простирао се Велики град, где је саграђена црква Лазарица и целина профаних грађевина. (Ковачевић 1980: 12–68) На овом месту морамо поменути и другачије интерпретације откривених непокретних налаза, према којима се целина профаних грађевина у јужном делу утврђења, због начина градње и локације не може повезати са временом кнеза Лазара, као и да, хронолошки, изградња Малог града следи после подизања бедема Великог града. (Јанковић 2014: 144–146)

Примећено је да грађевине подигнуте у оквиру утврђења нису биле органички повезане са бедемима, као што је случај у старијим утврђењима на нашем простору, него су самостално стајале у простору. То представља још један показатељ новог времена када је, и поред непрестаних покушаја да се повеже са славном епохом Немањића, настао први чин последње драме српског средњег века, познате под именом Моравска Србија.

Комплекс Лазаревог града обухватао је цркву Лазарицу. Црква и поред великих димензија, лепотом и складом архитектуре, декорацијом фасада и бројним пластичним украсима, очарала је своје савременике, па је још у XIV веку описана придевом *најкраснија*.

*Црква Лазарица, поглед са југоистока
(фото: Љубиша Васиљевић)*

Подигнута у част Лазаревог прворођеног сина, црква је посвећена св. архиђакону Стефану. Као извориште моравске архитектуре, најоригиналније творевине српског средњег века и последњег великог доприноса византијског културног круга светској баштини, Лазарица представља и митско место где су се, према предању, причестили косовски јунаци пред одлазак на пресудну битку.

На овом месту можемо се запитати о разлозима који су навели кнеза Лазара да град подигне управо на овој локацији. Запада за око чињеница да је кнез, иако се на све начине трудио да себе представи као легитимног настављача континуитета државе Немањића, одлучио да за престоницу не изабере ниједан од старих српских државних центара, већ да за своју државу изгради ново

средиште. Благо уздигнути плато, где је смештен град, по својим стратешким погодностима, далеко заостаје и за оближњом Багдалом, а да и не говоримо о недалеком Јастрепцу, чија узвишења пружају могућности за неупоредиво бољу заштиту.

Постаје јасније да нису војни и стратешки разлози водили кнеза приликом избора локације своје нове престонице. Прави разлог, вероватно, се налази у чињеници да Крушевац лежи на значајном саобраћајном чворишту српских средњовековних путева. Из правца север–југ, управо поред Крушевца, пролази пут чија траса је север, са Браничевом и Београдом, спајао са старим центром немањићке државе, Белим Брдом, односно Куршумлијом, а преко ње, са Новим Брдом, односно Призреном и Поморјем. Управо код Крушевца, та комуникација укрштала се трансферзалом чија путања је црквене центре – Бању, Ариље и Жичу, спајала са путем трасираним да, још као антички *via militaris*, повеже Цариград са централном Европом. (Бошковић 1980: 7–11)

Кнез Лазар је, у историји и традицији, највише познат као ратник и мученик, пострадао за слободу и хришћанску веру. Наведени подаци указују да је кнез, док је ударао темеље државе, на други начин замишљао своју историјску улогу. Као што смо управо видели, кнез је престоницу подигао на месту чији су избор диктирали трговачки и економски разлози. Држава кнеза Лазара представљала је место, где су били радо виђени и прихваћани најумнији људи и највећи уметници свога времена, који су управо у Моравској Србији пронашли уточиште пред бурама које су захватале југ Балкана и претиле остатку Европе.

Стиче се утисак да је кнез желео да од Моравске Србије начини економског лидера и центар културе овог дела Европе, са циљем да његова држава, оснажена после економског и културног полета, представља непремостиву брану пред спољним опасностима. Некако се сама од себе намеће паралела са античком Грчком. Можемо замислити кнежеву амбицију, да своју државу, међу распарчаним српским областима, уздигне до лидера каква је по својој снази у античким грчким државама била Атина, чија су економска снага и култура пола века штитиле Балкан од персијске инвазије.

Сплет историјских околности довео је до судбоносне битке на Косову, када је преокренут точак историје и сећања, а успомена на кнеза Лазара пренета на бојно поље и мученичко страдалиштво, што је особина која пре асоцира на другу античку велесилу – Спарту. Последице боја на Косову, у смислу традиције и епике, иако је стварни исход боја историјски дискутабилан, могу се упоредити једино са славном битком код Термопилског кланца. У оба случаја, митски пораз на бојном пољу, претворен је у велику духовну победу и извориште снаге и инспирације будућим поколењима. Иако су неки други простори

временом понели исте епитете, можемо рећи да је кнез Лазар, симболично, желео да подигне српску Атину, али је, током немилосрдних историјских догађаја, његова држава у свести српског народа заузела место, слично оном, који у духу Грка, али и свих Европљана, заузима Спарта.

После косовске трагедије, Крушевац остаје седиште Србије све до почетка XV века, када деспот Стефан премешта престоницу у Београд. Деспот ће и даље повремено боравити у свом родном граду, о чему сведоче бројна писма потписана у Крушевцу. Током прве половине XV века, Крушевцем наизменично господаре Срби, Турци и Угри. Постоји доказ да је угарски краљ Владислав Јагелонац (1424–1444) боравио у Крушевцу, где је између 6. и 13. јануара 1444. године издао повељу. (Рокаи 1985: 145–150)

Турци коначно заузимају Крушевац 1455. године и, са краткотрајним прекидима, господаре градом у наредна четири века. У том периоду Крушевац је носио име Алаца Хисар, у преводу Шаренград, када постаје седиште истоименог санџака. (Амедоски 2007: 160)

Лазарев град и даље чува бројне недоумице, чије решавање представља задатак за археологе, који ће се решавати током будућих истраживања, али и приликом давања интерпретација већ откривеним налазима. Приликом најновијих археолошких ископавања, изведених 2010. и 2012. године, потврђена су сазнања о континуитету насељавања у праисторији, од старчевачке културе, преко слојева из енеолита, бронзаног и гвозденог доба. На истраженом простору нису откривени антички и рановизантијски налази. Утврђено је постојање мањих грађевина и конструкција, временски одређених у XIV век, као и слојева из XV, XVI и XVII века. Приликом ових истраживања дошло до несвакидашњег открића три скелета коња, положених у земљу на тачном одстојању од пет метара између скелета. Археолошки материјал који је пронађен у близини скелета највероватније припада периоду XV–XVI века. Најкарактеристичнији су бројни налази камене ђулади, али и великих комада метала, можда остатака процеса изливања топова на лицу места, што представља карактеристику извођења војних акција у поменутом периоду.

Ово откриће сигурно има везе са неким историјским догађајем, без обзира да ли је у питању нека битка или боравак владара, великаша или црквеног великодостојника, при чему се догодило нешто неочекивано што је довело до похрањивања скелета на овај начин. (Васиљевић и Рудић 2013: 68–69; Vasiljević and Rutić 2014: 75–81)

У сваком случају, Лазарев град крије још много непознаница, од којих ће неке одгонетнути резултати будућих истраживања, док ће одређене одговоре пружити и нове интерпретације већ познатих налаза.

ЛИТЕРАТУРА

- Амедоски, Д. 2007.
Оријенталне грађевине Крушевца од османског освајања до краја XVI века, *Историјски часопис LV*: 157–169.
- Бошковић, Ђ. 1980.
Место Крушевца у систему утврђених градова средњовековне Србије, у: *Археолошка истраживања Крушевца и Моравске Србије*, ур. Ђ. Бошковић, Београд: Археолошки институт и Крушевац; Народни музеј Крушевац, 7–11.
- Васиљевић Љ. 2007.
Рад археолошког одељења Народног музеја Крушевац (1951–2001. године), *Крушевачки зборник 12*, 121–142.
- Васиљевић Љ. 2012
Лазарев град – Крушевац, у: *Археологија у сликама*, ур. Љ. Васиљевић, Крушевац; Народни музеј Крушевац, 12.
- Васиљевић Љ. и Рудић С. 2013.
Археолошка истраживања Лазаревог града у Крушевцу – кампања из 2010. године, у: *Српско археолошко друштво – XXXVI скупштина и годишњи скуп – програм, извештаји и ајстракцији*, ур. В. Филиповић и Д. Антоновић, Београд: Српско археолошко друштво и Нови Сад: Музеј Војводине, 68–69.
- Vasiljević, Lj. and Rutić, S. 2014.
Archaeological Researches and Archaeological Excavations Implemented by The National Museum Kruševac between 2009 and 2012, *Archaeology and Science 9* (2013), 75–86.
- Vinski, Z. 1964.
Оков Теодорикова времена са острва Сапаја на Дунаву, *Зборник Народног музеја* (Београд) IV, 157–178.
- Вукадин, О. 1988.
Археолошка истраживања Мензулане у археолошком парку у Крушевцу, *Рашика баштина 3*, 288–289.

Дероко, А. 1950.

Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији, Београд: Просвета.

Јанковић, Ђ. 2014.

Козник, замак кнеза Лазара – нека запажања, *Гласник Српској археолошкој друштва* 30, 133–161.

Јордовић, Ч. и Јуришић, А. 1970.

Резултати археолошких испитивачких радова у Крушевцу, *Саопштења IX*, 289–320.

Ковачевић, М. 1967.

Средњовековна тврђава Крушевац, *Старинар XVII*, 130–145.

Ковачевић, М. 1980.

Профана архитектура средњовековног Крушевца, у: *Археолошка истраживања Крушевца и Моравске Србије*, ур. Ђ. Бошковић, Београд: Археолошки институт и Крушевац; Народни музеј Крушевац, 12–68.

Младеновић, А. 2003.

Повеље кнеза Лазара, Београд: Чигоја штампа.

Ристић, В. 1983.

Обнова Лазарице Пере Ј. Поповића из 1904–1908. године, *Саопштења XV*, 129–146.

Стојић, М. и Чађеновић Г., 2006.

Крушевац – културна историографија праисторијских локалитета у зони слива Зайадне Мораве и Јужне Мораве, Археолошка грађа Србије II, Београд–Крушевац: Археолошки институт Београд и Народни музеј Крушевац.

Рашковић, Д. 2000.

Антички археолошки локалитети на подручју Генералног плана Крушевца 2021. године, *Крушевачки зборник* 5/6, 9–24.

Рашковић, Д. 2002.

Рановизантијски археолошки локалитети и комуникације у ширем крушевачком окружју, *Трећа југословенска конференција византолога*, ур. Љ. Мак-

симовић, Н. Радошевић и Е. Радуловић, Београд: Византолошки институт и Крушевац: Народни музеј Крушевац, 29–71.

Рокаи, П. 1985.

Боравак угарског краља Владислава I Јагелонца код Крушевца 1444. године, *Зборник Филозофскої факултетиїа* (Београд) XV-1, 145–150.

Survey of the recent research of the Lazar's Town in Kruševac

Summary

Until the great campaign of the archaeological research of the Lazar's Town which has been carried in the seventh decade of the 20th century, the medieval fortification was known only by its church of Lazarica and the remains of Donjon tower only with wall remains. The architect Aleksandar Deroko has tried to reconstruct the fortification, but due to the lack of evidence he has succeed only to convey his vision of the Donjon tower.

The results of the archaeological research show that the plateau of the Lazar's Town has been inhabited in all prehistoric periods, with the possible exception during the Vinča culture period. Separated finds illustrate life in the Antiquity and the Early Byzantine period with some indications about the medieval settlement existence which had been built before the great building achievement from the end of the 16th century. The remains of the wall, the tower, the profane buildings and the church of Lazarica show the existence of the former town.

In the largest part of the town, archaeologists revealed wall remains which protected the settlement, as well as the remains of approximately forty building constructions from different medieval periods. It is important to note that these buildings were not connected with walls, but stood independently. Archaeological research also give evidence about active life in the settlement during the period of the 15th and 16th century.

73/76:069.9-056.262(497.113)”2014/2015”

Милица А. Орловић-Чобанов, виши кустос
Спомен-збирка Павла Бељанског, Нови Сад
pedagog@pavle-beljanski.museum

Снежана М. Николић, педагог-перипатолог
ШОСО „Милан Петровић“, Нови Сад
snezananikolic07@gmail.com

У ДОДИРУ С ЧУЛИМА ТАКТИЛНА ИЗЛОЖБА СПОМЕН-ЗБИРКЕ ПАВЛА БЕЉАНСКОГ

Сажетак: Укључивање слепих и слабовидних лица у представљање културног наслеђа део је културолошког приступа лицима са инвалидитетом, чији је најважнији облик инклузија. Из тог разлога, тактилна галерија Спомен-збирке конципирана је по највишим стандардима, заснованим на искуствима других музеја у контакту са слепим и слабовидним особама, и на њиховом упознавању с уметничким делима из музејских поставки.

Кључне речи: тактилна галерија, инклузија, особе са инвалидитетом (особе са оштећењем вида), гипсани отисци, графички дијаграми, колекција Павла Бељанског.

Принципи и стандарди приступачности

Принципи и стандарди приступачности имају своју примену у свим животним областима, па је такав случај и са уметношћу за особе са инвалидитетом. Укључивање слепих и слабовидних лица у представљање културног наслеђа део је културолошког приступа лицима са инвалидитетом, чији је најважнији облик инклузија. Још пре него што је 2009. године наша земља ратификовала Конвенцију Уједињених нација о правима особа са инвалидитетом, Савез сле-

пих Србије успоставио је сарадњу с београдским музејима: Народним музејом, Галеријом фресака, Етнографским музејом, Музејом историје Југославије и Природњачким музејом. Заједнички циљ ових поставки било је приближавање музејских фондова слепим и слабовидим особама уз помоћ тактилних поставки, аудио водича и мапа.

Инклузиван приступ у нашем друштву највише је заступљен у образовању и у сфери радног ангажовања. Код особа са инвалидитетом, нарочито код особа са оштећењем вида, постоји већа вероватноћа недостатка квалификација јер им образовање није увек доступно, и често је на нижем нивоу академског стандарда од оног расположивог другима, док је приступ даљем, вишем образовању, занатској обуци и радном искуству знатно отежан. То не значи да те особе немају права на доступно и редовно учествовање у културним и уметничким садржајима. Као и код опште популације, и код слепих и слабовидних особа има оних којима је уметничко изражавање блиско и које користе сваку прилику да, када околности дозвољавају, буду посетиоци музеја, галерија и других културних установа. Тек задњих година прилагођени програми, истина у већим урбаним центрима, постају саставни део живота ових особа. Стога је јасно од каквог су значаја нови пројекти тактилне природе с којима институције културе, музеји и галерије, библиотеке, архиви, „отварају врата“ и тиме обезбеђују доступност културних садржаја особама са инвалидитетом.

Десет уметничких дела из колекције Павла Бељанској

Кроз бројне образовне програме, креативне радионице, интерактивне учионице последњих је година пред музеј постављен изазов за прогресивном социјалном ангажованошћу, који ће у свој рад укључити друштвено осетљиве особе и припомоћи њиховој интеграцији у заједницу. Тежиште се, с очувања и проучавања баштине, преместило на интерпретацију, комуникацију и интерактивност, а у средиште интереса дошао је корисник. Сензибилизација Спомен-збирке Павла Бељанског започета је 2011. године, излагањем појединачних експоната и настављена 2014. години организовањем тактилне поставке и едукативних програма посвећених питањима инвалидитета, било да се ради о посебним програмима, или прилагођавању програма, како би се у њих могле укључити особе с инвалидитетом.

Сагледавајући свеукупну ситуацију у музејима 2009. године Спомен-збирка, у сарадњи са Снежаном Николић и ШОСО „Милан Петровић“, започиње пројекат тактилне поставке *Додирни и осети: десет уметничких дела из колекције Павла Бељанској*. Од почетка припрема до саме реализације пројекта прошло

је пет година.¹ У децембру 2014, отварањем тактилне изложбе, Спомен-збирка Павла Бељанског свечано је „отворила врата“ за ову нетипичну музејску популацију.

Графички дијаграм

Основна идеја пројекта била је да се изложбом копија скулптура и графичким дијаграмима дела из уметничке збирке Спомен-збирке Павла Бељанског и пратећим активностима, омогући слепим и слабовидим особама да спознају и остваре емотивни контакт са уметничким делима, те да се истовремено и сами укључе у процес реализације једног пројекта и на тај начин обогате садржаје слободног времена и истовремено унапреде социјални положај. Поставком десет антологијских уметничких дела различитих аутора из колекције Павла Бељанског омогућено је слепим особама да упознају део колекције коју је Павле Бељански завештао свом народу 1957. године.²

1 На годишњем нивоу, у зависности од средстава добијених путем Конкурса за суфинансирање пројеката од Министарства културе Републике Србије, израђивани су гипсани одливци у Уметничкој ливници „Станишић“ на Ченеју.

2 Павле Бељански, дипломата и велики колекционар, посебним Уговором о поклону са Из-

*Корисници ШОСО „Милан Пејировић“
у тактилној поставци Спомен-збирке Павла Бељанској*

Уметничка дела из колекције Павла Бељанског, кроз овај тактилни пројекат, постала су својеврсна дидактичка средства и жива изложба која додиром повезује уметника – слику (дијаграм), скулптуру (копије) и посетиоца. Обухваћена су дела седам аутора из колекције с циљем да се истакну различитости у психолошком и ликовном смислу: *Велика Иза* Влаха Буковца, *Девојка са књигом* Јована Бијелића, *Мртва природа* Јефте Перића, четири скулптуре Сретена Стојановића – *Најнаша Бошковић*, *Девојка са ојлегалом*, *Бацач диска* и *Портрет Павла Бељанској*, *Сова* Риста Стијовића, *Наја жена* Михајла Томића и *Портрет девојчице*, дело Мире Сандић.

Приликом одабира експоната Снежана Николић, сарадница пројекта и куратор Спомен-збирке Милица Орловић Чобанов, пажљиво су приступиле селекцији радова из богатих фондова легата, који поседује збирку скулптура српске уметности прве половине 20. века. За седам скулптура је израђено седам гипсаних одливака према оригиналним делима и три графичка дијаграма за три слике.

Одабрана дела из колекције представљају основне облике људских фигура у различитим емоционалним стањима, различитог пола и узраста. Осим људских ликова издвојено је једно дело које приказује птицу. Такав избор учињен је зато што особе са оштећењем вида додиривањем појединих сегмената

вршним већем АП Војводине (18. новембар 1957), завештао је српском народу своју збирку од 185 уметничких дела (слика, скулптура и таписерија) чији су аутори најзначајнији представници српске модерне – Надежда Петровић, Петар Лубарда, Сава Шумановић, Милан Коњовић, Недељко Гвозденовић, Јован Бијелић, Ристо Стијовић – укупно 37 уметника.

могу јасно препознати неке емоције, животну доб, положај тела, заправо све оно што им у реалном животу представља потешкоћу јер су ускраћени за ову информацију, коју се остварује чулом вида. Поједине људске емоције, односно стања, није лако описати, а што је способност коју особа са видом визуелно лако препознају и стичу од самог рођења. За популацију особа са оштећеним видом често вербални опис није у складу са, нити са оним што се код особа које виде подразумева, а то су пре свега физичке карактеристике које је тешко доживети у обичној комуникацији.

Осим циљне групе посетилаца (особа са оштећењем вида различитог узраста), тактилна поставка у Спомен-збирци привукла је значајан број и популације са неоштећеним видом, различите старосне доби, од предшколског узраста, преко основаца, средњошколаца до пензионера.³

Имајући у виду значај уметничке заоставштине Павла Бељанског с једне стране, и њене неприступачности управо тој циљној групи с друге, поставило се питање новог односа према музеалијама и унапређења сарадње са нетипичном музејском публиком. Пратећи примере добре праксе у светским, али и у нашем окружењу – Београду, Новом Саду и Смедереву – у Спомен-збирци је настала поставка са идејом да прерасте у прву самосталну тактилну галерију интегрисану унутар сталне музејске поставке.

Пројекат *Додирни и осећи* обухватио је тактилну поставку и округли сто организован у циљу унапређења живота особа са инвалидитетом и размену искустава стручњака из различитих области, дефектолога, педагога и музеалаца. У току програма излагачи су представили примере добре праксе са идејом да подстакну друге институције да почну у већој мери да користе своје потенцијале. Пројекат и скуп одржани су под покровитељством Министарства културе и информисања Републике Србије, Покрајинског секретаријата за културу, јавно информисање и односе са верским заједницама АП Војводине и Управе за културу Града Новог Сада.

Умешности за све

Свако прилагођавање поставке у галеријама омогућава особама са оштећењем вида да доживе нешто ново и да први пут уживају у уметничким делима, да их тактилно осете и да о њима сазнају више кроз стручно вођење с доступног аудио водича. Снежана Николић, педагог-перипатолог, и сама особа са инвалидитетом, приликом излагања у оквиру округлог стола⁴ организованог поводом

3 Тактилну поставку у Спомен-збирци Павла Бељанског (18. децембар 2014. – 30. јун 2015) посетило је око 4.000 посетилаца.

4 У Спомен-збирци Павла Бељанског, 18. децембра 2014. организован је округли сто под мотом *Умешности као њуи социјализације особа са инвалидитетом*. Учесници скупа били су: Сне-

званичног отварања тактилне поставке у Спомен-збирци, изнела је своје утиске при сусрету с делима из колекције Павла Бељанског: „Тишина великог откривеног, непознатог простора, оплемењена је лепотом људског осмеха и задовољства у сазнавању света око себе и истинског уживања у снази уметничког израза.“ (Николић 2014: 8) О позитивним искуствима на пројекту *Уметности за све*, реализованом у сарадњи са Галеријом САНУ, говорила је Бранка Бркић, секретар Савеза слепих Србије, док је Иван Кручичан, виши кустос Народног музеја указао на велике могућности које свака институција има, уколико рационално и плански користи практична решења и потенцијале којима располаже.⁵

Уместо побољшања стандарда и повећања приступачности, Кручичан је нагласио да се „неретко суочавамо са изговорима везаним за хронични недостатак новца и тешкоће у достизању високих стандарда.“ (Кручичан 2014: 14) Изложба Народног музеја *Уметности Рашке школе*, пример је коришћења постојећег материјала за потребе инклузивне изложбе намењене првенствено особама са оштећењем вида. Део презентације био је посвећен Балканској музејској мрежи (Balkan Museum Network), у оквиру које је активна Радна група за приступачност музеја.⁶ Кроз бројне семинаре, конференције, студијске програме и конкретне пројекте остварена је значајна сарадња између великог броја музеја, галерија и других установа културе у региону. У оквиру Балканске музејске мреже успешно је остварен и већи број пројеката приступачности.

Тактилна поставка

Тактилна галерија Спомен-збирке конципирана је по највишим стандардима заснованим на искуствима других музеја у контакту са слепим и слабовидим особама, њиховог упознавања с уметничким делима из музејских поставки, те њиховог специфичног доживљаја и изграђивања односа према уметности. Тифло стаза, тактилни дијаграми, легенде на Брајевом писму, гипсане копије

жана Николић из ШОСО „Милан Петровић“ из Новог Сада, Бранка Бркић, секретар Савеза слепих Србије и Иван Кручичан, историчар уметности из Галерије фресака (Народни музеј у Београду).

- 5 Галерија САНУ је у оквиру пројекта *Уметности за све*, чији је носилац био Центар за развој инклузивног друштва Србије, а уз подршку Evrobanke EFG, добила мултимедијални водич намењен слепим и теже слабовидим особама. Креиран је у виду апликације коју могу користити сви уређаји помоћу којих се сурфује по интернету. Оно што карактерише тај водич је апсолутна компатибилност с говорним софтверима, и на рачунарима, и на мобилним телефонима. (Бркић 2014: 12)
- 6 Ова мрежа настала је 2006. године, уз подршку невладине организације Културно наслеђе без граница из Шведске, која се бави и подршком пројектима културе у земљама западног Балкана (<http://bmuseums.net>).

скулптура, као и аудио-водич на дејзи-флеш плејерима омогућују да се слика доживи, скулптура осети. Поставком од десет уметничких дела из једне колекције, три тактилна дијаграма и седам гипсаних одливака, промењен је приступ класичног излагања и доживљаја музејских експоната. У новој сталној поставци Спомен-збирке поштован је однос више разнородних елемената, чији резултат је „чулна“ поставка у којој поред публике са нормалним видом, слепе и слабовиде особе могу без уобичајених ограничења, чулима и додиром спознати све особености уметничког дела.

*Најмлађи корисници тактилне галерије
у Спомен-збирци Павла Бељанског*

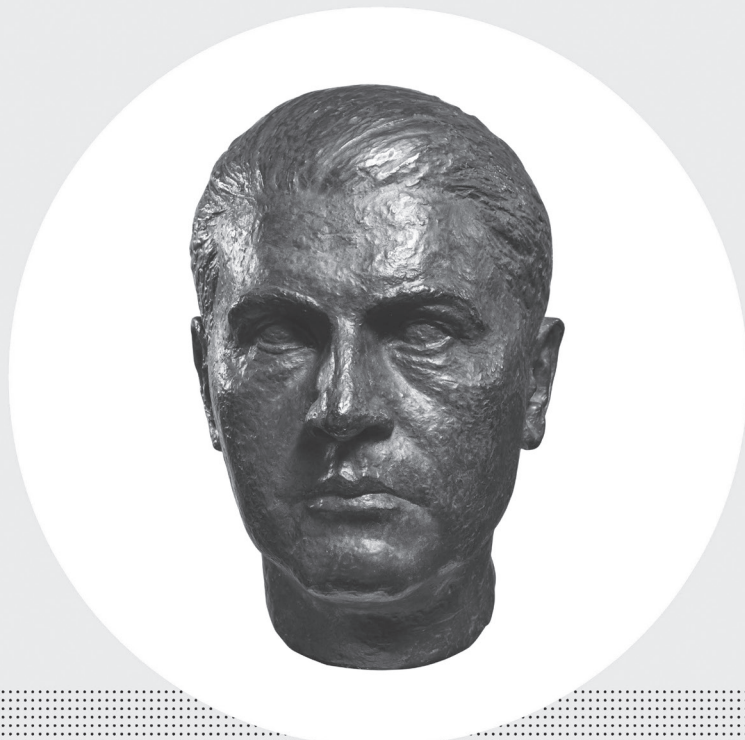
За поставку изложбе у Спомен-збирци израђени су постаменти одговарајуће висине, како би скулптуре приликом „гледања“ додиром биле лако доступне посетиоцима. Свако дело објашњено је легендама на Брајевом писму и на ћирилици, израђеним у сарадњи са Савезом слепих Војводине. Ради боље фреквенције посетилаца поставка је смештена у изложбени простор у приземљу. Уз помоћ рељефне тифло стазе омогућено им је да самостално прате ток поставке и остале просторе у Спомен-збирци Павла Бељанског.⁷ Осим појединачних легенди поставка је употпуњена легендама на ћирилици са подацима о Спомен-збирци као и дејзи флеш плејерима, аудио апаратима на којима су снимљена

⁷ У Србији данас има око 700.000 особа са инвалидитетом, што чини десет одсто становништва, а њихов број је тешко утврдити, јер не постоји званичан регистар. Тифло рељефне стазе набављене су 2011. године захваљујући средствима Канцеларије председника Републике Србије. По правилу тифло стазе треба да буду постављене у више различитих праваца, од улазних врата до пулта, где посетиоци могу добити неопходне информације, као и од галеријске поставке до санитарних чворова.

Тактилна изложба Спомен-збирке Павла Бељанског

ДОДИРНИ И ОСЕТИ

Десет уметничких дела из колекције Павла Бељанског

18. децембар 2014. – 30. јун 2015.

Спомен-збирка Павла Бељанског
Трг галерија 2, Нови Сад

Тел: + 381 21 472 99 66; Факс: + 381 21 528 185; kontakt@pavle-beljanski.museum; www.pavle-beljanski.museum

Плакаји изложбе Додирни и осети

додатна објашњена кустоса. Класичну поставку скулптура прати промотивни материјал: каталог изложбе, тактилни каталог, плакат и ролап.

Поштујући стандарде тактилних поставки и каталог изложбе је прилагођен могућностима ове врсте публице: штампан је у жутој боји на увећаном писму, фонт величине 16. У истој боји израђени су постаменти ради већег контраста у односу на под галерије. Уз уводни текст кустоса пројекта Милице Орловић-Чобанов, каталог садржи биографије уметника из колекције и репродукције уметничких дела. У сарадњи са ШОСО „Милан Петровић“ израђен је посебан тактилни каталог који садржи само графичке дијаграме за три уметничка дела из колекције: *Велику Изу* Влаха Буковца, *Девојку са књијом* Јована Бијелића, *Мртву њрироду* Јефте Перића.⁸ Рељефни прикази за три слике постављени су један до другог у низу, на посебне витрине, изнад којих су представљени оригинали у виду плаката за популацију без оштећеног вида и додатно појашњени уз помоћ аудио водича.

Квалитетом тактилне поставке, коју чине гипсани одливци, графички дијаграми, легенде на Брајевом писму и аудио презентација, померена је граница класичног начина представљања музејских експоната. Поставком је омогућено слепим и слабовидим особама, особама са инвалидитетом, али и осталим посетиоцима, да додиром спознају експонат у свој његовој особености. Овакав вид тактилне презентације уметничких дела из музејских збирки у Србији први пут је реализован 1991. године у Народном музеју у Београду под називом *Београдски скулптори 1900–1950*. (Gavrilović 2012: 42; према Поповић 1994: 287–298) Затим, у истој музејској кући представљен је пројекат француских колега *Louvre у Београду. Le goût de l'antique. У додиру са антиком* (2006), у Музеју у Смедереву *Смедерево њо њрсима* (2010), а у Новом Саду у Музеју Града Новог Сада под називом *Дошакни историју* (2012).⁹

Истражујући процес социјализације у својим студијама визуелне уметности Рудолф Арнхајм (Rudolf Arnheim) истакао је колико је овај тактилан процес напоран, у исто време и изузетан за корисника, јер: „Чуло пипања мора са напором да изграђује неку идеју о оном свеукупном тродимензионалном простору који око схвати у једном маху; и оно мора заувек да се одрекне оних моногбројних промена величине и изгледа, као и оних преклапања и перспективних

8 Чланови Друштва пријатељства Норфолк/Норич Нови Сад спонзори су материјала за израду тактилног каталога. Делегацију Друштва, приликом једне посете Спомен-збирци 2015. године, предводио је брачни пар Питер и Дајана Бекли, почасни грађани Новог Сада.

9 Идејни концепт изложбе израдили су Genevieve Bresc-Bautier и Cyrille Gouyette; аутори и организатори изложбе у Народном музеју у Београду били су Елиана Гавриловић и Дејан Масликовић. У музеју у Смедереву ауторка је Татјана Гачпар, а аутор текстова Елиане Гавриловић. Аутор поставке у Музеју града Новог Сада била је Даница Иванчевић.

веза, који толико широко обогаћују свет виђења“. (Арнхајм 1985: 23) Особама са оштећењем вида потпуно је природно да након првог, основног нивоа сагледавања скулптура, у којем добија оне основне информације, пређе на виши када сагледава уметнички израз самог ствараоца.

Тактилна поставка у Народној библиотеци Србије

Поједини делови поставке из колекције Бељанског – тактилни дијаграми слика Бијелића, Перића и Буковца – излагани су раније ван матичне куће, у оквиру изложби *Колекција Павла Бељанског: њоново у Београду* (2011) и *Велика Иза Влаха Буковца* (2013) у Дому војске Србије, и били веома добро прихваћени. Пројекат у пуном саставу од десет уметничких дела из колекције Павла Бељанског, након Спомен-збирке, представљен је у више градова у Београду, Ужицу, Лазаревцу и Ваљево, у Загребу су излагана два гипсана одливка према делима Михајла Томића и Сретена Стојановића у оквиру међународног пројекта Спомен-збирке Павла Бељанског *Колекција Павла Бељанског: дисери мо-*

дерне.¹⁰ Године 2016. позив је уследио и од Народног музеја Кикинда, где ће тактилна поставка бити приказана у оквиру Мамутофеста, музејског фестивала за децу и породицу.¹¹

Праћећи програм тактилне оставке

У Спомен-збирци Павла Бељанског, током трајања поставке поводом обележавања Међународног дана социјалне равноправности, организован је *Тренинг до једнакости*. Тренинг је за запослене у музеју имао важну улогу у развоју једнаких приступа особама са инвалидитетом. Снежана Николић је овом едукацијом пружила могућност запосленима у музејима да са више самопоуздања приступе особама са инвалидитетом, примењујући корисне савете о томе како променити правила понашања, на који начин прилагодити организацију и услуге које треба и морају да добију унутар музеја. Тренинг је имао за циљ популаризацију музеја код особа с инвалидитетом, али и ширење свести унутар музејских структура о потреби прилагођавања музејских простора и програма.

Након едукације кустоса уследила је организација програма за кориснике. На питање, шта мотивише децу и одрасле са инвалидитетом, добили смо једноставан одговор – исто што и осталу децу и одрасле. На предлог педагога Снежане Николић организована је радионица вајања за слабовиду деце из ШОСО „Милан Петровић“ у оквиру које смо спознали моделе комуникације. Било је потребно испитати који од тих модела највише одговарају слабовидој деци. Конкретно, свако дете воли да доживи социјално признање, да осети прихваћеност и подршку вршњака. Зато је потребно да наставник, или специјални педагог, пронађе компензационе активности и задатке који ће стимулисати слабовиду децу. У овом случају доживљена лепота уметничког израза из колекције Павла Бељанског подстакла је креативне потенцијале учесника, а они су свој унутрашњи свет изразили непосредним контактом у додиру са глином.

Социјална прихваћеност у предшколском узрасту има кључну важност за развој детета. Њен значај је изузетан јер се ради о периоду развоја у којем дете стиче прве представе о идентитету, када прихвата себе, своје мане и врлине, када интензивно развија своје комуникационе способности. Дете с посебним

10 Године 2015. Спомен-збирка гостује са тактилом поставком *Додирни и осети* у Народној библиотеци Србије, 1–30. септембра (око 2.500 посетилаца), Народној библиотеци Ужице, 6. октобар – 5. новембар (око 500 посетилаца), Библиотеци „Димитрије Туцовић“, Лазаревац, 6–30. новембра, и Библиотеци „Љубомир Ненадовић“ (око 500 посетилаца); Ваљево, 8–30. децембра (око 450 посетилаца); у Загребу у Уметничком павиљону, 19. новембар – 17. јануар (око 2.700).

11 Народни музеј Кикинда, 8. септембар – 7. октобар 2016. године.

потребама може, али не мора, бити омиљено, али свакако треба да буде прихваћено и подржано. (Suzić 2008: 43) Музеј је право место где се могу неговати социјалне вредности и поред основне едукативне улоге музеја, пружа могућност интеграције особа са инвалидитетом унутар заједнице, јер социјална прихваћеност има шири контекст од популарности.

Вајарска радионица у Сјомен-збирци Павла Бељанској

МАЛИ а ВЕЛИКИ људи

Неколико година раније у оквиру едукативног програма Дечје радионице *МАЛИ а ВЕЛИКИ људи* (2009), први пут је остварен интерактивни приступ – нов вид комуникације кроз тактилну презентацију. Учесници радионице, деца предшколског узраста, су додиром, затворених очију, могла доживети дело из колекције на начин на који је то данас омогућено слепима у оквиру поставке *Додирни и осети*. Представљена је идеја прилагођене поставке намењене за слепе и слабовиде особе, уједно и за популацију са видом која користи повез преко очију.

Из групе малишана издвојен је слабовиди дечак Јован Нишић, шестогодишњак који је први пут „додиром“ осетио музејски експонат, скулптуру

Наџааша Бошковић, израђену по оригиналном делу Сретена Стојановића. Током разговора са децом кустос је износио појединости из живота особа са инвалидитетом и наводио их на разговор и размену искуства на дату тему. Акцент је стављен на слабовидог другара из групе који кога већ познају. Разговарало се о потребама које његово стање изискује и начину на који му они могу помоћи у окружењу, кроз различите игре и остале активности.

Постоје различити начини где деца могу да покажу солидарност са вршњаком са инвалидитетом. Једна од једноставних вежби састоји се у томе да деца са повезом преко очију истраже одливак. Ово снажно подстиче емпатију неопходну за разумевање проблема који има дете са оштећењем вида. Помоћ деца не треба да остварују као сажаљење или самоодрицање – помоћ треба да буде саставни део функционисања групе, а успех детета са оштећењем вида треба да постане успех свих ученика у групи.

Пројекат *Додирни и осети: десет уметничких дела из колекције Павла Беољанској* својом идејом је указао на разне могућности које нуде инклузивни програми културних институција – самим тим и окружења за задовољавање културних и естетских потреба особа са инвалидитетом. Оваквом поставком скулптура и графичких дијаграма особе са оштећењем вида први пут су могле да додирну музејске експонате и развију тактилно-кинетичку перцепцију која им умногоме олакшава сналажење у свакодневном животу. Тактилна поставка показала је заинтересованост и код популације која иначе доживљава свим чулима (вида, додира, слуха) и омогућила јој да уметничко дело сагледа на другачији, потпунији начин. Јер прави доживљај у пуној форми је управо онај када се уметничко дело може сагледати са што већим бројем чула, а не само чулом вида. Доживљај уметничког дела на овај начин омогућава потпуну сензорну интеграцију. Није довољно задовољити основне људске и животне потребе, потребе за здравственим услугама и образовним установама, јер живот особа са инвалидитетом захтева свакако живот у пуном смислу, а то подразумева и задовољење културних потреба. Јасно је да би особе са инвалидитетом биле видљиве и препознатљиве у друштву неопходно је обезбедити приступачно окружење, а не само видљивост у појединим сегментима друштвеног живота.

ЛИТЕРАТУРА

Arnhajm, R. 1985.

Vizuelno mišljenje: jedinstvo slike i pojma, Beograd: Univerzitet umetnosti u Beogradu.

Бркић, Б. 2014.

Уметност за све, Уметност као пут социјализације особа са инвалидитетом, у:
Билџен – Окруџи сџо, Нови Сад: Спомен-збирка Павла Беџанског, 10–12.

Гавриловић, Е. и Масликовић, Д. 2006.

Louvre Le goût de l'antique, У годиру са анџииком, Београд: Народни музеј, Министарство културе Републике Србије.

Гачпар, Т. 2010.

Смедерево џод џрсџима, Смедерево: Музеј у Смедереву.

Ђармати, М. 2013.

Tri generacije na pet portreta: portreti članova porodice Beljanski i Pavla Beljanskog, у: *Memorijal Pavla Beljanskog*, ur. Jasna Jovanov, Novi Sad: Spomen-zbirka Pavla Beljanskog, 129–142.

Иванчевић, Д. и Гачпар, Т. 2012.

Доџакни исџорију: џакиџилна изложба, Нови Сад: Музеј Града Новог Сада.

Јовановић, В. 1996.

Мира Санџић: ликови и облици деџињсџива и младосџи, Нови Сад: Спомен-збирка Павла Беџанског, 97–99.

Јованов, Ј. (ур.) 2009.

Сџомен-збирка Павла Беџанскоџ, Нови Сад: Спомен-збирка Павла Беџанског, 45, 116, 197, 219, 288, 290, 294, 343, 414.

Јованов, Ј. (ур.) 2013.

Ликовна збирка Сџомен-збирке Павла Беџанскоџ, Нови Сад: Спомен-збирка Павла Беџанског, 18, 171, 208, 230, 233, 259.

Кручичан, И. 2014.

Корак ка приступачности музеја, Уметност као пут социјализације особа са

инвалидитетом, у: *Билијен – Окруїли сїо*, Нови Сад: Спомен-збирка Павла Бељанског, 14–16.

Николић, С. 2014.

Инклузивна тишина, Уметност као пут социјализације особа са инвалидитетом, у: *Билијен – Окруїли сїо*, Нови Сад: Спомен-збирка Павла Бељанског, 7–8.

Орловић Чобанов, М. 2014.

Догирни и осейїи: десейї умейничких дела из колекције Павла Бељанскої, Нови Сад: Спомен-збирка Павла Бељанског.

Suzić, N. 2008.

Uvod u inkluziju, Banja Luka, Laktaši: GrafoMark, XBS.

<http://bmuseums.net>

Snežana M. Nikolić, Milica Orlović-Čobanov

In touch with senses – Tactile exhibition of the Memorial-Collection Pavle Beljanski

Summary

The project of the Memorial-Collection Pavle Beljanski *Touch and feel: ten artistic works* from the collection of Pavle Beljanski, indicated various possibilities of the inclusive programs offered by cultural institutions which can satisfy cultural and esthetic needs of the people with special needs. Realized according to the highest standards, this exhibition, enabled this atypical museum public to touch the exhibited museum objects for the first time, which helps the development of tactile-kinesthetic perception that relieves adaptability in everyday life. For this adapted museum exhibition, a great interest has been shown also by visitors who can see, and to whom the experience with all senses (to see, to touch, to hear) allowed new understanding of the artistic work on a very different but more integrated way.

069.51:94(497.11)

391(497.1)

Александра З. Момчиловић-Јовановић

Музеј историје Југославије, Београд

aleksandra.momcilovic@mij.rs

НОШЊА КАО ДАР – ЧИМЕ СУ ЈУГОСЛОВЕНИ ДАРИВАЛИ ТИТА

Сажетак: Приче о идентитету у Музеју историје Југославије почињу непосредно након Другог светског рата када су становници новосноване социјалистичке државе почели да шаљу поклоне новом народном вођи Јосипу Брозу. Они сведоче о два кључна тренутка у биографији предмета: о времену и контексту израде и, што је важније, о околностима под којима је сваки од њих постао поклон председнику. Понекад се ови моменти преклапају, међутим постоји велики број предмета, укључујући делове и комплете ношњи који добијају ново или мало другачије значење, као симбол идентитета дародавца, самом намером да буду даровани шефу државе. Тако су поклоњене ношње институционализоване као културно наслеђе и отпочеле живот музејског предмета у тренутку када су дароване.

Кључне речи: народна ношња/национални костим, репрезентативни поклон, музеалија, Музеј историје Југославије, идентитет.

Етнографска грађа у Музеју историје Југославије

Музеј историје Југославије (МИЈ) основан је 1996. године одлуком Владе Републике Србије о спајању Меморијалног центра Јосип Броз Тито и Музеја ревоуције народа и народности Југославије.¹ Нови музеј наследио је унутрашњу структуру обе институције.

1 Музеј Револуције народа и народности Југославије основан је у Београду 1959. године са основним циљем да образује нове генерације о историјату радничког покрета и постигнућима комунистичке револуције, док је Меморијални центар Ј. Б. Тито отворен 1982. године.

Јованка и Јосип Броз, сусрет са становницима Малинске, острво Крк, Кварнер, Хрватска, СФРЈ, 1970. Фотоархив МИЈ

Упркос чињеници да су два фонда формално и тематски комплементарна, постоји значајна диспропорција у обиму: инвентар Меморијалног центра чини око 85% укупног фонда МИЈ. Још је важније да је скоро сваки од око 70.000 објеката поклоњен Титу,¹ што је резултирало несистематским растом фонда. У поређењу са уобичајеним методама прикупљања и аквизиција у музејској пракси, смело би се рећи да се ширио спонтано. Ти дарови и дан данас представљају језгро музејског фонда.

Треба имати у виду да поклони који су пристизали од 1945. до 1980. године нису ишли право у руке кустоса.² Апарат који функционише око Кабинета Председника Републике и резиденцијалног комплекса чинила су војна лица

2 У документацији Музеја спомиње се укупан број од 200.000 артефаката, али је у тај број, по свој прилици, укључен и број фотографија из Брозове фототеке, која има преко 150.000 фотографија. Пописом и ревизијом завршеном 2015. године евидентирано је нешто преко 84.000 предмета, али у том тренутку још није завршен попис штафета. Треба споменути да се око 500 предмета воде као Титови лични предмети. Неке од њих је такође примио на дар, али су већина одевни и употребни предмети. Фонд Музеја револуције обухвата 10.950 предмета.

која су при иницијалном разврставању углавном препознавала формална обележја предмета. Сваки поклон када је евидентиран и нумерисан, добио би мали картон, најчешће аплициран на/уз сам предмет, на којем су откуцани кратак опис или податак о дародавцу и години даривања. Ови подаци најчешће нису комплетни.

Најрепрезентативнији предмети одвајали би се за Музеј 25. мај који је основан већ 1962. године. Након Титове смрти, приликом оснивања Центра, пописан је укупан затечени инвентар председничког резиденцијалног комплекса у Ужичкој 15 у Београду. Том приликом није прављена разлика између музеалија и мобилијара, (нови) број инвентара добило је готово све затечено на лицу места – Стаљинова сабља и хемијске оловке са радног стола. Документација показује да су једнако третирани некадашњи музејски предмети, поклони који нису ушли у колекцију Музеја 25. мај, мобилијар Резиденције и затечени употребни предмети. Међутим, за попис појединих група предмета ангажовани су стручњаци, какав је био случај и са етнографском грађом. Временом управо овај недостатак адекватне валоризације постаје феномен вредан пажње.³ Но, о томе другом приликом.

Инвентар етнолошких предмета сачињен је 1981. године. Попис су обавиле кустоскиње Етнографског музеја у Београду Братислава Владић Крстић, Јасна Бјеладиновић Јергић и Оливера Васић. Драгоцено је да је добар део збирке прошао кроз руке стручњака, међутим, како није било могућности за комплетну обраду, а кустоскињама су били доступни подаци са првобитних картона без икаквих додатних информација или архивске грађе, тако да готово није било услова за примарну анализу пописаног материјала. Све се радило под надзором војске у крајње ограниченом року.⁴

У то време, регистровано је 3.247 предмета, како поклона из Југославије, тако и из других крајева света. Према последњој ревизији збирка броји 4.476 инвентарних јединица, али за половину већи број појединачних артефаката јер је много предмета, комплета или сервиса који се састоје из неколико појединачних делова. Разлика је настала првенствено зато што 1981. колегиницама није био доступан читав фонд него део већ одвојених предмета у једном од тадашњих депоа.

Етнографски предмети су разнолики по свим критеријумима и готово у свакој замисливој категорији. Осим различитог географског порекла, разликују се по материјалу, датуму, начину и квалитету израде. Према физичким, функцио-

3 У МИЈ-у је у току процес редеофинисања фонда и успостављања политике прикупљања.

4 Према каснијем казивању етнолошкиње, кустоса Етнографског музеја у Београду, Братиславе Владић-Крстић.

налним, културним, структурним/семиолошким карактеристикама, историјској и уметничкој вредности. Збирка садржи одевне предмете – комплете или делове костима и ношњи, израђене у кућној радиности или занатски од друге половине 19. до средине 20. века, као и фабрички прозведене предмете новије израде, из друге половине 20. века.⁵ Предмети су од текстила, керамике, дрвета, метала и кости. Осим одевних ту су предмети за ентеријер, музички инструменти, прибор за пушење, накит, филигран, лутке, опрема за јахање, оружје и тако даље.

Имајући у виду све наведено, постаје јасно да колекција не представља репрезентативан узорак етнографије Југославије. Међутим, уколико обрнемо перспективу и уважимо чињеницу да су сами становници Југославије бирали дарове и да су захваљујући томе они данас у музеју, онда претходна тврдња постаје нетачна, а ми пред собом имамо апсолутно репрезентативну, мада не доследну слику (једног дела) југословенске стварности. Ради се о јединственој селекцији иконичних предмета, са неким јасним обележјима фетиша које су одабрали појединци, различите организације, фабрички колективи, месне заједнице, одбори, разни званичници. Такође, већ само мноштво дарова представља важан податак за истраживање друштвеног и културног контекста, а поготово богата разноликост читавог корпуса дарова.

Јединственост фонда Музеја историје Југославије лежи у претходно скицираном карактеру Брозове музејске заоставштине. Због тога, као затворен ентитет изузетно хетерогеног састава, етнологски материјал из бивше Југославије не рефлектује конзистентну слику етнографије земље јер није прикупљен да би је произвео. Међутим, његов интерпретативни потенцијал може да комуницира на веома важан начин неке од специфично југословенских друштвених појава. Кроз примере комплета ношњи, у краткој анализи која следи покушаћу да укажем на неке од главних значењских линија које се могу ишчитати.

Комплекти ношњи из Југославије

Ношње, одабране, састављене или израђене од стране дародавца, могу бити предмет темељне семиолошке анализе. За потребе овог рада, представићу оквир за даље истраживање и изучавање ношње као репрезентативног поклона. У збирци постоји 95 комплета ношњи које креирају изузетно разноврстан узорак. Судећи према формалним обележјима, издвајају се четири главне категорије народних ношњи. Заправо, исте категорије се односе и на остале поклоне са етнологским предзнаком.

5 И међу старијим предметима могу се наћи индустријски произведени материјали, као што је уобичајено.

1) Артефакти који се могу сматрати аутентичним произведени су у домаћинству или занатској радионици, углавном крајем 19. и у првој половини 20. века. На пример, делови женске грађанске ношње из Призрена и Ђаковице, из друге половине 20. века, представљају изузетан пример занатског умећа. На неким деловима женског костима са Мљета, вероватно израђеног почетком 20. века, или женске ношње са Крка, из истог периода, али и на неким старијим комадима, постоје трагови (флеке, искрзаност, преправке) који указују на то да их је неко облачио. Изузетан комплет из Мариова у Македонији, поклон становника Охрида (средина 20. века) највероватније је ручни рад жена из домаћинства. Постоје и ношње сличног начина израде и квалитета из Босне и Херцеговине.

*Женски грађански костим из Ђаковице, Косово, Србије, касни 20. век?,
поклон жена Ђаковице (непознати дајум даривања),
(фото: Александра Момчиловић-Јовановић)*

2) Предмети са *вишком*, они који имају посебан додатак: комбинацију традиционалне орнаментике и нове иконографије или писаног текста. Најчешће је у питању црвена звезда, срп и чекић, скраћенице неке организације, често Антифашистичког фронта жена или било који други симбол нове идеологије са одговарајућом пратећом иконографијом. На неке предмете је аплицирана, најчешће извезена, посвета Титу или Јованки или парола. Постоје и комбинације свих наведених натписа и симбола. Ови *хибридни* елементи јасно говоре о ефектима трансформација кроз које пролази традиционална заједница. Предмета с овим обележјима има у свим збиркама МИЈ. Одличан је пример мушког и женског националног костима Црне Горе, настао половином 19. века. На мушкој капи извезен је грб Федеративне Народне Републике Југославије, као симбол новог доба. Женска горанска народна ношња из Драгаша у Метохији (није датована) коју су Драгашани поклонили Јованки 1971. године, на прегачи има извезену посвету. Натписи се углавном могу наћи на марамама, чарапама, кошуљама, појасевима и пешкирима.

Национални костим Црне Горе, средина 20. века; капа с грбом ФНРЈ (дајум даривања нејознај), (фото: Александра Момчиловић-Јовановић)

3) Трећу групу чине предмети специјално израђени за Тита или Јованку. Таква је женска грађанска ношња из Шибеника, поклон Општине Шибеник 1966. године. Иницијатива је покренута у Музеју града Шибеника. (Кале 2009: 55) Овакви предмети имају најдиректнију конотативну димензију – ношња је направљена као репрезент колективног идентитета и бива директно упућена крајњем реципијенту – шефу државе и народном вођи.

Грађанска ношња из Шибеника, Хрватска, поклон Општине Шибеник 1966, израђена специјално за Тита, (фото: Александра Момчиловић-Јовановић)

4) У четврту групу спадају сувенири, у ужем смислу, као дистинктивна категорија. Овај термин покрива предмете серијске производње, рађене у комерцијалне сврхе. Категорији сувенира припада, на пример, мушка ношња из Далмације (можда шибенског краја), израђена највероватније у другој половини 20. века, крајње поједностављених украса и орнаментике, једноставних материјала и сведеног колорита. Сувенири представљају врхунац или, тачније, крајност процеса трансформације, промене основне функције народне ношње.

Ново поглавље би могло да се отвори дискусијом о креирању националних костима од појединих регионалних народних ношњи и прихватању неких ти-

пова ношњи за главне симболичке носиоце етничког и културног идентитета. Мушка народна ношња из Шумадије, поклон Антифашистичког фронта жена из 1950. године, један је од примера који доприноси овој теми.

Конотација – фолклорни аспект

Када говоримо о изучавању и интерпретацији народних ношњи у периоду социјалистичке Југославије, неопходно је нагласити специфичан историјско-политички контекст. Употреба народне ношње, у усмераваном контролисаном оквиру, била је саставни део промоције идеје *брајтсјива* и *јединсјива*, богатства и разноликости *народа* и *народносјиви* Југославије. Била је уско повезана са промоцијом идеје југословенства. Народне ношње и неговање традиционалне културе кроз бројне фолклорне ансамбле – културно-уметничка друшва, представљало је адекватан и пожељан метод јавног израза етничког идентитета и ширења идеје братства и јединства.

Јосип Броз Тито на поврајку из Грчке, добродошилица на железничкој станици у Јужној Србији, 1954. Фотоархив МИЈ

Подстицање ручног рада не само да је било прихватљиво, већ се радило о осмишљеној стратегији у оквиру политике националног интегритета. У вези с тим, процес *фолклоризације* народне ношње почиње њеним изласком из (свакодневне) употребе и преусмеравањем улоге. Тачније, стављањем тежишта на њену симболичку функцију. Према Херману Баузингеру, демонстративна улога ношње испрва је била оријентисана ка унутра. (Баузингер 2002: 170). Декларисање статуса унутар заједнице било је кључно. Представљање споља, *друјима, аујисајгерима*, било је секундарно. Индустријализација, формирање националних држава и каснији развој туризма допринели су чињеници да је ношња/костим постала основни елемент примереног израза колективног идентитета (било регионалног, етничког, религијског или локалног). (Радисављевић 2009: 152) Савремена јавна употреба ношње као фолклорног костима у социјалистичкој Југославији намењена је екстерној комуникацији – показивању другима ко(ји) смо ми и одакле смо.⁶

Семиолошка цртица уместо закључка

Од два кључна тренутка у биографији народних ношњи из колекције поклона Титу – момента израде и момента када постаје дар – други је од суштинске важности за сагледавање тих предмета као музеалија, јер тада почиње њихова музеализација. У неким случајевима ови моменти се поклапају, као што је наведено у поменутих примерима предмета специјално израђеним за поклон Титу. Ти предмети уводе нову парадигму у употреби народне ношње коју би требало узети у обзир у савременом изучавању, анализи и интерпретацији (музејској и научној) различитих друштвених феномена везаних за *традиционалне* регионалне костиме. Такве ношње препознате су од појединаца или заједнице као један од најрепрезентативнијих симбола колективног идентитета, па је то основни разлог због којег су ти конкретни примерци постали део материјалног културног наслеђа Југославије.

Тек пошто су проткани тим значењима, ови комплекти постају музејски предмети, штавише, део глобалног културног наслеђа. Тако је когнитивна слика предмета у Титовом фонду Музеја историје Југославије одређена контекстом и околностима под којима он постаје потенцијални експонат. Суштински је важно за перцепцију и сваку интерпретацију разумети суптилну разлику коју носе посвећени предмети у поређењу са осталим, за музеј набављеним, предметима. Због тога је семиолошка вредност тих предмета, као поклона (фетиша) оно што им је обезбедило музеалност.

6 Посебно поглавље које отварају и неки увиди из овог рада представља оснивање и вишедеценијско пословање ланца продавница Народне радиности.

Ношње су добиле ново или нешто измењено значење већ самом намером да буду дароване Председнику Југославије као симболи културног, етничког или регионалног идентитета дародавца. Нажалост, до сада још увек није дошло до темељније анализе по овом питању, те сам првобитно предложила да, као извор информација, ношње могу показати специфичну улогу фолклора и статус традиције у југословенском социјалистичком друштву. Штавише, у контексту музејске семиотике, ношња представља метафору дародавца и/или метонимију заједнице. Наш је посао, као кустоса и интерпретатора, да укажемо на ове и друге симболичке релације које се тичу савременог посетиоца.

Јованка Броз, њосле ручка у хојелу Оријенї у Травнику, Босна и Херцејовина, 1974. Фойоархив МИЈ

БИБЛИОГРАФИЈА

- Bauzinger, H. (2002), *Etnologija*, Beograd, Biblioteka XX vek
- Cetinić, Lj. (1986), *Stalna postavka etnološke zbirke Memorijalnog centra „Josip Broz Tito“*, Muzej istorije Jugoslavije, Beograd (neobjavljeno)
- Sarajčić, Erceg G. (1990), *Memorijalni centar Josip Broz Tito – mogućnosti i perspektive*, Muzej istorije Jugoslavije, Beograd (neobjavljeni magistarski rad)
- Kale, J. (2009), *Narodne nošnje i kultura odijevanja u sjevernoj Dalmaciji*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, доступно на: <https://bib.irb.hr/datoteka/571416.phd2web.pdf>
- Менковић, М. (2009), *Зудун – колекција Етнографског музеја у Београду из XIX и прве половине XX века*, Београд, Етнографски музеј у Београду
- Mauss, M. (1982), *Ogled o daru*, u: *Sociologija i antropologija II*, Beograd, Biblioteka XX vek
- Prošič-Dvornić, M. (2006), *Odevanje u Beogradu u XIX i početkom XX veka*, Beograd, Stubovi kulture
- Radisavljević, K. (2009), *Narodne nošnje kao izraz identiteta u selima Vojvodine*, u: *Zavičaj na Dunavu. Suživot Nemaca i Srba u Vojvodini*, Muzej Vojvodine, Novi Sad i Muzej Podunavskih Švaba, Ulm
- Шарац-Момчиловић, В. (2006), *Чија је ово каиџа?*, каталог изложбе, Етнографски музеј у Београду

Folk costume as a gift – What Tito has been given by Yugoslavs

Summary

Many folk costume sets from the Tito's collection of gifts became examples for observing costumes as a reflection of social circumstances in which „traditional“ clothing had a purpose for actual ideology. From the other hand, the reason of museification of costume as an artifact, which begins with its bestowment, has been emphasized. The function of costume as a representative component with performative features became clearer in the context of gift collection.

Typology of costumes (as well as gifts from the area of ethnology) has been offered.

Presenting the folk costumes as gifts, this paper illustrates some of the aspects of the identity, as well as the question of representation and offers a cross-section of the apparent situation in the Museum of Yugoslav History when it comes to the re(interpretation) of the folk costume.

Др Драго Његован, музејски саветник, виши научни сарадник
Музеј Војводине, Нови Сад
e-mail: biljananj@neobee.net

ЈОВАН ЦВИЈИЋ И СРПСКА МУЗЕОЛОГИЈА

Сажетак: У раду се износе појединости о идејама Јована Цвијића о организацији научног рада и развијања музејске делатности у Војводини и Босни после Првог светског рата. Цвијић се залагао за систематско проучавање „народног живота“, сугеришући „рационално попуњавање музејских збирки“. Он је дао велики допринос развоју не само српске етнографије и етнологије, већ и српске музеологије уопште. Његове идеје с почетка 20. века имале су велики утицај на развој српске музејске делатности, а имају га и данас.

Кључне речи: Јован Цвијић, колективни рад, етнологија, музејска делатност, наука, музеји.

Нема сумње да је 150-годишњица рођења Јована Цвијића добар повод да више институција и удружења (САНУ, Етнографски институт САНУ, Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, Етнографски музеј у Београду, Музејско друштво Србије, итд.), током 2015. године, организују стручне и научне скупове о Цвијићевим научним и другим доприносима народу и држави, да укажу на актуелност његових научних увида, да подсети на његов друштвени ангажман, који је донекле имао и политичку димензију, те да без околишања идентификују и неке његове заблуде. У том смислу и Етнoлошка секција Музејског друштва Србије организује овај скуп у Народном музеју Ваљево под насловом „Формирање етнографских збирки и поставки у Србији – нови погледи“. Но, подсети-мо се најпре неких елемената Цвијићеве биографије.

Јован Цвијић је рођен у Лозници 29. септембра по старом, Јулијанском, односно 12. октобра по новом, Грегоријанском календару 1865, а умро је 16. ја-

нуара 1927. године у Београду. Дакле, проживео је само 62 године. Био је први школовани српски географ.

Школовао се у Лозници, Шапцу и Београду. Студирао је физичку географију и докторирао у Бечу на феномену карста, односно краса. Засијао је на небу српске и европске науке већ 1893, објављивањем своје докторске дисертације. Исте године је започео професуру на Великој школи у Београду, са 28 година живота. Био је међу првих осам редовних професора Београдског универзитета, формираног 1904, са непуних 40 година живота. Пре тога је постао и члан Српске краљевске академије (1901). Био је ректор Универзитета у два наврата (1907–1908. и 1919–1920) и председник Академије од 1921. до своје смрти. Био је признати европски научник и почасни члан више научних друштава и академија наука у Европи.

Васа Чубриловић у великој студији под насловом „Живот и рад Јована Цвијића“ указује да су се Цвијићевим научним достигнућима бавили и домаћи и страни научници, како географи и етнографи, тако и социолози и филозофи, па и историчари.¹

За нас је важно да је Цвијић већ 1893. године основао Географски завод, а следеће и Географски семинар на Великој школи, као и часопис *Прејлед...* Почетком маја 1896. године објављена су Цвијићева *Ујужјсџива за љроучавање села у Србји и оџталим срџским земљама*. Географски семинар је продужио живот на Универзитету, а 1910. Цвијић оснива и Српско географско друштво.

Он је развијао српску географију у више праваца, утемељујући и физичку и друштвену географију, а у оквиру ње и антропогеографију. Полазећи од природе долазио је до друштва, увек конкретно. Полазећи од географских облика долазио је до антропогеографије, стављајући човека у временске и просторне димензије. Тај прелаз код Цвијића одвијао се постепено и чини се спонтано, радом на терену, на нучним екскурзијама: „Научни испитивач, који пропутује простране области, и нехотице почне антропогеографски и етнографски проматрати“, каже Цвијић на почетку свога рада „Антропогеографски проблеми Балканскога полуострва“.²

Овај рад је први у првој књизи едиције *Населја и љорекло сџановниџива*, коју је Цвијић уређивао од 1902. до 1926. године, тј. до своје смрти. Од 1902. до 1913, тј. до Првог светског рата, изашло је девет, а од 1921. до 1926. године, у периоду после Првог светског рата, изашло је петнаест књига. Он је, полазећи

1 Види: Јован Цвијић, *Сабрана дела*, књига 1: Карст. Нови резултати о глацијалној епоси Балканског полуострва, САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства и НИРО „Књижевне новине“, Београд 1991, стр. 13–156. За сагледавање Цвијићевог живота и рада важан је и „Дневник“ Љубице Цвијић, исто, стр. 157–194, као и Библиографија, стр. 195–202.

2 Види: Јован Цвијић, *Сабрана дела*, књига 4: Антропогеографски и етнографски списи, стр. 19

тичу наше историје и културе... [...] Важно је само по себи... *боља организација наших Музеја*, нарочито Народног и Етнографског музеја, тим пре што имамо сада и више других регионалних музеја у Сплиту, Вршцу, Белој Цркви, Сомбору, Бечкереку, Цетињу итд. Можда при том треба мислити и на везу између наших Академија и Дубровачког Архива.⁴

И у годишњем извештају Академије, Цвијић се осврће на значај колективног научног рада: „Од особите је важности антропогеографски и етнографски колективни рад. Јер у том правцу можемо сачувати врло интересантну и оригиналну грађу која, једном пажљиво и методски фиксирана, добија са временом све већу важност и служиће као неисцрпиви извор студија и данашњим и будућим научним генерацијама. Та грађа се губи, и са правим успехом ће се на том послу моћи радити само још коју деценију.“⁵ Стога Академија „интензивно“ ради на два колективна посла: Насеља и порекло становништва, и Народни живот и обичаји.

Најдиректније осврте о музејима, музејском раду на пољу етнологије, као и на другим пољима, Цвијић је изнео у „Напомени о испитивању земље и народа и о сарајевском музеју“, објављеној у божићном прилогу листа *Народ* у Сарајеву 1922. године, као и у говору на Великој Скупштини Матице српске у Новом Саду, 14. јануара исте године, који је штампан у *Лейтхойсу Майице српске*, св. 301, 1923. године.⁶

У „Напоменама“ Цвијић полази од значаја Босне и Херцеговине за новостворену Краљевину СХС, као и за регулисање односа између Србије и Хрватске, „јер су те наше земље централног положаја у држави; у њима скоро нема страних народности, а измешан је наш народ трију вера; економски режим је више феудални него и у Старој Србији и Македонији; оно инстинктивно, дубоко-народно јако је као и у Србији, области наше најинтензивније народне енергије.“⁷ „Познајем децу и младиће из Херцеговине и Босне у београдским школама, чија оданост, жар и одушевљење за школу и науку превазилазе све што сам до сад проматрао... Овај свет има несумњиво знатног проматрачког дара и крилате а здраве фантазије, која ретко прелази у маштанија... Штета што у своје време није основан технички факултет у Сарајеву место једног од три техничка факултета, који сада постоје и већином једва животаре. Ако се то не може за сад учинити, онда би требало основати природњачки одсек и рударску школу, за које у Сарајевском Музеју има знатних припрема.“⁸ Цвијић износи

4 Јован Цвијић, *Сабрана дела*, књига 1, стр. 186–187.

5 Јован Цвијић, *Сабрана дела*, књига 5, том 2: Говори и чланци, стр. 187.

6 Види: *Исто*, стр. 190–192. и 193–198.

7 *Исто*, стр. 190.

8 *Исто*.

оцену да је Земаљски музеј веома добро организован. „Научни рад сарајевског музеја – то је рад на испитивању наше земље и народа, и за то је од особите важности. (...) Овде ћу поменути антропогеографски и етнографски рад, нарочито проучавање насеља, порекла становништва, народног живота и обичаја. О овоме се вреди и због тога бавити што се рад босанског музеја кретао поглавито на преисторијском, археолошком и природњачком пољу, а слабо на пољу антропогеографије и етнографије. У њему није било довољног рада на живој етнографији, на испитивању данашњег народног живота, нарочито живота најширих народних слојева. А у том погледу су Босна и Херцеговина земље међу најинтересантнијим у Европи. Испитивачи тих послова могу дати највише оригиналних резултата, јер је народ етнографски свеж и с добро очуваним традицијама.“⁹

Конечно, Цвијић је дао и нека конкретна упутства везана за рад етнолога: „Има једна измена коју бих желео видети остварену, а која се тиче испитивања народног живота и обичаја заједно са ношњом и свима предметима материјалне културе. Ми смо још једнако, што се проучавања народног живота тиче, у оном духу и са оним методама како их је најчвршће обележио Вук Караџић, затим Милићевић, Врчевић и други. То би се могло назвати методом записивања и описивања народног живота и обичаја. По њој ће се и даље радити. Али поред ове методе треба с планом прићи другој: *проучавању етнографских предмета који су у знајном броју скупиљени у сарајевском и другим музејима*. При томе, држим, треба најпре утврдити *географско распрострањење* народне ношње и њених појединих делова, орнамената, типова кућа, кућног посуђа, оруђа којима се народ служи, као плуга, жрвња, дрљаче, итд. као и географско распрострањење појединих обичаја и њихових разних врста и варијетета. Од предмета, које није могуће у музеј пренети, треба *израдити моделе*, осим слика и фотографија. Затим, пошто је утврђено географско распрострањење облика, мотива и њихових варијетета, треба прићи *компаративном проучавању* ове етнографске грађе и предмета. И на основу свега тога, као највиши ступањ изналазити *везе између народа и њихових појединих група, и ушлицаје различитих цивилизација*, почевши од преисторијских и далеких источњачких.

Музејски радници етнографског одсека требало би да среде до сад штампану фолклористичку грађу и да у њој унесу системе и идеје.“¹⁰

У говору под насловом „О организацији научног рада у Војводини“, Цвијић је одао признање Матици српској као друштву које је имало „знатну улогу у развоју српске мисли и цивилизације“. Истакао је улогу Срба из прека у време

9 Исто, стр. 191.

10 Исто, стр. 192.

устанка 1804. и организацији државе после тога, што је последица чињенице да су преци „војвођанских Срба“ „пренели у ове крајеве српску цивилизацију немањичког доба“, чиме српски народ у „развитку своје цивилизације“ „показује сталност погледа, издржљивост и потпуну узајамност“. У новој (југословенској) држави, која „није ни етнографски ни по осећању онако једноставна као Србија пре 1912. год.“, главни посао наших научних институција мора бити организовање систематског проучавања, на првом месту наше земље и народа и свих страна његовог живота.“ За то су потребне разне научне установе.

„У ову врсту спада и организовање музеја, као научних радионица, које би се имале бавити о свим предметима и појавама народног живота, о данашњој и ранијој цивилизацији наших земаља; историјских одбора за систематско издавање споменика наше народне прошлости; за лингвистичко испитивање наше земље, нарочито дијалектолошко, и за израду речника нашег језика итд.“¹¹ Сугеришући Матици српској организацију колективног рада на проучавању природних особености Војводине, Цвијић прелази на терен друштвених истраживања.

„Још је zgodније за Матицу Српску проучавање народа и његове историје.

На првом месту проучавање насеља и порекла становништва, од прилике у оном правцу како их води наша Академија Наука.“¹² Узимајући за пример једну групу Шокаца „у Барањи и Бачкој“, која се разликује од других Шокаца, од којих су неки покатоличени Срби, а разликује се и у односу на Буњевце, Цвијић сугерише испитивање њиховог порекла као „старог становништва“. Он сматра да у Војводини нагло ишчезавају трагови „свега свежега етнографскога“, па се етнографска испитивања показују као ургентна. Понављајући методолошка упутства из претходног чланка о Босни и сарајевском музеју, Цвијић сугерише Матици српској да што пре спреми грађу за „Етнографски Архив Војводине“. „У Војводини има дакле да се изврши велики антропогеографски и етнографски рад горњег смисла, за целокупно наше становништво: Србе, Буњевце и Шокце.“¹³ Треба најпре до детаља испитати насеља и порекло становништва. У чисто етнографском погледу, што се народног живота и обичаја тиче, особито су интересантни Буњевци и Шокци, као најпримитивније становништво. Традиција је Матице српске да се бави Буњевцима.“¹⁴

С Матицом српском, као тада једином књижевном и научном установом на подручју некадашње Српске Војводине (без универзитета, факултета и научних института), Цвијић се у овом говору на Скупштини Матице српске посебно

11 Исто, стр. 194.

12 Исто, стр. 195.

13 Исто, стр. 197.

14 Исто.

осврнуо на улогу и задатак постојећих музеја на подручју Војводине: „У Војводини има неколико музеја: у Вршцу, Белој Цркви, Бечкерек, Сомбору, и они су, као што је био обичај у Аустро-Угарској, више археолошке, нарочито преисторијске и историјске врсте; мало је у њима предмета данашње живе етнографије, из народног живота у правом смислу. То је чак случај и са одличним сарајевским музејем, у коме је главно преисторија и археологија, а поред ње све оно што је турско-оријенталско; последња страна, турско-оријентални живот, негована је да музеј постане питореск и интересантан за странце. Живот народних маса, и православних и католика, врло је слабо представљен. На томе се до сада у правом смислу само у Србији радило. У војвођанским музејима недостаје дакле жива етнографија, нарочито народни живот нашег становништва, Срба, Шокаца и Буњеваца.“¹⁵

Наравно, Цвијић никада није био шовиниста. Зато он захтева проучавање народног живота и „страних народа“: Немаца и Мађара. „Ако се ми о томе не будемо бавили, чим се среде прилике у свету, доћи ће Немци и Маџари да се о томе баве. Има подесних људи међу нашим немачким и маџарским суграђанима, који би се могли посветити проучавању свога народа и музејском раду.“¹⁶

Разлажући разлоге зашто Нови Сад и Сремски Карловци треба да буду центри научног и културног рада у Војводини, са постојећим и новоформираним институцијама, Цвијић је завршио обраћање на Скупштини Матице српске.

Цвијић је и у другим својим радовима износио опсервације које су се односиле на српску музеологију, а највише на етнографију и музејску етнологију. Чини ми се да то није довољно проучено и познато. Академик Петар Влаховић својевремено је, пишући предговор за „Антропогеографске и етнографске списе“ Јована Цвијића, који су публиковани у књизи 4 његових *Сабраних дела*, потенцирао „посебно место“ које у његовом научном опусу заузимају радови антропогеографског и етнологског садржаја.¹⁷

Наши етнологи и музеолози уопште, треба да уче од Цвијића, уважавајући каснији развој етнологске науке и етнографске праксе у српским и другим музејима и институтима.

Извори и литература

Јован Цвијић, *Сабрана дела*, књ. 1-5, Српска академија наука и уметности, Завод за уџбенике и наставна средства и Новинско-издавачка радна организација „Књижевне новине“, Београд 1991.

15 Исто.

16 Исто, стр. 197–198.

17 Исто, стр. 7.

Drago Njegovan, PhD., museum adviser

Jovan Cvijić and the Serbian museology

Summary

The paper represents details about specific ideas which Jovan Cvijić had about the organization of the scientific work and the development of the museum activities in Vojvodina and Bosnia after the First World War. Cvijić had advocated for systematic research of the „folk life“, suggesting „rational filling of the museum collections“. He gave a great contribution, not only to the development of the Serbian ethnology and ethnography, but to the Serbian museology as well. His ideas from the beginnings of the 20th century made a considerable influence on the development of Serbian activities in the museums of his time, and even today.

39:069.5(497.11)
069:061.2(497.11)

Живка М. Ромелић, етнолог у пензији
zivkaromelic@yahoo.com

ЕТНОГРАФСКЕ ЗБИРКЕ У СРБИЈИ – ДЕСЕТ ГОДИНА КАСНИЈЕ

Сажетак: Етнологска секција МДС-а је, почевши од пре десетак година, организовала неколико скупова посвећених етнологском предмету и збирци, узимајући у обзир потребу да се суштински започне процес редефинисања појма етнологског предмета, па самим тим и садржаја збирки. Такође, теме ових састанака били су и неки други проблеми везани за процес музејског рада, као што је увођење дигитализације и израда и примена јединственог система терминологије у етнологским збиркама музеја Србије. У саопштењу се даје сумарни преглед резултата по усвојеним ставовима и закључцима са одржаних скупова Секције.

Кључне речи: Етнологска секција Музејског друштва Србије, стручни скуп, етнологски предмет, етнологска збирка.

Обнављање рада Музејског друштва Србије, почевши од 2001. године, имало је за последицу појачано интересовања музеалаца за већим ангажовањем у струци, пре свега у погледу покушаја увођења иновација у свој рад. Осетила се потреба за искорацима у многим сегментима српске музеологије, са жељом да се после неколико деценија од замирања струковног удружења, учине напори и почну да прате неки нови токови у савременој музелошкој науци. (Закључци 2001)

Сходно томе, пре десетак година, Етнологска секција Музејског друштва Србије се, на својим стручним скуповима, врло прилежно и амбициозно посветила етнологском предмету и етнологским збиркама, узимајући у обзир потребу да се суштински започне процес редефинисања појма етнологског предмета и самим тим даљих садржаја збирки. (Зборник 2006; Зборник 2007) То

је неминовно проистекло из чињенице да се просторне и временске границе традиционалне културе и живота померају, а упорно и искључиво “закуцавање” на етнолошком предмету српског села из 19. или прве половине 20. века, не даје могућност сагледавања процеса и појава из каснијих периода, који су већ прерасли у традиционалну слику друштва. Такође, више пута је констатована извесна склоност ка идеализовању, субјективном посматрању друштва и предмета који је проистекао из њега, у периоду када се он посматра, када је он настао и употребљавао се. (Зборник 2007)

Стога су стручни скупови Етнолошке секције тематски били посвећени редефинисању појма етнографског музејског предмета. Закључцима су обухваћени многи проблеми у домену музејске етнологије – етнолошке музеологије, почевши од препоруке за усаглашавањем проблемских задатака и садржаја које третирају етнологи-антрополози у теоријским оквирима, методологији у истраживачком раду, са оним садржајима који су саставни део етнографске музеологије, преко потребе да се суштина појма етнографског предмета прошири стављањем у контекст тумачења феномена и појава савременог друштва и блиске прошлости, до потребе да се улога и значај кустоса-етнолога-антрополога валоризује кроз призму својеврсних медијатора културне стварности, активних учесника и тумача савремених социо-културних дешавања и трансформација у складу са глобалним цивилизацијским процесима. (Зборник 2006; Зборник 2007; Зборник 2008)

Такође, усвојени су закључци који се односе на потребу осавремењивања рада у музејској документацији, као једном од најважнијих елемената музејског рада, а пре свега, кроз даљи рад на дигитализацији етнолошких збирки (иако, до данас, није прихваћен јединствен информациони систем на нивоу музеја у Србији), као и потребу да се ради на систематској класификацији термина, из које ће произаћи тезаурус и илустровани речник етнографских појмова. (Зборник 2006). Неки од састанака били су посвећени ужим проблемским питањима, као што је на пример традиционално градитељство (Зборник 2007) или презентација етнолошког предмета (Зборник 2008), када је уједно била и последња штампана едиција радова са ових скупова. То свакако говори о стању у нашем струковном удружењу у једном моменту, извесној заморености услед непоштавања донетих препорука и сугестија, одсуства подршке одговарајућих институција, али и финансијској кризи, када се, пар година, скупови Секције нису одржавали, осим у електронској форми. Међутим, контакти се нису изгубили, сарадња међу колегама није изостајала, па је тако 2015. године одржан скуп под називом *Етнографске збирке – нови изазови*, када је овај рад и презентован.

Тема овог скупа био је повод да се сачини преглед рада Етнолошке секције за протеклих десетак година, односно сумирају резултати планираних и остварених/неостварених активности, као што су:

– Делимична дигитализација, која је устројена на, можда се може рећи, техничком нивоу, али, није примењен програм са јединственом базом података. Препуштено је личној иницијативи кустоса да се овим проблемом баве и изналазе решења у начину чувања и презентацији истих у дигиталној форми.

– Презентација предмета, првенствено на изложбама и сталним поставкама, добија у квалитету, са добро утемељеном концепцијом, које су естетски осмишљеније, са богатијим и савременијим визуелним решењима.

Такође, ретке су изложбе данас које немају додатне програме, као што су на пример разноврсне едукативне радионице, а видљиви су напори за успостављањем већ општеприхваћене премисе о интерактивном карактеру изложби. У том контексту, појављују се и прве мултимедијалне презентације.

– Спорадично, и на личну иницијативу за новим принципима рада, са персоналним идејама, али никако као продукт шире примене нових знања, или неке озбиљније стратегије, појављују се предмети, збирке и изложбе које обухватају неке нове теме из ширег домена традиционалне културе. Такође, све су бројније изложбе које се баве разним сегментима културе градске средине, грађанског друштва.

– Још увек су ретке изложбе и предмети у збиркама који говоре о савременим културолошким појавама.

Зашто је то важно? Осим теорија у нашој науци да је потребан другачији приступ етнолошком предмету и појави, културном феномену који је тема нашег проучавања, између осталог, сетимо се да је већина нашег знања о прошлим временима и живота у њему, остала документована у разним изворима ондашњих савременика. У овом моменту, садашње генерације кустоса су управо ти савременици, који треба да оставе трагове и буду један од извора за нека будућа проучавања културе и живота овог поднебља. Због тога, начин валоризовања етнолошког културног наслеђа са собом носи појачану дозу одговорности. Уз задовољење основних критеријума за набавком и презентацијом једног етнолошког предмета, подједнако је важно како се предмет посматра, како се вреднује и презентује. Адекватна интерпретација предмета значи пре свега његово смештање у одговарајуће културолошке оквире, чиме добија пуно оправдање за музеолошким третманом као делом културног наслеђа. Такође, предмет који документује једно време, простор, начин живота и рада, појединца, групе или шире заједнице, уз музеолошку валоризацију, постаје музејски експонат, без обзира на његову старост и порекло. То, дакле

значи, да и блиска прошлост и садашњост итекако треба да буду у фокусу етнолошких проучавања.

За ових десетак година етнологи музеалци нису у пракси спровели договор око неких важних питања као што су :

– Уједначена подела у збиркама (класификација збирки и њихови називи, који су иначе врло шаролики и често стварају забуну и међу самим руковацима збирки). Договор, после много састанака група стручњака за поједине области одређених да систематизују своје предлоге, дакле није, у већини музеја, односно етнолошких одељења, испоштован.

– Остала је неуједначена терминологија (књижевни и народни назив) предмета, пре свега на инвентарном картону, што такође ствара проблеме у културолошкој идентификацији предмета.

– Нису отклоњене нејасноће на самом инвентарном картону (на пример, порекло предмета по месту набавке, настанка или употребе...), што је врло важно за сагледавање културолошких прилика простора на којем се тај предмет лоцира.

Потребно је такође да сами решимо неке нелогичности и дилеме као, на пример, хоће ли наше збирке и предмети и даље бити етнографски, одељења етнолошка, а кустоси етнологи-антрополози? Из тако нерешених елементарних питања за једну професију нагомилавају се и други проблеми, непотребно постајући баласт за ионако сложене послове у струци.

Само мали део овако нерешених питања у музеолошком раду сигурно се рефлектују, у крајњој инстанци, на статус етнолога-музеалца, а затим музеалаца уопште у друштву. Чини се, да нејединственим, неусуглашеним ставовима унутар саме струке, не мало доприносимо поимању нашег посла и делатности на ширем друштвеном нивоу.

Јединственим ставовима и њиховим поштовањем, како декларативно, тако и у пракси, а на путу до доношења Закона о музејима, може се видно допринети квалитетнијем раду у музејској струци и уједно заштитити интегритет наше професије, о којој би требало и морало више и квалитетније да се чује у стручној и научној јавности.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Закључци, 2001.

Семинар о југословенској музеологији *Како даље?* одржан у Крушевцу 5–7. октобра 2001. Преузето 01. 09. 2016. са сајта <http://www.ncd.matf.bg.ac.rs/yunicom/sr/dokumenti/svidoscurs1.htm>

Зборник 2006.

Етнологишка музејска документација у Србији на почетку треће миленијума – сјање, перспективе, Зборник радова са стручног скупа Етнологишке секције Музејског друштва Србије, св. 3, Музејско друштво Србије, Народни музеј Чачак, Чачак 2006.

Зборник 2006.

О редифинисању појма етнографског предмета, Стручни скуп Етнологишке секције Музејског друштва Србије, Зборник радова, св. 4, Народни музеј Крушевац – Музејско друштво Србије, Крушевац 2006.

Зборник 2007.

Народно традиционално у функцији музеологије, Зборник радова са стручног скупа Етнологишке секције Музејског друштва Србије, св. 5, Музејско друштво Србије, Народни музеј у Пожаревцу, Пожаревац 2007.

Зборник 2007.

Редифинисање етнографског музејског предмета 2 (подела и називи збирки), Зборник радова са стручног скупа Етнологишке секције Музејског друштва Србије, св. 6, Музејско друштво Србије, Музеј Крајине Неготин, Неготин 2007.

Зборник 2008.

Експериментисање у простору – Презентација етнологишког предмета; Однос нових медија са концепцијом музеја, Зборник радова са стручног скупа Етнологишке секције Музејског друштва Србије, св. 7, Музејско друштво Србије, Музеј на отвореном “Старо село“, Сирогојно, Сирогојно 2008.

Ethnographic collections in Serbia – Ten years later

Summary

In the recent decade within the frame of the renewed Museum Association of Serbia, the Ethnological section made visible efforts to improve and modernize the work of ethnologists-museologists. In the first place, it is related to the acceptance of necessity of having a new approach to the subject of the ethnological research and museum activity. It is connected with relocation of boundaries in time, space, cultural and other phenomena, which constitute the society and social processes in the contemporary time.

Gatherings of the Section were dedicated to resolving such problems in museum activities like digitalization of the ethnological heritage in museums and patterns for conducting museum documentation. Despite the fact that vocational affiliations such as museum sections in the Museum Association of Serbia were based on voluntarily criterion and personal affinity, mostly without wider support of ground institutions, it was obvious that members of the Ethnological section put an effort and will to articulate their attitudes. Through communication, ideas and experiences exchange, they came up to common solutions related to their work in museums of Serbia.

Братислава Д. Идвореан-Стефановић, етнолог-пензионер
Музеј Војводине, Нови Сад

О РАЗВОЈУ ЕТНОЛОШКОГ ОДЕЉЕЊА МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ

Сажетак: Рад представља карактеристике развоја етнологије у оквиру Етнолошког одељења у једном комплексном музеју. Етнолошко одељење Војвођанског музеја (од 1947), поставља концепт равноправног третмана и заштите традиција у мултиетничкој средини, који су и данас важећи у Музеју Војводине. Са губљењем традиционалних видова народне културе, етнологи делију по компаративном моделу изучавања традиције и текућих промена. Смењивале су се етапе развоја: период 70-их до 90-их прошлог века окончан отварањем Сталне поставке; доба зближавања култура региона програмима типа *дани културе*; тренд историјских презентација са слоганом *живејте заједно...* Осим заштите етнолошке баштине, изложбама се остварује комуникација са публиком, а кроз публикације поверену споменичку баштину даје на увид будућим генерацијама.

Кључне речи: етнологија, Музеј Војводине, развој, резултати

Први корак ка организованом раду на етнологији Срба у Војводини је убрајање народних рукотворина међу вредности националне уметности и културе, у обавештењу о формирању Српске народне збирке објављеном у *Народним новинама*, 1847. године. (Ковачек 1998: 43) Ову идеју обнавља Јован Цвијић на Великој скупштини Матице српске, 1922. године, залагањем за хитност проучавања народног живота јер нагло ишчезавају трагови свежег етнографског, у Војводини више него у другим деловима Балкана. (Цвијић 1923: 5) Музеј Матице српске, основан 1933. године, базиран је на предлогу М. Грбића из 1927. године, са етнографском збирком у свом саставу. (Грбић 1927: 131/132) Нови

концепт етнологије у Војвођанском музеју, основаном 1947. године (од 1992. године Музеј Војводине), уместо на проучавањима српске културе заснован је на принципима изучавања и заштите традиција становништва мултиетничког састава (мултикултуралност и мултирелигиозност), што је и данас основ концепта Етнолошког одељења и Музеја Војводине.

Сл. 1. Зоран и Видосава Јосимовић, мушки и женски начин ношења ѿорбе, Бела Црква. Снимио Др. Миленко С.Филиповић, 07. 05. 1950, неі. др. 2049.

У време послератне обнове, све до краја 60-их година, основни концепт почивао је на антрополошком погледу на развој, који се тумачи кроз сачуване предмете, за епохе ишчезлих култура – археолошки материјал, а за традиционалну културу нове епохе – етнологска грађа. Савремена етнологско-антрополошка истраживања обухватају 19. и 20. век, из ког периода и потиче главнина предмета традиционалне културе у етнологским збиркама. За пионирско доба етнологије у Војводини, драгоцен је допринос др Миленка С. Филиповића, на-

учног саветника Етнографског института САНУ. Подршком Научног одељења Матице српске и енергијом и креативношћу директора Р. Николића, тада су остварена капитална етнолошка дела. Истраживања Етнолошког одељења Војвођанског музеја имала су два основна циља: прво, богаћење збирке Етнолошког одељења Војвођанског музеја колекцијама које оличавају етнолошки карактер целе Војводине, али и етнолошких збирки у свим музејима у Војводини; затим, монографски приступ проучавањима материјалне и духовне културе становништва Војводине. У координираној акцији, поред стручњака етнолога, учествовали су и нови кадрови, претежно из редова надарених студената, припремани по специјалном програму музеолошке обуке, уз непроцењиву сарадњу разгранате мреже музејских повереника на терену у свим крајевима Војводине. Екипна тематска истраживања и прикупљања предмета за Музеј, вршена су у јужном Банату у околини Беле Цркве (сл. 1) и у насељима Доњег Срема (сл. 2 и 3).

Сл. 2. Корјар Јанковић уйлиће венац, Ашања.
Снимио Рајко Николић 10. 09. 1951, неї. др. 4290.

Етнолошка пракса током 60-их година задржава исти програмски концепт, али је стручни кадар неупоредиво искуснији. Рад етнолога је осмишљаван на састанцима Етнолошке секције Друштва музејских радника Војводине, којом је од оснивања 1960. године председавала В. Милутиновић, шеф Етнолошког

одељења Војвођанског музеја, а послове секретара обављала М. Илић (Малуцков). Усаглашавани су планови, вршене размене мишљења и искустава и кад год је то било могуће организовала су се заједничка теренска истраживања. Плански су довршавани и публиковани резултати рада на одређене теме или дискутоване концепције тематских изложби различитих музеја.

Сл. 3. Рибар Марко Маџаковић весла на чуну и вуче чамац, Сџари Сланкамен, Хрватии. Снимила Мила Босић 24. 10. 1964, неі. др. 15815.

Период од 1970. године је време коначног смештаја Музеја у Дунавску 35, што је било скопчано са сложеном адаптацијом која је подразумевала и дело-круг рада Етнолошког одељења, посебно пресељење и смештај музејског материјала. То је и време вишегодишње кампање за припрему Сталне поставке Музеја.

Током 80-их година преовладавали су етнолошки програми типа *дана културе* и поставке са садржајима на тему народне уметности. Ови културни концепти су садржавали и програме институционалне међумузејске сарадње, кроз размену изложби, као и стручњака, и упознавање других музеја и културних простора.

Сталном поставком Војвођанског музеја (1990) заокружен је резултат у којем се садржи допринос свих ранијих генерација музеалаца. Етнолошка поставка је остварена на основу брижљиво прикупљане научне грађе, сачуваних

предмета који су одавно нестали из народног живота и фотографија које оживљавају заборављене етнолошке појаве.

Сарадња са београдским архитектама Саветом и Слободаном Машић, пројектантама модерног концепта, представљала је својеврстан помак за етнологе, као и упознавање поставки Музеја традиције и културе Француске, у Паризу, који је у то време био узор модерне презентације према престижном просветитељском моделу. Одабран је концепт наратије са акцентима монументалности кроз дела народне уметности. (Машећ и Машећ 1979: 35–49) Осмишљен је пројекат пријемног простора са комуникацијама и решење етнолошког дела поставке, али је Музеј одустао од даље сарадње са брачним паром архитеката Машећ. Етнолошка екипа је задржала основну идеју презентације коју је наставила у сарадњи са ауторским тимом на челу са архитектом Властом Петровић, када је заправо фрагментована прича из пера осамнаест аутора, убличена у целину, док је тадашњи директор Мирко Далмација, једнако уважавајући сваког члана тима, дао изванредан допринос креативној атмосфери. Накнадно, 1996. године, извршена је допуна етнолошког дела Сталне поставке ношњама колонијалног становништва током 20. века.

Програми Музеја Војводине су у новије време у складу са концептом стимулације манифестација међуетничке толеранције, са етнолошким садржајима придруженим стереотипном историјско-генетском типу презентације одређене теме кроз илустровану текстуалну причу. И данас су актуелне изложбе по слогану *живејте заједно* које подупиру и европски пројекти. Тако разумевање етнографског предмета еволуира, репрезентативан је што значи леп, раскошан, редак, те представља валидан материјални документ из народног живота, али има и културно-историјску вредност са одговарајућим уметничко-естетским функцијама, што га све чини носиоцем и репрезентом одређених етничких карактеристика. Савремен концепт деловања музејског предмета надаље подразумева да, иако измештен из аутентичне средине, задржава поруке за разумевање културних особености, сличности и различитости. Тако презентације из тематских кругова *Из збирки музеја, Народна уметности, Етнолошке карактеристике* и сл. доносе информације о присуству одређеног предмета на одређеном месту и у одређеном времену и емитују поруку о вештинама нашег претка, његовој високој култури и смислу за лепо, актуелизују појавне облике мултикултурне средине и специфичности естетика и култура разнородних етника Војводине.

Кадрови – Вишедеценијски рад Одељења су одликовале периодичне смене генерација. Уз етнолога у функцији директора Музеја, Рајка Николића, првој генерацији, раних 50-их година 20. века, припадали су: Вера Милутиновић, ру-

ководилац Одељења од 1954. до пензионисања 1974. године; од средине исте деценије, Мила Босић (Јефтић), у Етнолошком одељењу до 1971. године, затим у Библиотеци Музеја до 1975. и Одељењу матичне службе, доктор етнологије, пензионисана 1994. године; Мирјана Малуцков (Илић), руководилац Одељења од 1974. године до пензионисања 1994. године, такође као доктор етнологије.

Сл. 4. Ветрењача Милана Стојишина, Чуруї, Срби.
Снимио Рајко Николић 09. 10. 1958, неї. бр. 8743.

Рајко Николић се бавио организацијом рада музеја у Војводини и Југославији, а са једнаким ангажманом и питањима етнолошке струке, испитивањима облика и појава народног живота: типова објеката народне архитектуре, посебно станова у лесу, покућства, пољопривредних справа; ораћих справа, млинова (сл. 4), сточарских станова, народних обичаја и др. (Исто, 162–163; Веселиновић 1971: 7–12)

Вера Милутиновић, пензионисана као виши кустос, као брижљив трагалац за архаизмима народне културе панонских простора, прилежно је заокруживала тематске прилоге и редовно их објављивала у *Раду Војвођанскої музеја*, данашњи *Раг Музеја Војводине*. (Малуцков 1975: 67–70) То су биле почетне референце, првенствено о тршчаним крововима, лецедерским калупима или осликаним сандуцима.

Др Милосава Босић, научни и музејски саветник, је у својој вишедеценијској каријери обавила монографска истраживања народних ношњи и обичајне праксе у Војводини. Посебно се бавила културом војвођанских Словака (сл. 5), о чему остварује опсежну библиографију.

Сл. 5. Низање дувана код куће Печник Павела, Гложан, Словаци. Снимила Мила Јефшић (Босић), 05. 09. 1956, нег. др. 6542.

Др Мирјана Малуцков, научни и музејски саветник, заокружила је две тематске области у етнологији Војводине. Бавила се монографском обрадом тема традиционалне културе Румуна у Војводини и текстилним колекцијама Музеја које је поступно и систематски обрађивала, те такође оставила обимну референтну литературу.

Смена генерација у Етнолошком одељењу је започела пред сам крај 60-их година, са одласком Р. Николића у превремену пензију, затим је М. Босић прешла на рад у библиотеку Војвођанског музеја, а са одласком В. Милутиновић у пензију окончан је процес смене генерација у Одељењу. Руководство је преузела М. Малуцков која је била једини преостали етнолог из првобитног састава.

Следећа смена је извршена у циљу консолидације састава референтних стручњака са знањем језика народности, те су запослени и етнологи мађарске, русинске и словачке народности: Марија Бански, од 1972. године, руководилац

Одељења 1995–1997, пензионисана 2010. Љубомир Међеши, 1973–1979; Марта Тир (Бовђиш), 1975–1978. Надаље, Братислава Идвореан-Стефановић (1975–2014); Весна Марјановић 1979, од исте године, до 2000. била је руководилац Одељења, када прелази у Етнографски музеј; затим Иван Чакан 1980. године и 1987. године, документариста Гордана Јолић, као први стално запослен музејски документариста.

Марија Бански, музејски саветник, етнолог за народну архитектуру и покућство и културу Мађара у Војводини, водила је фондове неколико тематских колекција: народне архитектуре; намештаја; дрвеног, керамичког, металног и стакленог покућства; народног сликарства. Остварила је опсежан изложбени опус са садржајима на тему народне уметности и културе становања, првенствено народне керамике, односно производње и конзумирања чоколаде у Војводини.

Љубомир Међеши, етнолог русинске народности, присутан у културном и друштвеном животу Русина почев од средине 60-их година у Војвођански музеј је стигао као усмерен стручњак. Ревидирао је Музејску збирку у родном Руском Крстуру, осмислио и уредио савремену поставку за коју је приредио и студијски каталог. За шест година рада у Музеју, често и акцијашким приступом, успео је да реализује обимне аквизиције русинске традиционалне културне баштине.

Братислава Идвореан-Стефановић, музејски саветник, етнолог Одсека за занатство и народну радиност, бави се проучавањима традиционалних занимања са аутентичним процесима рада као што су, првенствено разнолике ткачке традиције овдашње мултиетничке средине.

Др Весна Марјановић, музејски саветник, своје чврсто тематско опредељење за бављење духовном културом и обичајима остварује уз актуелизацију проблемског концепта на проучавању мултиетничких садржаја у духовној култури и народној религији, веровањима и обичајима. Отуда је серија њених прилога на тему *традиције у свейлу савремених ѝромена*.

Иван Чакан, музејски саветник, етнолог Одсека за традиционалну пољопривреду Етнолошког одељења, води збирку са колекцијама предмета везаним за земљорадњу, сточарство, лов и риболов. Посебно се посветио и монографски обрадио теме: *Традиционално овчарство у Војводини и Алајке и оруђа за орање – Дрвени ѝлуџови у музејима Војводине*.

Гордана Јолић, виши техничар – документариста Етнолошког одељења, од 1987. године непрекидно ради са кустосима етнологима у свим сегментима прихвата, обраде и бриге о музејским збиркама, приликом припрема и постављања готово свих изложби, а након адаптације простора за депое, активно је учествовала на ентеријерном уређењу, ревизији и смештају збирки. Води све

инвентаре и унос у електронске базе података, врши послове администрирања у Одељењу. Посебно се истиче њен допринос као немерљив и незаменљив у процесу функционисања Етнолошког одељења.

Етнолог Драгана Латиновић, виши кустос, долази са дугогодишњим искуством из Народног музеја у Вршцу (1999–2004), руководилац Одељења (2000–2003). У једној години (1995), упошљава се троје етнолога почетника: Љиљана Трифуновић, касније руководилац Одељења, Катарина Радисављевић (Новаковић), магистрирала 2003. године, и Александар Петијевић, од 1997. у Библиотеци Музеја, а од 2009. поново у Етнолошком одељењу где је задужен за Етно-музиколошку збирку. Од 2001. године, у саставу Етнолошког одељења су: Татјана Бугарски (Цупер) и Богдан Шекарић, а од 2004. године Анка Сеч-Пинћир и Тања Ђуђић, од 2007. етнолог у Пољопривредној збирци у Кулпину.

Љиљана Трифуновић, музејски саветник, од 2003. до 2010. руководилац Одељења, а 2010–2011. је на функцији заменика директора. У почетку сарађује на пројектима везаним за виноградарство и винарство, а затим за материјалну културу колонизованог становништва. Основно задужење у Одељењу је вођење збирке и тематска обрада ентеријерног текстила, његових значења, функција као и техника украшавања.

Мр Катарина Радисављевић, музејски саветник, прво стручно искуство стице у нашем Музеју кроз израду дипломског рада за који је и награђена, те и по запослењу збирка ношњи постаје њено задужење у Одељењу. Магистрирала је на тему *Покрећ за исцртавање народних шексџилних рукојворина*. Основни концепт њеног рада је проучавање одлика народног одевања свих етничких заједница у Војводини кроз анализу текстилних колекција.

Александар Петијевић, музејски саветник, од 1997. до 2009. године је обављао послове библиотекара, а од 1999. и послове кустоса збирке за духовни живот Одсека за старију и културну историју. Од 2009. је кустос-етнолог задужен за Етно-музиколошку збирку.

Богдан Шекарић, виши кустос, од 2004. године руковалац збирке завичајног музеја Етно-кућа брвнара, у Бачком Јарку; од 2010. руководилац Одељења, а од 2011. и помоћник директора Музеја. Осим одсека за народну архитектуру у Одељењу тежиште његове активности, у име Музеја Војводине, везано је и за ревитализацију Етно-куће брвнаре у Бачком Јарку.

Татјана Бугарски, виши кустос, већ као приправник је изразила интерес за проучавање друштвеног живота и обичаја и учествује у истраживању породице у српским селима румунског Баната у пројекту Музеја Баната у Темишвару. Почев од 2001. године систематски истражује обичаје у Срему, посебно одразе

суживота Русина и Срба. Од 2005. године, води Збирку за духовни и друштвени живот и обичаје. Текућим докторским студијама остварује склад музејског посла са развојем етнологске науке.

Етнологски фондови – Концепти, динамика и методе стварања етнологске збирке Музеја пролазили су кроз више фаза и модалитета. Тежиште у пионирском периоду је било на валоризацији и интервентној заштити етнологског материјала, али и на унапређењу етнологског рада. Како је прва брига Управе новооснованог Музеја било прикупљање етнологских предмета, предузимани су различити видови интервентних акција преко органа власти. Изложбе су биле својеврсни тестови за приказивање одређених одабраних тема, ради даљих трагања за недостајућим материјалом. Главни инвентар Етнологског одељења, започет у лето 1947. године, са увођењем тканог пешкира из Гардиноваца 21. јула те године, убрзано се увећава и са укључивањем преузетог фонда Музеја Матице српске, до краја 1953. године, етнологски инвентар броји 1.352 предмета.

Документ о преузимању колекције етнологских предмета од Матице српске, дел. бр. ВМ 213/52 од 7. марта 1952. године односи се на садржај Збирке пописан у Инвентару Матице српске са укупно 83 инвентарска броја. Исписан је графитном оловком, на табацима формата А4, са великим линијама, а по садржају представља коректан улазни инвентар са свим потребним подацима за обраду предмета. Попис је вршен према пореклу предмета, односно на основу докумената о набавкама, те су тамо где их је било више, предмети унутар истог инвентарског броја разврстани по азбучном реду, а касније по римским бројевима. У оквиру обраде у Одељењу, садржај је ревидиран и највећим делом (укупно 95 инвентарских јединица), унет у Главни инвентар Етнологског одељења ВМ, а мањи део у споредне инвентаре.

Међу овим предметима најбројнији су делови старинске женске, претежно летње ношње. То је делом ношња Шокица из Бачке и Славоније у комплетима који се састоје из оплећка, скута, кецеље, појаса, прслука и посебно скупоцене мараме са златовезом. Поседна вредност Збирке Музеја Матице српске се огледа у присуству колекције иначе раритетне српске ношње, делова комплета или појединачних хаљетака, те је могуће састављати одговарајуће комплете. Изузетна је вредност златне капе из Зрењанина, или два примерка украсних мушких недара, везених позлаћеном нити на свиленом атласу. Још увек је јединствен у Збирци комплет накита који је откупио Лазар Николић, кустос Градског музеја Зрењанин за Музеј Матице српске, октобра 1946. године.

По конституисању Војвођанског музеја откупи се врше у оквиру циљаних тематских истраживања, али и по обавештењу сарадника или повереника. Од

1953. године, са консолидацијом Етнолошког одељења Војвођанског музеја, аквизиције обављају кустоси Одељења у сарадњи са етнологима других музеја у Војводини. (Малуцков 1978: 151) Етнолошку збирку Одељења су значајно обогатили и спољни сарадници: нпр. у области заната Рајко Мамузић је, упоредо са сопственим истраживањима историје занатства у Војводини, систематски набављао и предмете за Музеј, а за колекцију музиколошког одсека је то чинио Ерне Кираљ.

*Сл. 6. Салаш на сеоском њаишњаку: барака за овчара, музарница, њор и салаш (ограђен њросњор за мужу оваца), Издишње, Румуни.
Снимио Иван Чакан 23. 09. 1982, неї. бр. 41352.*

Највреднији материјал је набављан приликом истраживања у оквиру тематских пројеката – М. Малуцков, вредну колекцију маски из Баната, В. Милутиновић, девојачких сандука, М. Босић, алата ђурчијског заната, М. Малуцков, 60-их главнину колекције икона на стаклу, а М. Бански, током 90-их и њену значајну систематску допуну.

Наменским финансирањем откупа из године у годину су вршени систематски откупи за допуну недостајућим материјалом из различитих етничких средина, у породицама или када се укаже прилика за откуп ретког материјала, што је трајало закључно са 80-им годинама. Тако су значајно допуњене текстилне збирке Румуна, Бугара, Буњеваца и Шокаца. Временом се ограничавају могућности теренског рада и обилазака *сеоских њавана*, те се већ годинама прибега-

ва методу комисијске набавке. Заправо се ради о набавкама када власник самоиницијативно понуди предмете када му је у интересу да их отуђи уз одговарајућу надокнаду. До данас је процедура за набавку музеалија еволуирала у *јавну набавку*, применом преговарачког поступка без оглашавања.

Сл. 7. Диоши Пал и сујруја Гизела нижу њајрику у венце за сушење, Дорослово, Мађари. Снимила Пай Јулија 12. 09. 1973, неї. бр. 28145.

Фотодокументација – Представља значајан фонд у Одељењу, где кључни садржај представљају теренске фотографије које су снимали, по правилу, сами етнологзи у оквиру теренских истраживања (сл. 6),¹ музејски фотографи (сл. 7), спољни сарадници, а посебно је вредан фонд оригиналних фотографија прикупљан у породицама на терену.

Етнoлошки пројекти – Први велики истраживачки пројекат је започет 1949. године, у организацији Етнoлошке секције Одељења за друштвене науке Матице српске, која је у процесима консолидације рада Војвођанског музеја, уз менторство др М. С. Филиповића, обједињавала рад на етнологији у целој Војводини. У истраживањима на тему регионалних обележја српске ношње учествовали су стручњаци одговарајућих профила из свих војвођанских музеја.

1 Многobројне ауторске фотографије Р. Николића, В. Милутиновић, М. Малуцков, М. Босић, Б. Идвореан-Стефановић, И. Чакана, В. Марјановић и др.

Резултат тог научног првенца је кључно референтно дело о одевању код Срба какво је одавно изобичајено: *Српске народне ношње у Војводини I*, у издању Матице српске, 1953. године.

Следећи велики етнолошки пројекат је био из области етногенезе у херским селима у Јужном Банату. Реализован је кроз рад семинара у којем је, осим сакупљања етнолошке грађе, циљ био и обучавање за рад на терену. Резултат овог пројекта је монографија *Банатске Хере*, штампана 1958. године, као посебно издање Војвођанског музеја.

Сличан подухват је започет и на територији Срема 1951. године. Прикупљена је вредна грађа и извршена су снимања у низу села јужног Срема: Добановци, Бољевци, Јаково, Ашања, Купиново, Обреж, али резултати нису публиковани у облику заокруженог издања, већ као тематски чланци у *Раду Војвођанског музеја* и другим стручним часописима.

Једна од основних делатности Етнолошког одељења је био Етнолошки архив, чији је значај истакао већ Ј. Цвијић на споменутој скупштини Матице српске 1922. године, нагласивши важност исписивања фолклористичке грађе из старијих публикација за Етнографски архив Војводине (Цвијић 1923: 10), да би М. С. Филиповић осмислио пројекат на основу свог америчког искуства и 1954. године, а етнологзи Одељења започели сабирање, каталогизирање и улагање грађе о свим областима народног живота, тако да је прегледна и лако доступна истраживачима.² Фонд је ажуриран на основу два принципа: географског, по насељима, улагањем копија свих познатих података о одређеном месту; и разврставајући фотографије према етнолошким темама. Коришћен *Квесионар* је преузет из методологије англо-америчке антрополошке школе. (Малуцков 1998: 155–156)

Кроз функцију Етнолошког архива, Етнолошко одељење се укључује у актуелан програм етнолошке картографије, *Етнолошки атлас Југославије* (ЕАЈ) организован као пројекат Етнолошког друштва Југославије, започет већ на Првој скупштини Музејског друштва Југославије (1957). Прикупљање грађе је вршено по једнообразним упитницима према утврђеној мрежи насеља. Етнолошко одељење Војвођанског музеја је било центар организовања рада на терену, а М. Малуцков повереник ЕАЈ за Војводину. Прикупљени теренски подаци се чувају у архиву Одељења као ауторизована етнолошка грађа о насељима Војводине.

Информација о етнолошким истраживањима у Војводини из 1967.³ садржи и анализу која је отворила бројна научна и организациона питања даљег рада.

2 Сва архивска грађа припремана је у четири копије и разврставана према етнолошким темама и функцијама, местима, етничкој припадности и материјалу.

3 Неинвентарисан рукопис Р. Николића, Нови Сад, 4. април 1967.

Тада започиње снажна иницијатива за усвајање дугорочног пројекта *Етнoлoшкa моногpафијa Војводинe*, усмереног ка реализацији две врсте резултата: 1. етнoлoшкe моногpафије о појединим областимa Војводинe (Срем, Банат, Бачкa); 2. етнoлoшки прегледи народa и етничких мањинa Војводинe. Елaборат зa Прoјекaт етнoлoшких истраживањa традициoналнe културe свих народности у Војводини (зa период 1970–1972), очигледно је био модел зa наменско финансирање, по којем наредних година доспевају значајна средства зa систематски рад на испитивањимa и откупу етнoлoшкe покретнe баштинe народности Војводинe.

Научноистраживачки рад у Музеју је био привремено институционализован, првенствено кроз Научну јединицу Музеја Војводине, у којој је од два ангажована доктора етнологије др. Малуцков свој рад интегрисала у Програм Етнoлoшког одељења. Суфинансирање теренских истраживањa других колега, иако минималним средствимa, било је прилика зa рад на одређеној специфичној проблематици и зa прикупљање грађе коју су сарадници користили зa обраду својих прилога, а др Малуцков је истовремено заокруживала неке комплексније резултате на теме *Овчарсџиво у Банатју*, *Билимарсџиво Срба у Војводини*, *Традициoнална кулџура Карашевакa у румунском Банатју*.

Резимирајући карактеристике развоја и динамику етнoлoшких истраживањa у Музеју, стиче се утисак о сталном успону, све до средине 70-их година. Иако су у Одељењу радила три етнoлога,⁴ евидентни су значајни систематизовани фондови архивиране научне грађе. Етнoлoшки концепт примењен музеолошким потребама зачет око 1950. године и надаље је развијан и модернизован. Заокруживање резултата обраде одређене етнoлoшкe теме је подразумевало систематско проучавање појаве у народном животу, записивање или снимање аутентичних исказа и упоредо, фотографисање на терену. Богат фонд фотографија документарне, али и ликовне вредности, настао је у ауторству Р. Николића, пасиoнираног цртача, сликара и фотографа који се опробао и на етнoлoшком филму.

Етнoлoшкe изложбе – првих година на терену имале су двојну функцију, васпитно-образовну, али и музеолошку, систематску попуну тематских колекција. Становништво на терену је тако упознавало вредности културне баштинe и значај њене благовремене заштите, а стручњаци, у својеврсним радионицама, сабирали грађу о локалним особеностимa културe одређених предела.

Прва репрезентативна изложба са насловом *Маџеријална кулџура Војводине крајем 19. века* приређена је поводом Оснивачке скупштинe Савеза

4 Иако је Правилник ВМ из 1955. године предвиђао седам одсека, затим 1966. године четири одсека и место руководиоца, Одељење се састојало из шефа и два етнoлога, уз равномерну расподелу послова по потреби посла и стручним склоностимa кустоса.

музејско-конзерваторских друштава Југославије, 1952. године у Новом Саду. Дата на увид колегама из целе земље, изазвала је изванредне реакције од стране искусних етнолога и музеалаца. Тако П. Томић оцењује да је уложен труд сарадника у Војводини дао одличне резултате који попуњавају велику празнину у музејској мрежи Југославије, а са друге стране представљају солидан допринос проучавањима етничких група у Војводини (Томић 1953: 228–229). Следећа значајна изложба *Етнoлошки мoдoви из Војводине* представљена је 1962. године. Затим је уследила промоција тематског блока народне уметности, кроз изложбе народних ношњи, веза и ткања (ћилимарство, оглавља, крзнена одећа), традиционалне уметности (керамика, музички инструменти, иконе на стаклу), друштвеног живота и обичаја, привређивања...

Почетак новог миленијума обележава тренд европских интеграција, а етнолошки програми се поново уклапају у шире културно-историјске концепте: *Живети заједно – Срби и Мађари у Војводини* (коауторке Љиљана Трифуновић и Татјана Бугарски), 2006; *Завичај на Дунаву – Суживој Немца и Срба у Војводини* (коаутори Катарина Радисављевић и Богдан Шекарић), 2009. у сарадњи са Централним музејем Подунавских Шваба у Улму; *Крајишки Срби у Војводини у 20. веку* (коаутор Богдан Шекарић) 2010; *Бела Русија – Руска емиграција у Војводини* (коаутор Александар Петичевић) 2014.

У новијем периоду, Етнолошко одељење је представило и посебне етнолошке тематске изложбе: *Тилим Срба у Војводини 1850–1950* Братиславе Идвореан-Стефановић (2003); *Слајка изложба – историја чоколаде у Војводини* Марије Бански (2005); *Свечана женска ојлавља у Војводини* мр Катарине Радисављевић (2005); *Кад у кујни влада ред... Љиљане Трифуновић* (2009); *Дух жића – слама у свакодневици и ритуалу* ауторки Татјане Бугарски и Анке Сеч-Пинћир (2012); *Етнoлoшкa изложба Музеја Војводине* мр Катарине Радисављевић, Ивана Чакана и Дарјуша Самиија (2013); *Стираринска ткања и Заборављени прејлећаји* Братиславе Идвореан-Стефановић (2014); *Зайиси у времену – фотодографије др Радивоја Симоновића* Богдана Шекарића (2015).

Главни инвентар етнолошког одељења до сада броји преко тринаест хиљада предмета. Концепција и подела задужења у Одељењу се темељи на подели етнолошког фонда на тематске збирке. Главни инвентар Етнолошког одељења се води интегрално, уз интерну поделу према тематским збиркама и одсецима, подразумевајући комплексна систематска проучавања и обраду одређене етнолошке проблематике: Збирка народне архитектуре и покућства; Збирка намештаја и осталог покућства; Збирка традиционалне привреде; Збирка домаће радиности и заната; Збирка народних ношњи и одевања; Збирка ентеријерног текстила; Збирка за духовни живот и обичаје; Фонд Музиколошког одсека.

Етнолошко одељење има одређена задужења у посебним музејским целинама: *Завичајна кућа сѿановнишѿива Босанске Крајине* у Бачком Јарку, у оквиру концепције Одсека народне архитектуре; док је *Пољојривредна* збирка у Кулпину у посебној организационој целини, под надзором Одељења.

Од средине 80-их до данас за Збирку и сву релевантну документацију, изузетан је допринос Гордане Јолић, вишег документаристе. Њен рад у збиркама и документацији је од великог значаја за остваривање програмских задатака Одељења у целини. При том се подразумева смештај колекција, излучивање или враћање предмета на место, све врсте примопредаја, ажурирање документације о музејским предметима, као и сви послови одељенске администрације.

Закључак

Резимирајући досадашње резултате Етнолошког одељења треба имати у виду и да је ово Одељење, иако међу бројнијим етнолошким тимовима одређеног степена тематске специјализације, заправо саставни део јединственог механизма, подређен функцији целине са свим ограничењима која се подразумевају у једном комплексном регионалном Музеју. Како је овде речено, делатност Музеја Војводине средином 20. века, обележили су концепти нове идеологије подстицања хетерогеног становништва на изражавање и развијање посебности и промоције националног стваралаштва, где су етнолошки садржаји укључивани у културне и поготову образовне садржаје.

Одавно препозната нужност изналажења начина допунског самофинансирања, управо постаје реалност. Поставља се само питање избора што прихватљивијих модела изласка музеја на тржиште. Струка у Етнолошком одељењу Музеја Војводине, опстаје на све мањем буџету уз недовољан додатни приход. У трагањима за што примеренијим формулама за зараду, чини се да је понуда етнолошких специфичности доспела на сам праг виталног система културног туризма. Како градски тако и рурални туризам користи потенцијалне културне или антропогене туристичке вредности садржане у културно-историјским споменицима, амбијенталним целинама, а првенствено у музејским поставкама. Културна кретања у градском туризму, заправо су најмасовнији вид туризма код нас.

ЛИТЕРАТУРА

Веселиновић, Р. Л. 1971.

Радни лик Рајка Николића – поводом 60-годишњице живота, *Рад војвођанских музеја*, 20, Нови Сад, 7–12.

Гаваци, М. 1969.

Миленко С. Филиповић, *Рад војвођанских музеја*, 18-19, Нови Сад, 7–9.

Грбић, М. 1927.

Војвођански музеј, *Лейхойис Майицие срџске*, књ. 313, 1927, Нови Сад, 129–133.

Ковачек, Б. 1998.

Насџајање збирки Майицие срџске, у: *Од срџске народне збирке до Музеја Војводине 1847–1997*, зборник радова, Нови Сад: Музеј Војводине, 40–45.

Малуцков, М. 1975.

Библиографија радова В. Милутиновић. Пензионисани чланови Друштва музејских радника САП Војводине, *Сиона*, 13-14, Нови Сад: Друштво музејских радника Војводине, 67–75.

Малуцков, М. 1978.

Етнологија у Војвођанском музеју у Новом Саду, *Рад војвођанских музеја*, 23-24, Нови Сад, 148–172.

Малуцков, М. 1998.

Развој еџнолошке збирке у Војвођанском музеју (1947–1997), у: *Од срџске народне збирке до Музеја Војводине 1847–1997*, зборник радова, Нови Сад, 153–168.

Машић, С. и Машић, С. 1979.

Темајске целине и џросџорни расџоред Сиалне џосџавке Војвођанској музеја, промотивна публикација, Нови Сад: Војвођански музеј.

Томић, П. 1953.

Етнографска изложба у Војвођанском музеју, *Рад војвођанских музеја*, 2, Нови Сад, 228–229.

Цвијић, Ј. 1923.

О организацији научног рада у Војводини, *Лейхойис Майицие срџске*, књ. 301, Нови Сад, 3–12.

About the development of the Ethnological department in the Museum of Vojvodina

Summary

Due to the process of modernization, since 1974 the Ethnological department in the Museum of Vojvodina has enlarged comparative research of the tradition and current changes. In the middle of the 20th century Museum activities were marked by encouragement of the inhabitants to express their differentness and national creativity, so ethnology has been involved in various cultural and educational contents. Phases followed one another: preliminary works on the permanent exhibition; regional cultural convergence through the programs such as the “Days of culture”; tendency of presenting multicultural Vojvodina with motto “Live together”. Besides protection of ethnological heritage, exhibitions also acquire communication with audience, while publications preserve and show entrusted cultural heritage to the future generations.

392.8(497.11)(091)
316,7:930.85(497.11)
911.3:641/642(497.11)(091)

Др Милош Матић, музејски саветник, научни сарадник
Етнографски музеј у Београду
milos.matic@etnografskimuzej.rs

ТРАДИЦИЈСКЕ ВЕШТИНЕ КОНЗЕРВАЦИЈЕ НАМИРНИЦА И ПИТАЊЕ ИДЕНТИТЕТА

Апстракт: Исхрана спада у егзистенцијалне активности човека, али се уједно може посматрати и као једна од накултурализованијих људских активности која у савременој цивилизацији добија готово бесконачан број образаца понашања, најчешће утемељених у давној прошлости и потом развијаних у невероватан број варијација. У модерним истраживањима не посвећује се готово никаква пажња конзервацији намирница када се говори о култури исхране, али су у традицијској култури развијене многе вештине конзервације прехранбених намирница. Етнографија исхране аргументује тврдњу о архаичности културе исхране с обзиром на то да се многе конзервиране намирнице, превасходно месо и млеко, директно потом користе као храна, без накнадне обраде. Због тога је битно то што из специфичности вештина конзервације произилазе и специфични укуси који се потом утилизују као средства локалног или регионалног идентитета.

Ослањајући се Цвијићеве културно-географске области, овде можемо на основу кључних традицијских технологија конзервације намирница да постулирамо постојање неколико ареала исхране, засновано на претежним намирницама, али и традицијским облицима економског понашања људи и исторјско-демографским ситуацијама у тим ареалима – централнобалкански ареал, панонски ареал и динарски ареал.

Кључне речи: исхрана, конзервација намирница, укуси, идентитет, културни ареали

Недавно одржан научни скуп у Етнографском музеју (октобар 2015. године) поводом 150 година од рођења Јована Цвијића, показао је неминовно опстаја-

ње дуализма унутар научне јавности када се говори о Цвијићевом лику и делу, а свакако када је реч о његовом антропогеографском научном опусу. И даље се сасвим јасно супротстављају критике и похвале Цвијићу, посебно кад се дође у поље карактерологије и издвајања културно-географских ареала. Мада, његове студије миграција становништва углавном се узимају као јасне и доследне, а управо су миграције значајно утицале на карактеристике културе у појединим предеоним целинама.

Темељно разматрање Цвијићевог научног опуса из домена антропогеографије јасно указује на то да је он прилично јасно разликовао вертикалну – односно културно-историјску – слојевитост, и хоризонталну – односно географску – разноврсност и различитост, када је расправљао о културним карактеристикама Балкана. Цвијићево антропогеографско дело неопходно је разматрати растеређено од каснијих, накнадних, често веома симплифицираних интерпретација. Сам Цвијић је у свом капиталном *Балканском њолуосџрву* (1966) заправо веома комплексно схватао слојевитост и мултикултурну условљеност њему савремене културе, коју је директно истраживао и бележио током својих обимних теренских истраживања.

Цвијићу се, ипак, и раније и данас замера то што је поједина схватања културе износио веома уопштено, не баш јасно утемељена у фактографији, и што је своја разматрања одлика становништва Балканског полуострва заснивао и на неухватљивим и недефинисаним психичким карактеристикама, користио ненаучне појмове, премда је у својој методологији јасно дефинисао своја истраживања на конкретним етнографским подацима.¹ Имајући то у виду његово разликовање четири етнопсихичка типа (Цвијић 1966) као неке врсте основе за четири културно-географске зоне морају да се узму условно и критички. У исто време, оне ће мени овом приликом да послуже као ослонац за постулирање ареала културе исхране, сагледаних унеколико у дискурсу идентитета. С друге стране, кроз разматрање конкретних етнографских података који се односе на културу исхране – прецизније на аспект традицијских вештина конзервације намирнице и хране – покушаћу да јасније утемељим смисленост издвајања културно-географских ареала, односно да размотрим њихову заснованост на реалној култури, за разлику од појединих дискутабилних категорија које је Цвијић користио. У том смислу усредредићу се на три кључне намирнице – месо, млеко и житарице – због тога што су оне не само доминантне у култури исхране, већ су и кључни производи две основне пољопривредне гране, сточарства и ратарства, и што је најбитније, у традицијском односу према тим

1 О научном раду Јована Цвијића и његовим методолошким принципима у домену антропогеографије и етнологије много тога је речено до сада у афирмативном и у критичком смислу (видети Лутовац и др. 1968).

намирницама одражавају се основни конструкти културе исхране појединих културногеографских ареала.

У условима традицијског начина живота чија је, цвијићевски гледано, економија у многоме зависила од климатских и географских услова, егзистенција је у великој мери била подређена природним циклусима. Стога је у култури развијен или са стране прихваћен изванредан број вештина и знања конзервације намирница и хране. С обзиром на то да је егзистенција вековима на тлу Србије била превасходно заснована на сточарству, а тек потом на ратарству, те с обзиром на чињеницу да намирнице и храна животињског порекла много брже и лакше пропадају, разумљиво је то што у традицијској култури налазимо много више знања и вештина очувања намирница животињског порекла него биљног порекла. Мада, занимљиво је то да се једна од кључних технологија – а то је сушење – подједнако примењује и код једних и код других намирница.

Традицијска технологија очувања меса подразумева употребу соли као конзерванса. Многбројни средњовековни подаци говоре о обимном увозу соли у ондашњу Србију, превасходно из приморја (Поповић и др. 2011: 114). Сима Тројановић (Тројановић 1896: 46) наводи да Власи и Срби у источној Србији пре Бадњег дана закољу свињу и месо изузе – исеку на уденице, кајшеве, па сланину и месо потом добро посоле и сложе у засебне чабрице у које не додају воду и у којима се месо усаламури. Тако усољено месо могло је да траје до Духова (јун месец), а сланина и до две године. Станоје Мијатовић (Мијатовић 1908: 30–31) за Левач и Темнић наводи податак да се сланина ставља у пресолац (у саламуру). Треба ипак имати на уму то да етнографски подаци који се односе на исхрану у начелу ретко кад помињу употребу искључиво усољеног меса кад је реч о претходна два столећа. У Александровачкој жупи забележен је 2014. године податак да су на пролеће клали јагањце и усољавали месо. Јагањће месо је сечено на мале комаде који су сољени и стављани у дрвене или металне посуде, а то се потом повеже памучном крпом да би месо „могло да дише“.

Најпознатија и, можда, најразвијенија традицијска технологија очувања меса јесте сушење, где ова традицијска вештина заправо у највећем броју случајева, мада не увек, подразумева и димљење. У традицијској култури сушено је најчешће свињско, потом и говеђе и овчије месо. У традицијској култури, посебно када идемо од краја 19. столећа уназад, у многим крајевима Србије месо није сушено у пушницама, већ је стављано изнад отвореног огњишта или у оцак у кућама оцаклијама. Када се добро осуши склони се на таван (уколико га кућа има), у собу или неку другу хладну просторију где је обично чувано у дрвеним сандуцима (Ердељановић 1951: 120; Мијатовић 1908: 31) или у плетеним корпама.

Свиња се након клања и одстрањивања изнутрица сече (пастрми се) на веће делове као што су бут (пршут), плећка, ребра, сланина, леђа итд. Понекад се само подели на четири дела, то јест на череке, а може да се исече и на уденице. Сви делови меса се ређају у дрвену посуду да се осоле, а било је пожељно да се користи крупна морска со. У посуду се најпре стављају пршут и плећке. Сваки комад меса се добро посолити, а количина соли варира од два до пет процената укупне тежине меса. Кости (ребра) се најмање соли, јер ту има најмање меса. Осољено месо се после два до три дана прегледа и уколико се негде појави крв или сукрвица, неопходно је на том месту додати још соли. Мањи комади меса, као што су печенице или ребра, стоје усољени око недељу дана, док пршут и плећке остају усољени око две недеље, а било је пожељно да после тога одстоје око недељу дана притиснути тако што се на месо стави нека даска, а на њу већи камен.

Ватра се ложи на дну пушнице. Најбоље је да се ложи буква, али у пределима где има четинара понекад су људи првог дана ложили смреку јер даје смоласт дим, да би се на месо створио један заштитни слој који га штити од инсеката. Код споро и хладно сушеног меса не ложи се јака ватра јер се месо превасходно суши захваљујући струјању ваздуха, па су сушаре за месо и грађене на местима где се ваздух стално креће. Ватра се ложи само повремено и удаљена је од меса. Сушење траје неколико недеља, па и до неколико месеци, а након сушења месо обично остаје у пушници.

У другим областима практиковано је топло димљење меса. Укупан процес је много краћи, добијено суво месо је другачијег квалитета, влажније је, мада и оно може да се одржи током зиме. У случају топлог сушења/димљења месо стоји усољено два до три дана, а суши се у мањим пушницама, ближе ватри која је јача (мада без пламена) и суши се свега један до три дана, ретко кад до недељу дана. Месо је након сушења чувано у подруму или у кући.

Говеђе и овчије месо суши се на исти начин, али се од говеда суше само печенице, а уколико се суши месо других делова онда се обично суши у кајшевицама. Овце су сушене углавном целе или само располућене (половине). Уколико су сушене целе онда се ребра одвајају летвицама да би овца током сушења задржала форму, односно да се грудни кош не би затворио и остао недовољно осушен. Овце су сушене много краће јер се месо лакше осуши. У читавој динарској области у традицијској култури сушени су сви делови свиње, чак и глава и папци.

Вештина сушења меса без ватре и дима превасходно је карактеристика приморских области због повољних климатских услова, то јест због повољних ветрова. На тлу Србије сушење само на ваздуху осетно је ређа појава, чак и у областима с повољним ветровима. Сушење на ваздуху је дуготрајан процес, може да траје и преко годину дана.

Тројановић (Тројановић 1896: 45) ипак наводи случај да су у околини Пирота свињско месо сушили на сунцу и ветру. Месо, које је изуђено, исечено на кајшеве, усољено је стајало два до три дана, потом се остави да се оцеди и онда се износи на сунце. На месту које је отворено, где нема хладовине, постављане су сохе и мотке преко којих се укрсте прUTOви и по њима је ређано месо које је наденуто на мале ражњеве. Месо се тако сушило на ветру и сунцу 15 до 20 дана.

Прерада и конзервација уситњеног меса, обично као разне врсте кобасица, у већини области Србије заправо нема дугу традицију, понегде је то тек савремено помодарство. Прављење кобасица се у југоисточној Србији јавља тек од осамдесетих година 20. столећа (Шарац-Момчиловић 2010: 330). У Поморављу прављење кобасица такође није било озбиљније развијено до средине 20. столећа, а занимљив је и податак да на северу Црне Горе, у околини Берана, исто до средине 20. столећа људи нису правили кобасице.

Имајући те спорадичне етнографске податке у виду, може се рећи да конзервација уситњеног меса није била саставни део традицијских вештина конзервације у областима јужно од Саве и Дунава. На северу је култура исхране ипак другачија и ту се конзервација уситњеног меса јавља осетно раније, свакако под утицајем култура централне и западне Европе, превасходно под немачким утицајем. Ту су као нека врста конзерванса коришћени, осим соли, јаки зачини попут белог лука, љуте паприке, бибера и слично, а битан део поступка конзервације свакако јесте сушење на диму и промаји.

Традицијска култура познаје још неке вештине очувања меса. Један од најчешћих начина јесте *йойайање* свежег свињског меса у маст. Месо се, наиме, поређа у неку посуду, раније дрвену или керамичку, касније, током 20. столећа, у металну и потом се прелије топлем машћу. Та маст избаци сав ваздух и спречава контакт меса с атмосфером тако да је оно херметички затворено, док сама маст може више месеци да опстане без промена квалитета. Маст је имала битну улогу и у конзервацији изнутрица, које су чуване као *кавурма*. Станоје Мијатовић (Мијатовић 1908: 26) је описао како се прави кавурма у Левчу и Темнићу, а други етнографски подаци показују да се тај поступак тек незнатно разликује од краја до краја (нпр. у Поморављу и Шумадији је прављена на исти начин).

Млеко је намирница коју је због природних својстава веома тешко очувати и оно заправо у традицијској култури никада није чувано у свом основном стању, већ разне вештине очувања подразумевају уједно и прераду у трајније намирнице, превасходно у сир и маслац или кајмак, при чему со има важну улогу у конзервацији. Производи од млека у традицијској култури често се називају бели смок.

Разноврсни етнографски подаци указују на већи број начина спремања *сира*, посматрано кроз време и простор. С обзиром на то да је број варијација

велики, те да је Тројановић (Тројановић 1896) навео неколико веома занимљивих варијанти које су данас углавном ишчезле из праксе, овом приликом обрађујемо пажњу на кључне моменте вештине припреме сира.

Сир је у традицијској култури исхране превасходно прављен од овчијег млека, а касније и од крављег млека, а мање од козјег млека. Касније је сир прављен претежно од крављег млека, а понекад се мешају кравље и овчије млеко. Сиреви су прављени од пуномасног или млека из којег је извучена масноћа, као и од прокуваног или некуваног млека. За прављење доброг сира кључну улогу имало је сириште (сирило) и оно је припремано на неколико суштински сличних начина, нешто комплекснијих код сточарских заједница него код оних претежно ратарских.

Када се прави пуномасни сир, обично се сирило свеже помузено још топло млеко. Ипак, чешће је било да се млеко најпре прокува и потом охлади док не буде млако (до 40° С). У млеко се уз благо мешање сипа одговарајућа количина сиришта и остави се да одстоји на топлотом, али не врућем месту. Процес коагулације, у зависности од млека и сиришта, траје од једног до неколико часова и за то време млеко мора да остане мирно. Сир се потом ставља у платнено цедило где се и до неколико часова цеди од остатка сурутке. Оцеђен сир може да се остави да се једе као млади сир, али може и да се додатно цеди тако што се у цедилу притисне и остави тако док се потпуно не оцеди. Сир је у традицијском начину припреме чуван у дрвеним посудама. Добро оцеђен сир се сече на кришке које се потом ређају у дрвену чабрицу (кружну дрвену посуду) у којој се сир добро посолити. У чабрици је сваки ред сира посебно сољен. Сир је могао да се чува и у саламури, добро сланој води, без притискања одозго, а посуда се добро затвори дрвеним поклопцем или се повеже памучном крпом.

Сир је чешће прављен од обраног млека, у суштини истим поступком, али је сâмо млеко претходно третирано на два начина – карактеристично за бачијско сточарење било је вађење масла (маслаца, бутера) бућкањем млека у бућки, а карактеристично за катунско сточарење било је разливање прокуваног млека у карлице (плитке дрвене посуде) како би се млечна масноћа издвојила на површини. За очување кајмака опет се као врста конзерванса користи со, а и кајмак је чуван у дрвеним чабрицама, с тим што је он временом сазревао, постајао горчији и заправо није могао да се одржи дуго као сир. Битно је да посуда у којој се кајмак чува буде добро затворена дрвеним поклопцем или повезана чистом памучним крпом.

Добро усољен и затворен сир је могао да се очува и до годину дана. Али када се сир направи као качкаваљ, могао је да се очува и неколико година. Прављење качкаваља у источној и југоисточној Србији практикује се од краја 19. столећа, вероватно од 1872. године (Филиповић 1957: 126), али то је у суштини занатска,

а не традицијска народна вештина припремања сира. Ипак, за добар качкаваљ, традиционално прављен од овчијег млека, знало се да мора добро да се посоли, да стоји у проветреној и не топлој просторији и да мора повремено да се преврће.

Јасне трагове очувања житарица налазимо још у праисторији када је жито чувано унутар станишта у великим керамичким посудама, док је изван станишта жито чувано у житним јамама (Јевтић 2011). Житне јаме су грађене непосредно уз стамбене објекте, али понекад и унутар станишта. Постојећи археолошки и етнографски подаци говоре да су на тлу Србије житне јаме опстале као спремиште за жито све до краја 18. столећа, углавном у Војводини (Милошев 1983: 93; Јевтић 2011: 8). Житне јаме морају да буду суве па су грађене на погоднијем терену и тлу. Обично су грађене да буду кружне, понекад дубине и до 2 метра. Зидови житних јама су олепљивани иловачом која се потом опече тако да спремиште за жито добије карактер велике керамичке посуде у којој жито није упијало влагу. Покривач житне јаме је прављен од трске, шевара или рогози, понекад је прекривана и сламом, а преко тога је посипана земља.

Како није свако тло погодно за чување жита у житним јамама одавно су се јавили кошеви за жито, тј. велике посуде начињене од плетеног прућа, с дрвеним дном и облепљене блатом с плевом (видети Милошев 1983: 93–94). Кошеви са житом смештани су унутар станишта, а касније, с развојем народне архитектуре, и у посебне економске зграде. Тако је жито било добро заштићено од влаге, а уједно и од глодара. Житарице су чуване и у великим посудама *сџублинама*, које су прављене од издубљеног дебла неког тврдог дрвета.

У новом веку квалитет чувања житарица осетно је унапређен развојем засебних зграда за њихово чување – амбари, али и магаци, пресеци, кошеви, кошари, чардаци (Кузовић 2013; Ђекић 1993; Милошев 1983), плевње и сл. Током 19. и прве половине 20. столећа (у Војводини и раније) у народној архитектури се развијају комплексне економске зграде које се такође називају кошеви, амбари, чардаци, плевње итд., у којима се чувају све житарице и храна за стоку. Све је, свакако, чувано у одвојеним просторима у оквиру тих зграда. Универзална карактеристика тих зграда јесте проветреност, односно оне су грађене тако да им зидови нису пуни, и омогућавају непрекидно струјање ваздуха.

Из претходног сажетог приказа основних технологија очувања намирница у традицијској култури могуће је наслутити извесне разлике у појединим географским областима. На жалост, ни литература која се бави културом исхране није посебно обимна и не бави се културним разликама на разним просторима, али се ипак може рећи да пружа довољну основу за схватање тих разлика. Слика постаје унеколико јаснија када се ослонимо на обимнију литературу која

се из етнолишког и културолошког аспекта бави традицијском економијом, укључујући и самог Цвијића (Цвијић 1966: 193–323). Компаративним посматрањем разноврсних традицијских начина обезбеђивања егзистенције и конструката привређивања и разноврсних спецификаума културе исхране у разним областима можемо да разликујемо три велика културногеографска ареала – централнобалкански ареал, панонски ареал и динарски ареал.² У традицијској култури се, подразумевано, исхрана ослања на исте кључне намирнице – пре свега су то месо, млеко и житарице, а потом и поврће и воће – али управо разлике у формираним вештинама и знањима у вези с конзервацијом, обрадом (прерадом) и очувањем намирница експлицирају одређене културне разлике у поменутиим ареалима.

Традицијска економија егзистенције у сва три ареала, када смо на највишем нивоу општости, структурно је истоветна – то је најпре екстензивно сточарство, затим једноставна земљорадња, баштованство и неорганизовано воћарство. Како се хронолошки крећемо од средњег века наовамо, у сва три ареала, опет, бележимо исту врсту промена – постепени прелазак на полукстензивно и, потом, на интензивно сточарство, технолошко унапређивање земљорадње и узгоја поврћа, организовано воћарство. Те промене су нарочито изражене од почетка 19. столећа, али не теку у сваком региону тих ареала подједнако интензивно и истом брзином. То се препознаје и данас, а кључни разлог нам је дао можда управо Цвијић у својим обимним расправама о миграцијама становништва. Поједини региони су, једноставно, због обимних миграција претрпели висок ниво депопулације и преостало становништво није имало економске, материјалне и хумане ресурсе да спроведе промене. Међутим, иако, на општем плану, сва три ареала која сам издвојио деле исту судбину (економску, мада не и историјску), у њима се вековима развијају специфичности које можемо без проблема да подведемо под исте опште економске структуре, али је питање у којој мери их можемо подвести под исте опште културне структуре. Друкчије речено, у нареченим ареалима историјски су створени различити културни конструкти којима се решавају исти проблеми економије егзистенције.

Имајући то у виду, можда је управо најјочљивији пример разлика између бачијског и катунског сточарења, где је прво карактеристика централнобалканског ареала, а друго је карактеристика динарског ареала. Оба система друштвене организације екстензивног сточарења усмерена су ка истом циљу – што

2 Источнобалкански ареал овде је свесно остављен по страни јер превасходно захвата територију изван данашње Србије, затим и због малог обима релевантних етнографских података, мада се с правом може рећи да је традицијска култура исхране тог ареала структурно слична култури исхране централнобалканског ареала.

ефикасније искоришћавања природних ресурса и човековог рада у сврху обезбеђивања егзистенције заједнице – али су то међусобно два јасно различита културна конструкта социјално-економске репродукције (видети Томић 1968; Вукосављевић 1957). Овим традицијским системима организације сточарења до сада је у етнолошкој литератури посвећена велика пажња, а за нас је овом приликом много битније то што су та два система произвела и различит однос према намирницама за исхрану, што се превасходно огледа у односу према меду и млеку (односно производима од млека), па самим тим и специфичности у култури исхране које су и данас препознатљиве.

У областима бачијског сточарења, односно у централнобалканској области и делом у панонској области (Томић 1968; Џапан 2011), у традицијској култури је израженије прављење сира од пуномасног млека. Уколико се пак из млека вади масноћа, онда је она чувана као маслац, произведен бућкањем млека (Томић 1968: 19, 23). У областима катунског сточарења, односно у динарској области (Вукосављевић 1957), сир од пуномасног млека је прављен у мањој мери, а масноћа из млека је издвајана као кајмак који је чуван усољен. Кајмак је временом постао један од препознатљивих производа динарских области. Овде треба имати на уму и то да маслац може дуже да се одржи од кајмака и, што је много битније, он се у суштини користи као масноћа у припреми јела, док се кајмак користи непосредно као храна. У томе лежи једна од кључних разлика у односу према намирницама, и следствено томе у исхрани, између централнобалканске и динарске области. Овоме треба додати и чињеницу да је у панонској и централнобалканској области била развијена и пракса прављења јогурта. Посебност централнобалканске зоне свакако јесте прерада млека у виду качкаваља, мада то није у пуном смислу речи традицијска вештина очувања млека, али јесте временом постала популарна и изван занатске и индустријске производње (видети Филиповић 1957).

Друга битна разлика је у односу према меду. Премда се и у динарском и у централнобалканском и у панонском ареалу со традиционално користи као главни конзерванс меса, у динарској области су захваљујући погодним климатским условима временом развијени поступци дуготрајног хладног сушења и димљења меса, док се у друге две области практикује краткотрајно и топло сушење и димљење меса. У најјужнијим деловима динарске области (приморје) су чак развијене праксе сушења меса без ватре и дима. С друге стране, у централнобалканској и панонској области у већој мери је практиковано чување усољеног меса потопљеног у маст и чување усољене сланине (Тројановић 1896: 46; Мијатовић 1908: 30–31). Такође, у панонској области је под утицајем централноевропских култура много раније развијено очување уситњеног меса – у

виду разних врста кобасица и салама, што укључује и употребу зачина – а ту је, као и у централнобалканској области, развијена пракса термичке обраде изнутрица и сала, како би накнадно били коришћени као намирница у исхрани.

Због повољнијих географских, климатских и аграрних услова у централнобалканској и панонској области у традицијској исхрани је било много заступљеније поврће. Самим тим развијене су и вештине њиховог очувања. Оно што чини разлику у односу на динарску област јесте већа употреба термичке обраде поврћа и разноврснија употреба туршије, наспрам једноставних поступака сушења. У томе лежи и трећа битна разлика централнобалканске и панонске области у односу на динарску област.

Када традицијске вештине очувања хране сагледамо из модерне перспективе може да нам се учини да су неки поступци и вештине, које везујемо само за поједине области, заправо универзалне за сва три издвојена ареала. Може се рећи да је (наизглед) погрешно тврдити да је конзервација уситњеног меса као разне врсте кобасица карактеристика правасходно или искључиво исхране панонског ареала, јер се данас такви производи срећу свуда, а у појединим областима се чак стварају локални идентитети на основу таквих производа – на пример његушка кобасица. Слично је и с качкавалем који долази са Пештера или из северне Црне Горе, или с ајваром из западне Србије. Сви ти производи заправо су се тек последњих неколико деценија раширили као општи, али они у суштини нису својствени традицијској исхрани у тим областима, односно традицијским вештинама очувања намирница и хране. Прављење кобасица се у југоисточној Србији јавља тек од осамдесетих година 20. столећа (Шарац-Момчиловић 2010: 330). Борисав Јовановић (Јовановић 2012: 110), међутим, износи податак да је у Пироту било кобасичара после ослобађања од Турака (1877. године), али овде треба имати на уму да је реч о занатској производњи свежих кобасица, а не о традицијској вештини конзервације меса. У Поморављу прављење кобасица такође није било озбиљније развијено до средине 20. столећа, а занимљив је и податак да на северу Црне Горе, у околини Берана, исто до средине 20. столећа људи нису правили кобасице. Осим тога, на Пештеру и данас често само становништво тврди да они никада нису правили качкаваљ. Треба свакако имати у виду да је током друге половине 20. столећа социјалистичка индустрија хране из економских или идеолошких разлога била веома делотворна у универзализацији исхране тадашње државе. Отуда нас и не чуди то што данас словеначки или хрватски произвођачи пласирају ајвар као сопствени (аутентичан) производ, иако је он део не само културе исхране, већ и идентитета југоисточне Србије.

У савременој култури свакако важну улогу играју и многобројни медији који, између осталог, омогућавају широку дисперзију знања о традицијским

вештинама конзервације намирница и хране, што свакако доприноси томе да се вештине и праксе карактеристичне за једну област примењују и у неким другим областима. То уједно значи да дисперзија знања и вештина производи дезинтеграцију многих локалних идентитета у домену културе исхране. Због тога нам је важан један други производ модерне културе – то су разне гастрономске традицијаде. Управо оне развијају или подстичу локалне различитости и подстичу локалну разноврсност без обзира на то што понекад могу да имају културолошки негативну конотацију (више о томе видети Ковачевић 2007: 109–153) – нпр. сланинијада у Качареву, пршутујада у Мачкату, куленијада у Ердевику и слично. Уједно, традицијаде наглашавају разне локалне идентитете, односно наглашавањем локалности оне уједно учвршћују постојеће идентитете. Друкчије речено, захваљујући традицијадама разне вештине очувања намирница, било да је реч о златиборској пршуту, лесковачком ајвару, петровачком кулену или ужичком кајмаку, постају препознатљиве управо за оне области у којима су и настале у традицијској култури. Самим тим идентитети остају на свом месту и уједно су њихова културно-географска исходишта потврђена.

Да ли може, ипак, поред многих локалних инсигнија у култури исхране, да се говори о ширим идентитетима централнобалканске, панонске и динарске области помоћу знања и вештина у очувању намирница и хране? Због многобројних културних универзалија, које потичу још из традицијске културе, и због модерне унификације чини се да је то немогуће, али покушају да нагласим неколико момената. Обимна етнографска грађа која се односи на исхрану, али и на привређивање и начин организовања становања, показује да у динарској области у традицијској конзервацији намирница доминира сушење меса. Поврх тога, разматрање пракси исхране у тој области, било да је реч о традицијској или чак и о модерној исхрани, јасно указује на архаичност културе исхране, у том смислу што се многобројне конзервиране намирнице користе директно као храна. А то се превасходно односи на разне врсте сушеног меса, али и на кајмак, сир или сушено поврће и воће. У домену исхране, дакле, због његове јасне доминације, када говоримо о динарској области можемо да говоримо о култури сушеног меса.

У централнобалканској области ситуација је нешто другачија јер се ту намирнице припремљене традицијским вештинама конзервације у мањој мери користе директно као храна, односно у већем обиму у исхрани се користе као намирнице које се накнадно у разним рецептурама обарајују да би се припремила јела. Кулинарска пракса је, дакле, комплекснија у односу на динарску област, а овде бих симболички узео качкаваљ као врсту сира који је производ комплексног процеса конзервације млека. Такође, као својеврстан показатељ

употребе конзервираних намирница управо као намирница, а не директно као хране, јесте накнадна термичка обрада сира у припреми појединих јела, а свакако је најпознатији белмуж. Мада, сир се термички обрађује и у неким прженим јелима, прженијама. Осим тога, чак се и сушено/димљено месо, управо због тога што је сушено кратко, често користи у припреми јела уместо да се директно конзумира. Кад је реч о централнобалканској области, њу можемо у домену исхране да означимо као културу пуномасног сира (и качкаваља), маслаца и поврћа.

Панонска област се мање разликује од централнобалканске области, посебно кад имамо у виду то да је систем организовања социјално-економске репродукције веома сличан, али су временом културне разлике довеле до појаве вештина конзервације уситњеног меса. Међутим, у панонској области, аграрно најбогатијој, не само да су развијене комплексне рецептуре очувања намирница, него је и искористивост ресурса на највишем нивоу, што најбоље показује чињеница да се од стоке не баца готово ништа, па се у исхрани искористи чак и крв. Због тога панонску област условно можемо у домену исхране да окарактеришемо као културу комплексне прераде меса, али и као културу теста. Овде свесно кажем „условно“ јер панонска област има веома комплексне рецептуре очувања многих намирница, али свакако и њихове потоње припреме у исхрани. Такође, због повољних географско-климатских услова узгој житарица је осетно развијенији, па је очекивано да у исхрани велику улогу имају разна теста.

Свеукупно сагледано, како идемо од севера ка југозападу, тако се комплексне кулинарске праксе постепено поједностављују и прелазе у оне архаичне, а ја сам покушао то да покажем на примеру традицијских вештина и знања о конзервацији намирница. На северу су технологије очувања намирница најкомплексније, на југозападу, у динарској области, најједноставније. Самим тим, и исхрана је у панонској области најразноврснија, нешто сведенија у централнобалканској области, а најједноставнија у динарској области. Но ово никако не треба узимати као хијарархијску градацију, већ управо као испољавање различитих идентитета у култури исхране, конкретно исказаних у традицијским вештинама и знањима о конзервацији намирница и хране.

ЛИТЕРАТУРА

- Вукосављевић, Сретен 1957: Организација динарских племена. *Поседна издања Етнoгpафској инститиути САНУ*, књ. ССLXX (7). Београд: САНУ.
- Ђекић, Мирјана 1993: Амбари и чардаци у Војводини и проблеми њихове заштите. *Саопшћења*, књ. XXV; 223–238.
- Ердељановић, Јован 1951: Етнолошка грађа о Шумадинцима. *Српски етнoгpафски зборник*, књ. LXIV; 1–203.
- Јевтић, Милош 2011: *Џувари жита и праисторији*. Вршач: Градски музеј Вршач.
- Јовановић, Борисав 2012: *Сџари занатли Пироша и околине*. Пирот: Народна библиотека.
- Ковачевић, Иван 2007: *Антропологија имиграције*. Београд: Српски генеалогски центар.
- Кузовић, Душко 2013: Магазе и качаре у селима на јужним падинама планине Повлен. *Гласник Етнoгpафској музеја*, књ. 77; 121–148.
- Лутовац, Милисав и др. 1968: *Џвијићев зборник*. Београд: САНУ.
- Мијатовић, Станоје М. 1908: Српска народна јела у Левчу и Темнићу. *Српски етнoгpафски зборник*, књ. X; 7–69.
- Милошев, Милан 1983: Економске зграде пољопривредних домаћинстава у насељима јужног Баната. *Раг војвођанских музеја*, бр. 28; 93–109.
- Поповић, Марко и др. 2011: *Историја приватној живојли у Срба*. Београд: Клио.
- Томић, Персида 1968: Бачије у Карпатској области Србије, јужно од Дунава, са освртом на бачију уопште. *Гласник Етнoгpафској музеја у Београду*, књ. 30; 9–34.
- Тројанови, Сима 1896: Старинска српска јела и пића. *Српски етнoгpафски зборник*, књ. II; 1–124.
- Џвијић, Јован 1966: *Балканско долуострвој јужнословенске земље*. Београд: Завод за издавање уџбеника.
- Филиповић, Миленко С. 1957: Качкавал у Македонији и Србији. *Гласник Етнoгpафској музеја*, књ. XX; 125–128.
- Џакан, Иван 2011: *Овчарство Војводине*. Нови Сад: Музеј Војводине.
- Шарац-Момчиловић, Вера 2010: Традиционална и савремена исхрана становника општине Пирот. *Гласник Етнoгpафској музеја у Београду*, књ. 74/1; 317–408.

Miloš Matic, Ph.D.

Traditional skills of food conservation and identity problem

Summary

Diet belongs to existential human activities, but can also be observed as one of the most cultural human activities which, in contemporary civilization, acquires almost infinite number of behavior patterns, mostly rooted in the ancient times and then developed in incredible number of variations.

There isn't almost any particular attention paid to the problem of food conservation in the domain of food culture in contemporary researches, but many skills of food products conservation are developed in the traditional culture. Nutrition ethnography argues the statement about the food culture archaism, according to the fact that many conserved groceries, primarily meat and milk, are directly used as a food, without any subsequent processing. It is important that from the specific skills of conservation outcome specific tastes, which are then utilized as a medium of local or regional identity.

Relying on Jovan Cvijić's cultural-geographic areas, here we can postulate, based on the crucial traditional technologies of food conservation, the existence of few nutrition areas based on prevailing nutriment, as well as traditional forms of economic behavior and historical and demographic circumstances in these areas – of the central Balkan, the Pannonian and Dinaric area.

069.51:39(497.11)"1945/..."
050МУЗЕЈИ

Ивана Љ. Јовановић-Гудурић
Музеј града Новог Сада
muzejgrada.ns@gmail.com

СТРАТЕГИЈЕ ФОРМИРАЊА ЕТНОГРАФСКИХ ЗБИРКИ И ПОСТАВКИ НАКОН ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Анализа часописа *Музеји*

Сажетак: Убрзо након завршетка Другог светског рата, тачније 1948. године, излази први број стручног часописа *Музеји*, гласила Музејског друштва Србије. У текстовима објављеним у првим бројевима доминира општи став о важној улози музеја у стварању социјалистичке културе, посебно њиховог места у културно-просветној делатности. Кроз радове из опште музеологије, а посебно кроз оне из области етнологије примењене у музејима, могуће је пратити основне стратегије и концепте у формирању етнографских збирки и поставки, пре свега у музејима комплексног типа. Ставови стручњака изнесени у текстовима током педесетих година 20. века у овом часопису и данас су веома актуелни и применљиви у етнологској музејској пракси.

Кључне речи: часопис *Музеји*, социјалистичка изградња, етнографска музеологија, завичајни музеј

*Музеји су данас у нашој земљи важан чинилац
на културном и научном пољу
и зато се њиховом раду
посвећује нарочита пажња.*

Нада Андрејевић-Кун (1948)

Увод

Оснивање музеја, концепт формирања њихових збирки, излагачка пракса и други аспекти музејске делатности увек су били тесно повезани са ширим друштвено-политичким окружењем у којем су настајали. У време оснивања националних држава они су били инструменти за ширење и јачање идеје заједништва и то као места „опросторавања“ националног идентитета и наслеђа. Настанак музеја у Србији крајем 19. и почетком 20. века треба посматрати и у контексту борбе за ослобођење од отоманске, односно хабзбуршке власти. (Јаковљевић-Шевић 2015: 146) Након Првог светског рата и стварања нове државе, у Србији је настављена примена тзв. национално-еманципаторског модела културне политике са циљем интеграције „истог народа с три имена (Срби, Хрвати и Словенци)“ и промовисања идеје југословенства. (Кривошејев 2011: 292)

Након завршетка Другог светског рата створен је једнопартијски систем и отпочиње социјалистичка изградња земље, коју предводи Комунистичка партија. У новонасталим друштвено-економским условима на сцену ступа нова културна политика, чији се карактер описује као административнио-етатистички. Овакав модел подразумевао је да држава у потпуности планира, финансира и контролише целокупну културну делатност, користећи резултате културе за политичку промоцију партије на власти. Њен основни циљ био је подизање културног нивоа читаве земље, односно стварање таквих услова који ће сваком појединцу омогућити право на културу – „да конзумира, али и да ствара културна добра“. (Докнић 2013: 39–40) По речима Владимира Кривошејева, интензиван развој културних институција и омасовљење културне делатности носило је са собом и додатне, нескривене циљеве – јачање комунистичке идеологије и неговање традиција Народноослободилачке борбе и партизанског покрета, као и идеолошки обрачун са ратним и класним непријатељима. (Кривошејев 2011: 298)

Организовање рада и планско усмеравање музејске делатности започето је већ у првим годинама након ослобођења. Како наводи Младенко Кумовић, схватајући значај тренутка и повољну друштвену климу, органи културно-просветних власти већ тада пред музеје постављају прве задатке. То су били: прикупљање и спасавање предмета и докумената народно-ослободилачке борбе, прикупљање предмета домаће радиности и евидентирање културних споменика. (Кумовић 2001: 161) Већ 1945. године у НР Србији активирана су четири музеја, током 1946. десет, а 1947. године бележи се укупно двадесет и четири обновљена и новооснована музеја. (Андрејевић-Кун 1948: 2) Први Закон о музејима НР Србије, донесен је 1951. године. Музеји су овде дефинисани као

„установе са задатком да служе науци, просвећивању народних маса, подизању културе и развоју и унапређењу народне привреде путем систематског сакупљања, сређивања, чувања, изучавања, излагања и популарисања предмета и грађе од значаја за науку, културу и привреду.“ (Кумовић 2001: 159)

Три године пре доношења Закона о музејима, у НР Србији је основано Музејско-конзерваторско друштво, које покреће и своје стручно гласило *Музеји*. Током прве две године постојања часописа објављено је укупно четири броја, а након тога излази једанпут годишње. Први уређивачки одбор чинили су Нада Андрејевић-Кун, музејски и друштвено-политички радник, Ђурђе Бошковић, архитекта, Милорад Панић-Суреп, директор Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе Србије, Вељко Петровић, књижевник и управник Народног музеја у Београду и Зора Симић-Милановић, историчарка уметности. Након оснивања Савеза музејско-конзерваторских друштава ФНРЈ 1952. године, часопис *Музеји* постаје гласило овог удружења, са редакторима из сваке републике. Промена издавача, али и појава других стручних гласила у овом периоду, одразила се и на концепцију и структуру самог часописа. За разлику од дотадшњих бројева у којима су објављивани радови из области конзервације и заштитних радова на непокретним културним добрима, од 1953. године, престаје се са овом праксом, као и са објављивањем стручних и научних радова из појединих научних дисциплина.

Радови који се баве општим музеолошким питањима, као што су стратегије развоја „нових“ музеја, концепције сталних поставки, рад са публиком и слично, појављују се од првог броја часописа. Посебан акценат је на развоју значајних, комплексних музеја, чије масовно формирање започиње у послератном периоду. Као важна питања музеолошког рада у првих десет бројева издвају се још и концепт музеја као „школа за масовно васпитање“, развој научно-истраживачког рада и музеолошка обрада споменика и докумената НОБ-а.

Стратегије развоја етнолошких збирки и поставки могу се пратити кроз радове који се баве горе наведеним темама из области опште музеологије. Прикупљању, стручној обради и начину излагања етнографских предмета придаје се посебна пажња у контексту постављања задатака музеја у новим друштвеним условима. Њихова важност истиче се у конципирању сталних поставки значајних музеја, као и у просветној делатности новоформираних институција.

Своје ставове о месту и значају етнологије у музејима, али и конкретне предлоге о правцима развоја етнографске музеологије у периоду од 1948. до 1957. године износе тада водећи стручњаци етнолошке науке, попут Боривоја Дробњаковића, Миленка Филиповића и Персиде Томић. Први бројеви *Музеја* садрже и интересантне прилоге попут текста Боривоја Дробњаковића о историјату

српке етнографије или рукописа Тихомира Ђођевића под називом *Музеји*, насталог после Првог светског рата.

Етнографски предметни и нови правци развоја музеја

Већина текстова објављених у првим бројевима часописа *Музеји*, а који су за тему имали нов концепт у развоју музеја у послератном периоду, започињу критиком претходних пракси. Предратни музеји се описују као научни кабинети, чији су фондови били резултат појединачног рада научника или љубитеља/сакупљача реткости. Критика се односи на непостојање систематичности и музеолошког приступа у њиховом раду, а као највећа замерка наводи се недоступност збирки широј јавности. Музеји у старој Југославији окарактерисани су као ненародни, у служби појединаца или група људи владајућег режима. Тако Војислав Ђурић у тексту о улози музеја у стварању социјалистичке културе, између осталог, каже: „У капиталистичком друштву музеј је занимљива старинарница у коју залазе посвећени, љубитељи и беспосличари; у земљи у којој се гради социјализам музеј је жива школа...“ (Ђурић 1949: 3) У овој врсти текстова критикован је и однос раније државе према музејима, односно њена незаинтересованост за рад и унапређење ове врсте културних институција.

Милорад Панић-Суреп у другом броју часописа, у тексту под називом *Какви су постојећи музеји у Србији* износи оштру критику на дотадашњи рад и концепт поставке Уметничког музеја (данас Народни музеј у Београду) и Етнографског музеја у Београду. По његовим речима Етнографски музеј се развијао „према прилици, према схватањима и расположењима његових пролазних управника и кустоса, према степену разумевања и помоћи бившег министарства.“ (Панић-Суреп 1949: 54) Када је реч о збиркама, његова највећа замерка се односи на несистематичност у сакупљачкој пракси која је довела до тога да овај музеј не може имати карактер нити српског нити југословенског музеја. Такође овакав рад је по Панићу резултирао одсуством предмета из области привредног живота, становања и кућне радиности, док доминирају предмети од текстила. Збирке такође не обухватају дуг временски период, већ само другу половину 19. века, што је по овом аутору пропуст претходних кустоса. Интересантна замерка односи се и на погрешно схватање научног рада запослених у Етнографском музеју у првој половини 20. века. Наиме, њима се замера чињеница да су више времена проводили у писању студија и научном напредовању, него у теренском раду на употпуњавању збирки. (Исто: 55) Након изнесене критике у делу текста под називом *Какви су нам пошредни и какве можемо образовати музеје у НР Србији* Панић-Суреп даје конкретне предлоге

за унапређење рада сваког типа музеја. Када је реч о Етнографском музеју он издваја слеће задатке: тачно одредити територију, првенствену тематику, начин унутрашњег рада, убрзати употпуњавање збирки и радити на што већем излагању предмета широкој јавности. Он овде такође упозорава на чињеницу да ће индустријализација земље брзо „ликвидирати све старе облике производње а са њима и оруђа, ношњу, многе традиционалне обичаје и начин живота“. (Исто: 58) То је по њему разлог за што активнији рад на прикупљању етнографских предмета на терену. Сличан став о томе зашто је у новонасталим условима у музејима важно „приказати народни живот“, у уводном тексту првог броја часописа износи Нада Андрејевић-Кун. Говорећи о томе да музеји не треба да се задржавају само на констатацији далеких историјских чињеница, она истиче место савремених збивања и народног живота на поставкама. Андрејевић-Кун етнографске предмете посматра у контексту промена које је донело, по њеним речима, политичко и економско ослобођење народних маса, али и процеси као што су електрификација и индустријализација. (Андрејевић-Кун 1948: 4) Истог мишљења је и Лиза Бихаљи, која такође у првом броју, у тексту о стручном и идеолошком раду музејских радника, истиче значај етнографских музеја у периоду прве Петољетке. Она сматра да је њихов значај пре свега у проучавању фолклора и народних умотворина који се морају очувати у периоду „рапидне индустријализације и урбанизације“. (Бихаљи 1948: 50)

Мање критичан према претходним праксама је др Боривоје Дробњаковић који се у својим текстовима у прва два броја *Музеја* бави, између осталог, и питањем етнографске музеологије. У тексту посвећеном историји српске етнографије, у делу текста посвећеном Етнографском музеју, он даје кратак преглед „научних и културно-просветних подухвата“ ове институције у периоду од 1901. до 1947. године. Поред прикупљања, обраде и излагања предмета, Дробњаковић истиче научни рад Етнографског музеја који је, како каже, дао пуну вредност самим предметима и допринео да они постану доступни ширим народним масама. (Дробњаковић 1948: 34) Сличан став о значајном доприносу установа које су прикупљале етнографски материјал почетком 20. века Дробњаковић износи и у тексту *Од минеролошке збирке у Конаку Кнеза Милоша у Крајујевицу до савремених музеја у Београду (1837–1948)*, објављеном у другом броју часописа. Овде он даје кратак преглед првих пракси прикупљања етнографских предмета за музеје још у периоду од 1871. до 1874. године, издавајући неке од зачетника српске музеологије са краја 19. века као људе који су се већ тада „са пуно воље трудили, да Музеј унапреде“. (Дробњаковић 1949: 43)¹ И у

1 И Миленко Филиповић у тексту *Прилој историји наших музеја* наводи примере етнографских колекција, формираних током 19. века. Он изваја следеће приватне збирке, које су, између осталог садржавале вредне етнографске предмете: збирка Вука Караџића, збирка сенћан-

овом тексту он инсистира на научном приступу који мора бити присутан у музејског делатности, наводећи да је у музолошкој литератури већ након Првог светског рата заузет став да је задатак музеја да науку учине приступачном свима. По његовом мишљењу музеји су средиште интезивног интелектуалног живота, али додаје и следеће: „Научно делање један је од њихових главних задатака, али та активност не искључује и другу, васпитну. Јер сваки музеј у исто време може да буде и научна и васпитна установа.“ (Исто: 49) У закључном делу рада из 1948. године, он даје неку врсту смерница за рад Етнографског музеја након четворогодишњег прекида током окупације. Као основне задатке истиче следеће: употпуњавање збирки предметима који у народу брзо ишче-завају; научно проучавање предмета, односно материјалне и духовне културе; заштита културних споменика етнографског карактера; подршка новооснованим музејима и онима који су у формирању. (Дробњаковић 1948: 38) Говорећи о раду војвођанских музеја Дробњаковић наглашава да се они баве искључиво прикупљањем предмета, а да је неопходно да што пре отпочну на етнографском проучавању Војводине. Поред Војвођанског музеја који, по његовим речима, треба да постане центар етнографије у Војводини, као музеје који поседују етнографска одељења 1947. године, он наводи градске музеје у Сомбору, Зрењанину, Вршцу и месни музеј у Сремским Карловцима. (Исто: 38)

Пресек броја и стања етнографских збирки у музејима по регионима Србије 1954. године доноси Персида Томић у тексту који је објављен у деветом броју часописа *Музеји*. Томић издваја подручје Војводине као област у којој је музејска делатност после ослобођења била најинтезивнија. По њеним речима, све етнографске збирке на овом простору, осим оних у саставу музеја у Сомбору, настале су након ослобођења. На Косову и Метохији прикупљање етнографског материјала је тада било у почетној фази, а етнографско одељење имао је само Музеј у Приштини, док је у Косовској Митровици оно било у оснивању. На простору уже Србије Томић наводи следеће градове у којима музеји имају етнографско одељење и збирке: Ниш, Неготин, Крагујевац, Зајечар, Чачак, Чајетина, а етнографски материјал су почели да сакупљају и музеји у Т. Ужичу, Шапцу, Ваљеву, Краљеву и Крушевцу. (Томић 1954: 52–53) У истом тексту Персида Томић истиче да је рад етнографских одељења у комплексним музејима, уколико се занемари област Војводине, запостављен у односу на друге струке (поседно у односу на археологију). Као узрок томе она претпоставља недостатак стручног кадра у музејима у унутрашњости, као и „неатрактивност“ етнографског материјала у очима публике, али и музејских руководиоца

ског грађанина Јоце Вујића, збирка сликара Љубе Ивановића и збирка сликара Христифора Црниловића. (Филиповић 1953: 128–129)

и закључује да је у НР Србији мало урађено на популаризацији и пропаганди етнографије. (Исто: 53–54)

Као што је споменуто у уводу, у седмом броју часописа *Музеји* први пут је објављен текст Тихомира Ђорђевића под називом *Музеји*. Како наводи Љубица Јанковић у предговору, ради се највероватније о Ђорђевићевом тексту који је написао након Првог светског рата, када је студентима етнологије на Београдском универзитету држао један циклус предавања из музеологије. (Јанковић 1952: 10) Иако се смернице за рад етнографских музеја изнете у овом тексту односе на међуратни период, навешћемо овде само неке, с обзиром на сличности у концепту рада музеја које су горе поменуте. Тако Тихомир Ђорђевић новонасталу ситуацију након завршетка Првог светског рата описује следећим речима: “После ослобођења и наш је народ почео нагло да напушта свој примитивни живот и своју материјалну културу и да се саображава новом животу, новим потребама и новим материјалним тековинама.” (Исто: 23) Промене које су видљиве у материјаној култури, по његовим речима, започеле су у варошима још у времену пре рата, а изазвали су их све интезивнији контакти и везе са „модерном, светском културом“. Зато Ђорђевић још тада истиче важност прикупљања етнографске грађе и предмета који се могу наћи „у народу“, а који би послужили науци и будућим генерацијама. (Исто: 24)

Прикупљање етнографских предмета на терену

О значају етнографских предмета у формирању музејских фондова након Другог светског рата говоре прве масовне акције прикупљања музеалија, организоване већ током 1946. и 1947. године. Задатак ових кампања било је прикупљање докумената о народноослободилачкој борби и предмета етнографског карактера. Извештаји о њима објављени су у првом броју часописа *Музеји*. У тексту *Војвођански музеји и чување старина у 1947. години* изнет је податак да је током наведене године у музејима у Војводини приновљено 16.525 предмета, од чега највећи број чине они етнографског карактера. У први план музејског сакупљачког рада стављени су предмети везани за народни рад, уметнички израз, друштвени живот и борбу против фашизма, а као разлог за овакав избор наведено је њихово брзо нестајање (*Војвођански музеји и чување старина у 1947. години* 1948: 135). Поред података о начину организовања посла на терену, учесницима, броју прикупљених предмета по музејима и слично, ови текстови говоре и о почецима систематског прикупљања етнографске грађе у Војводини. Како у то време још увек није било довољно образованог кадра, нити развијене мреже локалних музеја, носиоци посла сакупљања били су тзв.

музејски повереници. У циљу њихове едукације организоване су „конференције музеалаца“. У извештају који говори о раду музеја у Војводини наведено је да је на IV конференцији, између осталог, закључено да се из фазе чисто сакупљачког рада пређе на „систематски и научно организациони посао прикупљања етнографске грађе“. (Такмичења војвођанских музеја 1948: 132) Инсистира се на томе да прикупљањем грађе буду обухваћене све националности Војводине, како би будућа етнографска збирка Вовођанског музеја добила прави покрајински карактер. Такође, пред поверенике се поставља и захтев да прикупљају што више описних података о предметима како би се они могли посматрати у ширем контексту и функционалном значењу. (Исто: 132)

О покушајима сличних акција у организацији Етнографског музеја током 1946. и 1947. године пише Миленко Филиповић у свом тексту о музејским сарадницима, који је објављен у петом броју часописа, 1950. године. Како он наводи Етнографски музеј је настојао да у поменутом периоду организује мрежу повереника у НР Србији, али је тај покушај био само делимично успешан. По њему, за овакав подухват тада није ни било услова, пре свега због недостатка локалних/завичајних музеја, недевољног популарисања музејског рада уопште, али и непостојања јасно дефинисаних дужности самих повереника. (Филиповић 1950: 47) Године 1950, по његовом мишљењу, ситуација за планско организовање једне заједничке мреже музејских сарадника за простор читаве Србије била је много повољнија. Сматрајући да савремени музеј, ма ког био „ранга и струке или типа“ мора одржавати живе везе са својом територијом и народом, он у свом раду износи читав низ предлога на који начин треба оформити мрежу теренских сарадника и како даље управљати њеним радом. (Исто: 50–51)

Критеријуми избора предмета за етнографске збирке

Иако се не бави стриктно етнографским садржајима, из аспекта интерпретације музејске грађе која отпочиње самим одабиром предмета, овде је важно споменути уводни део текста *Музеји и њихови др Љеље Добронић*, који је објављен у петом броју часописа *Музеји*. Расправљајући о томе када једна збирка предмета постаје музејска, она инсистира на критичком приступу кустоса према сакупљеној грађи. Под тим она подразумева избор предмета у складу са специфичном „музејском мисијом“. (Добронић 1950: 26) Она, такође, наглашава важност процеса у којем предмети уласком у збирку губе своју првобитну функцију и удаљавају се од свог примарног окружења, добијајући истовремено нову улогу као чланови „новог (музејског) организма“. Из тог разлога, по њеном мишљењу, предметима у музејској збирци треба дати функције према

сврси музеја као целине. Она закључује да “музеј није збирка; не настаје музеј ни када се за збирке нађе најљепша зграда, већ музеј настаје, кад човек критички из сакупљеног материјала излучи предмете, којима... обликује заједницу предмета, организам, за који је увјерен да ће најбоље испунити, према јавности своју опћекултурну и специјално музејску задаћу.“ (Исто)

Питање критеријума по којима ће се вршити избор предмета за етнографске збирке може се пратити у стручним текстовима објављеним у часопису од 1949. до 1955. године. У овом сегменту музејске етнографије било је различитих ставова који су зависили не само од времена настанка текстова, већ и од различитих аспеката из којих су аутори сагледавали етнографске предмете.

Као и код већ наведених сегмента музејске делатности и овде први текстови започињу неком врстом критике претходних, односно тада преовладавајућих пракси. Миленко Филиповић већ у тексту из 1949. године критикује сакупљање углавном необичних и ретких предмета, сматрајући да у етнолошком раду такав приступ „може да буде врло опасан“. (Филиповић 1949: 161) Аида Колудровић из Етнографског музеја у Сплиту износи замерку на рачун прикупљања искључиво репрезентативних предмета, када је реч о народној ношњи. Она наводи следеће: “...због пажљивог одабирања најтипичнијих и најбоље израђених предмета посветило се можда на почетку мање пажње прикупљању ношњи према њиховом географском континуитету, њиховом комплетирању као и прикупљању једноставније изражених предмета с обзиром на њихову функцију и значење као етнографске грађе.” (Колудровић 1951: 172). Сличног је става и Загорка Марковић, која текст приказа прикупљања предмета из косовско-метохијске области за збирке Етнографског музеја у Београду започиње речима да су ранији сабирачи обраћали пажњу искључиво на ствари које се истичу својом лепотом и скупоценошћу, те да такве збирке (које чине драгоцени примерци хаџетака и примери српског косовског и метохијског веза) не пружају праву слику народног живота. (Марковић 1950: 208) Став да се музејска етнографија мора бавити прикупљањем и обрадом предмета који илуструју свакодневни живот може се пратити и у каснијим радовима. У приказу развоја музеја у Босни и Херцеговини, Љубица Младеновић наводи како је материјал за Етнографски музеј Босанске Крајине (основан 1930), сакупљан искључиво „по естетској вредности“. (Младеновић 1955: 9) Миленко Филиповић у тексту из 1957. године поново критикује рад етнолога у завичајним музејима, наглашавајући да се и даље инсистира на сакупљању и излагању првенствено што старијих предмета, са тежиштем на прошлости и заосталости. Такав приступ он дефинише као „антикварну етнологију“, додајући да се обраћа пажња само на оно што је „необично, егзотично или изузетно лепо и скупоцено.“ (Филипо-

вић 1957-1958: 59)

Када је реч о критеријуму „старости“ предмета нешто другачијег мишљења је Персида Томић. Она сматра да музејски стручњаци који раде у етнографским одељењима треба да настоје да прикупе што више старијег материјала за изложбе. Истовремено она истиче и важност сакупљања предмета који „живе у народу“, јер ће они брзо ишчезнути услед индустријализације земље. Међутим, ова врста материјала, по њеном мишљењу, треба да буде у саставу систематских збирки, али не и изложена на поставкама. (Томић 1954: 53)

Сталне етнографске поставке

Питању сталних поставки у „новим“ музејима посвећује се пажња у више радова који су за тему имали концепте развоја музеолошке делатности у данашњим друштвеним околностима. Концепције излагања предмета и функција самих изложби посматрају се кроз два најважнија сегмента развоја музеја – научну и културно-просветну делатност. Као пример може послужити уводни део текста др Фрање Бунтака посвећен Музеју града Загреб, који је објављен у осмом броју часописа *Музеји*. Он наводи да је у послератном периоду постало јасно да збирке морају бити научно фондиране и музеолошки исправно постављене, како не би, као у дотадашњој пракси, биле саме себи сврха или, како он каже, спремиште старих, бескорисних и неупотребљивих ствари. (Buntak1953: 15) Сличног мишљења је и Аида Колудровић, која у истом броју часописа истиче да нови начин излагања експоната подразумева не само што прегледнију поставку, већ и њену доупуну легендама и илустративним материјалом, како би се постигао дидактички ефекат појединих колекција и како би се оне учиниле приступачне што ширим слојевима посетилаца. (Колудровић 1953: 113)

Када је реч о етнографским поставкама, са аспекта савремене праксе, свакако је најинтересантнији текст Миленка Филиповића *Поставка изложбе у етнографском музеју* који је објављен у шестом броју часописа *Музеји*. Његов став о дотадашњој пракси у конципирању сталних поставки, када је реч о етнографском материјалу, најбоље илуструје следећа реченица: „Будућа изложба у етнографском музеју не сме да има за циљ да покаже шта све има у музеју и колико чега има, и то све сређено као у каквој робној кући, него треба да покаже народни живот одређене групе или на одређеној територији, какав је он данас, а какав је био некада.“ (Филиповић 1951: 6) Полазећи од става да се етнологија као наука бави изучавањем етноса, односно етничког живота, Филиповић сматра да етнографски музеји треба да свој целокупан рад базирају на приказивању етноса. При томе он наводи да на изложбама треба истаћи оно

по чему је једна етничка група специфична. Међу смерницама за израду етнографских поставки које даје овај аутор издвајају се и оне које су подразумевале научност и објективност, на којима је посебно инсистирао. Приказивање оног што је обично, просечно, али и савремено у животу једне групе, по мишљењу Филиповића, довело би до тога да се код шире публике промени схватање о етнографском музеју и о етнологији. У истом тексту он издаваја као важне проблеме који треба да буду заступљени на поставкама и сагледавање класних подела сеоског становништва, као и рад и друштвени положај жене.

Како је већ наведено у претходном делу текста, Персида Томић је имала нешто другачије мишљење када је реч о излагању савременог материјала. Она је била мишљења да музеји у унутрашњости не треба да приказују, како каже, оне облике народног живота који се могу срести на неколико километара од музеја. Овакав свој став Томић оправдава чињеницом да су у нашој средини људи индиференти према материјалу који још живи у народу, већ их на поставкама интересују они предмети које „занају само по традицији“. (Томић 1954: 53) Са друге стране она се слаже са ставом Миленка Филиповића да музеј не треба да идеализује народни живот. Она чак у тексту посвећеном десетогодишњици Етнографског музеја у Београду каже и следеће: „Тенденција је да се народни живот прикаже реално и да се, ако треба, кроз Музеј, укаже на оно што не ваља и ово жигосе.“ (Томић 1955: 136)

О концепцији сталних етнографских изложби било је речи и на саветовању етнолога Југославије о чему говори Загорка Марковић у тексту посвећеном поставци Етнографског музеја, објављеном 1952. године. Она наводи да је на поментом скупу закључено да поставке треба да прикажу један народ или етничке групе у целини са њиховим главним етничким особинама, то јест да музеј треба поставити по географским целинама или етничким групама, (Марковић 1952: 210) По принципу етничких целина урађена је стална поставка Етнографског музеја у Београду 1951. године, где је по речима Персиде Томић, свака етничка група која живи на подручју НР Србије представљена оним предметима који је карактеришу. (Томић 1955: 138)

Када је реч о васпитним потенцијалима сталних етнографских поставки, овде ће бити издвојен један интересантан предлог који говори о њиховој употреби у раду са музејским посетиоцима са села. Наиме, Цветко Ђ. Поповић у раду посвећеном унапређењу рада музеја са широком публиком даје конкретне примере како се који део поставки може користити у зависности од типа посетилаца. Код етнографских поставки он истиче њихову вредност у могућности идентификације посетилаца са села са изложеним материјалом, што, у складу са владајућом идеологијом, треба да помогне у њиховом разумевању условље-

ности друштвеног поретка економским факторима.

Етнографске збирке и пошавке и формирање завичајних музеја

Питање формирања тзв. провинцијских музеја већ је у првом броју *Музеја* покренуо кратким прилогом Вељко Петровић. Као и када је било речи о централним институцијама из међуратног периода и овде је најпре изнесена критика на рачун аматерског приступа и несистематичног рада локалних музеја. Петровић је мишљења да покрајински музеји треба да буду комплексног типа, а да своје „и најскромније богатство проналазе, среде и чувају по начелима модерне музеологије, у првом реду да буду поучни за народ свога краја...“; (Петровић 1948: 45) Он дакле истиче, пре свега, значај ових музеја у јачању локалног идентитета, додајући да у оваквим музејима сви народни слојеви треба да осете задовољство што припадају свом завичају. (Исто)

Одељење за културу и уметност при Министарству за науку и културу Владе ФНРЈ 1949. године покренуло је процес реорганизације музеја и формирања основне структуре комплексних музеја. Исте године на свечаној конференцији музејских стручањака, одржаној у Београду, прочитана су два елабората на ову тему, која су, затим, објављена у часопису *Музеји* (број 3-4). У складу са општим начелом да музеји имају превасходно педагошку улогу и овде се инсистира на концепту „опште-васпитног“ музеја који ће имати задатак да прикаже природу свог караја, економику краја, да укаже на развитак друштва и његову идеологију. Њихов крајњи циљ требало би да буде развијање идеје југословенског патриотизма и указивање на перспективне задатке у социјалистичкој изградњи. (*Реорјанизација наших музеја* 1949: 3) У овако конципираном завичајном музеју комплексног типа предмети се прикупљају и излажу, не због својих естетских, стилских или технолошких карактеристика, већ само као илустрација одређене теме. За тематски оквир сталних поставки издвојене су следеће подтеме: природа краја, историја краја, НОБ краја. (Исто: 5) Интересантно је да овде изнесен концепт сталне поставке не подразумева поставку подељену према „одељењима“, већ су предмети различитих категорија подређени општој теми и служе да је илуструју на што бољи начин. Као пример наведена је управо етнографска грађа. По ауторима овог текста, завичајни музеји не би требало да на изложби имају посебан етнографски део, већ ова врста предмета треба да буде „допуна илустрације збивања одређене епохе у дотичном крају и да буде комплексно везана са документима других категорија“. (Исто: 7) Истог става је др Љеља Добронић у тексту из 1952. године – она критикује праксу која је до тада била раширена и која је довела до тога да сви музеји имају сличну физио-

номију – већи или мањи број међусобно независних збирки. Позивајући се на поменути иницијативу Министарства из 1949. године и ова ауторка се залаже за сталне поставке са јасно формулисаном темом. (Добронић 1952: 30) Персида Томић се такође противи пракси да сваки обласни музеј прикупља и излаже материјал „од палеолита и неолита до НОБ-а“. (Томић 1951: 188)

Велики противник механичног схватања комплексности завичајних музеја био је и Миленко Филиповић. У тексту *Етнологија (етнографија) у завичајним музејима* истиче да је проблематика завичајних музеја веома сложена. Ове институције су за њега “сабиралишта и чувари докумената о животу у прошлости и данашњости, а у исти мах расадници знања и живе школе за посетиоце сваког узраста и степена образовања...“ (Филиповић 1956-1957: 55) Он је, такође, мишљења да се периоди из прошлости једног караја, различите појаве или особености морају на поставкама представити свим раположивим предметима, без обзира на категорију којој припадају (да ли су историјски, уметнички, етнографски...). Уместо, такозваног, шаблонског излагања, Филиповић инсистира на тематским целинама, где ће предмети омогућити посетиоцима стварање целовите слике о одређеном географском простору или области. Када је реч о етнологији у комплексним музејима, Филиповић наводи читав низ задатака и приступа које кустоси треба да спроводе у свом раду. Овде издавамо неколико најбитнијих: добро познавање окружења и комуникација са локалним становништвом, проучавање и приказивање народног живота одређеног краја онакав какав је у свим његовим манифестацијама, посвећивање посебне пажње специфичностима по којима се баш тај крај разликује од других, истраживање и документовање савремених друштвених процеса, прикупљање грађе о нематеријалној култури, специјализација за поједине стручне области и тежња ка самосталности и оригиналности у раду. (Исто: 58–61)

Етнографске шемајске изложбе

Први текст који се бави тематским етнолошким изложбама објављен је у осмом броју часописа. Ради се о раду Милана Ђ. Милошева, који је дао приказ овог типа изложби приређених у Народном музеју у Вршцу, за период од 1947. до 1952. године. Из кратких описа укупно осам изложби могу се издвојити теме и доминантни концепти привремених поставки.² Теме су биле везане за традиционалне облике привређивања, развој занатства и виноградарства по којем је

2 Поред повремених изложби у самом музеју, организовали су неколико изложби по околним селима са циљем употпуњавања музејских збирки и „пропагирања музеја у народу“. Овај тип изложби приређиван је и по селима у другим деловима Војводине, о чему говори Миленко Филиповић у свом тексту о етнологији у музејима Војводине. (Филиповић 1949: 159)

овај крај познат и данас и домаћа текстилна радиност. Изложбама су обухваћени предмети из 18. и 19. века, а кад је реч у етничкој припадности, приказани су елементи материјалне културе Срба и Румуна. Без обзира на тему, акценат је стављен на приказивање процеса рада и међусобну повезаност различитих аспеката традиционалног привређивања.

Интересантно је да Персида Томић у тексту посвећеном десетогодишњици рада Етнографског музеја наглашава да су тематске изложбе у овој установи биле тако конципиране да „припомогну решавању актуелних проблема“. Међу примерима наводи изложбу ћилимарства НРС која је приређена са циљем да тадашњој производњи укаже на вредност старих техника бојења и ткања. (Томић 1955: 138)

На основу приказа тематских изложби приређених у музејима у Србију у периоду од 1945. до 1955. године, који даје Јова Секулић у десетом броју часописа *Музеји*, могуће је издвојити неколико доминатних тема, када је реч о етнографским садржајима. (Секулић 1955: 167–173) То су на првом месту изложбе везане за текстил (ћилими и ћилимарство, ткачка радиност, кућна радиност, развој народне ношње), затим за традиционалне облике привређивања (занатство, риболов, сточарство, виноградарство), као и реконструкција тзв. ентеријерних целина (сеоска, градска или етнички одређена).

Етнографске појавке и борба против сујеверја

У радовима неколико аутора, већ у првим бројевима часописа *Музеји*, помиње се проблем непросвећености и сујеверја у народу који наносе штету самом културном наслеђу. Тако Милорад Панић-Суреп наводи да су ови фактори довели до уништавања читавих археолошких налазишта и старих градских целина. (Панић-Суреп 1948: 7) За Војислава Ђурића први задатак концепта музеја као школе јесте борба против религиозних предрасуда и сујеверја. Он сматра да ту борбу треба да воде на првом месту историјски и етнографски музеји. По његовим речима, људима треба показати да су корени религије у ропству природним и друштвеним силама, а у овим музејима има „обилног материјала и пуно очигледних доказа“. (Ђурић 1949: 6)

Збирку „мађијских и ритуалних предмета“ Музеја у Кикинди, у оваквом контексту, помиње и Миленко Филиповић у тексту из 1949. године. Он наводи да ова збирка велике научне вредности мора бити тако презентована на поставци да „сваком посетиоцу буде јасно да су то предмети који представљају некадашње ниско стање културе и просвете, да су то ствари које што пре треба да ишчезну из нашег народног живота...“. (Филиповић 1949: 162)

У већ поменутом тексту Цветко Ђ. Поповић износи мишљење да се на стал-

ним поставкама предмети који се тичу народног сујеверја могу искористити како би се посетиоцима из сеоских средина скренула пажња, како он каже, не само на бесмислицу оваквих обичаја и навика, већ и на материјану штету и опасност по здравље које они могу имати. (Поповић 1953: 88)

У мају 1954. године, у Етнографском музеју у Београду, отворена је прва тематска изложба која је говорила о штетности надрилекарства и сујеверја. Аутор изложбе је била кустос Персида Томић, а поред предмета из збирки Музеја, коришћени су предмети из Судско-медицинског института Медицинског факултета, као и материјал из судске праксе. Према опсу који даје Јерина Шобић, ауторка је на веома експлицитан начин показала колико је сујеверје и народно надрилекарство штетно по здравље и живот деце, трудница и уопште људи. Шобић у завршном делу приказа истиче како “ова изложба указивањем и објашњењем оваквих појава жели да потстакне сваког да помогне према својим могућностима, да се ово рђаво наслеђе из прошлости што пре искорени.” (Шобић 1954: 168)

Закључна разматрања

Стручни текстови објављени у часопису *Музеји* у анализираном периоду (од 1948. до 1957. године) представљају одличан извор за сагледавање теоријских ставова о концептима формирања и презентације етнографских музејских збирки. У издвојеним радовима обрађени су сви аспекти модерне етнографске музеологије, од прикупљања предмета на терену до њихове презентације и интерпретације у савременом окружењу. У складу са тада опште прихваћеним задацима „нових“ музеја у свим сегментима музејског рада инсистирало се на научности, образовној функцији и друштвеној одговорности.

Како се са прикупљањем етнографских предмета за потребе постојећих, односно формирање нових збирки приступило одмах након ослобођења, тако се већ у првим бројевима часописа посебна пажња поклањала начинима и критеријумима сакупљачке праксе. Доминирала су два мишљења – прво које је истицало важност прикупљања што архаичнијих елемената материјалне културе, и друго које је акценат стављало на прикупљање предмета који рефлектују савремени, свакодневни живот у руралним срединама. Први став правдан је пре свега чињеницом да се до те врсте предмета све теже долази, а да процеси попут електрификације и индустријализације још више убрзавају њихов нестанак. Са друге стране аутори који су више нагињали другом ставу инсистирали су на савременој етнографској грађи у музејима у циљу реалног приказивања народног живота. Оно што је карактеристично за оба става је нагласак на на-

учној објективности и систематичности у самом процесу сакупљања и обради предмета.

Друго важно питање етнографске музеологије које је заокупило пажњу стручне јавности било је конципирање сталних поставки, како у централним (специјализованим) институцијама, тако и у завичајним музејима. Опште је прихваћен тзв. етнички принцип. Он је подразумевао приказивање једног етноса у целини, са акцентом на специфичности које су га разликовале од осталих у окружењу. Примена оваквог концепта би у завичајним музејима омогућила истицање локалног идентитета, покрајинским институцијама би потврдила регионални карактер, а у централним би јасно истакла систематичност и свеобухватност у излагачкој пракси. Други важан став, када је реч о сталним поставкама, пре свега у завичајним музејима, односио се на холистички приступ који се противио механичком схватању саме комплексности. Он је подразумевао такав начин излагања у којем су предмети подређени тематским целинама, без обзира из којих збирки или одељења потичу. Овакав концепт ипак је остао на нивоу теоријских расправи, док су у пракси поставке и даље рађене по принципу одељења, о чему сведоче описи новооснованих локалних музеја. Исто важи и за приказивање свакодневног народног живота. Идеје које су данас актуелне у европској етнографској музеологији, кроз које се инсистира на реалним и друштвено ангажованим експозицијама, биле су присутне у нашој стручној јавности педесетих година 20. века. Међу ауторима који су били носиоци овог правца издваја се свакако Миленко Филиповић. Ипак, овакав концепт етнографске музејске праксе, остао је, могло би се рећи до данас, само на теоријском нивоу.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрејевић-Кун, Н. 1948. Задаци музеја у новим друштвеним условима у нашој земљи, *Музеји* 1, 1–4.
- Бихаљи, Л. 1948. О стручном и идеолошком раду музејских радника, *Музеји* 1, 49–52.
- Buntak, F. 1953. Muzej grada Zagreba, *Muzeji* 8, 15–29.
- Добронић, Л. 1950. Музеј и пластика, *Музеји* 5, 25–46.
- Dobronić, L. 1952. Prikaz povjesti u muzejima, *Muzeji* 7, 30–36.
- Докнић, Б. 2013. *Културна историја Југославије 1946–1963*, Београд: Службени гласник
- Дробњаковић, Б. 1948. Српска етнографија од Вука Караџића до данас, *Музеји* 1, 27–35.
- Дробњаковић, Б. 1949. Од минеролошке збирке у конаку кнеза Милоша у Крагујевцу до савремених музеја у Београду, *Музеји* 2, 41–51.
- Ђорђевић, Т. 1951. Музеји, *Музеји* 7, 11–25.
- Ђурић, В. 1949. Улога музеја и музејских радника у нашој земљи, *Музеји* 2, 3–8.
- Јовановић, Љ. 1951. Тихомир Р. Ђорђевић као музеолог, *Музеји* 7, 10–11.
- Колудровић, А. 1951. Принова у колекцијама етнографског музеја у Сплиту у 1950. години, *Музеји* 6, 172–177.
- Кривошејев, В. 2011. Музејска политика у Србији: настајање, криза и нови почетак, *Култура – часопис за историју и социологију културе и културну историју* 130, 291–317.
- Кумовић, М. 2001. *Музеји у Војводини 1847–1997*, Нови Сад: Музеј Војводине
- Марковић, З. 1950. Нови предмети из Косовско-Метохијске области у Етнографском музеју у Београду, *Музеји* 5, 208–211.
- Марковић, З. 1952. Поставка Етнографског музеја у Београду, *Музеји* 7, 211–213.
- Милошев, М. 1953. Етнолошке тематске изложбе у Народном музеју у Вршцу, *Музеји* 8, 187–190.
- Младеновић, Љ. 1955. Развој музеја у Босни и Херцеговини од ослобођења до данас, *Музеји* 10, 9–20.
- Munk, Z. 1957. Muzeji i muzeologija u FNRJ, *Muzeji* 11-12, 7–11.
- Панић-Суреп, М. 1948. Проблем заштите и проучавање споменика наше културе, *Музеји* 1, 5–10.
- Панић-Суреп, М. 1949. О потреби преуређења наших музеја и постављању лиције њиховог даљег развојка, *Музеји* 2, 5–10.

- Поповић, Ц. 1953. Рад музеја са широком публиком, *Музеји* 8, 85–91.
- Реорганизација наших музеја 1949, *Музеји* 3-4, 1–10.
- Петровић, В. 1948. Питање провинцијских музеја, *Музеји* 1, 47–49.
- Секулић, Ј. 1955. Тематске изложбе у НР Србији, *Музеји* 10, 157–176.
- Томић, П. 1951. Отварање музеја у Крагујевцу, *Музеји* 6, 187–188.
- Томић, П. 1952. Југословенска етнографска збирка у Паризу, *Музеји* 7, 203–206.
- Томић, П. 1954. Етнографски музеји у Н. Р. Србији, *Музеји* 9, 52–54.
- Томић, П. 1955. Десет година Етнографског музеја у Београду, *Музеји* 10, 136–140.
- Филиповић, М. 1949. Етнологија (етнографија) у музејима АП Војводине, *Музеји* 3-4, 157–162.
- Филиповић, М. 1950. Музејски сарадници или повереници, *Музеји* 5, 47–52.
- Филиповић, М. 1951. Постављање изложбе у Етнографском музеју, *Музеји* 6, 25–27.
- Филиповић, М. 1953. Прилог историји наших музеја, *Музеји* 8, 123–129.
- Филиповић, М. 1957. Етнологија (етнографија) у завичајним музејима, *Музеји* 11-12, 55–62.
- Шокић, Ј. 1954. Етнографски музеј у борби против надрилекарства и сујеверја, *Музеји* 9, 167–168.

Strategies of the ethnographic collections establishment and exhibitions after The Second World War – Analysis of the journal *Museums*

Summary

Vocational texts published in the journal *Museums* during the studied period (1948–1957) represent excellent source as insight into the theories on concepts of the ethnographic collections establishment and presentation in museums. All aspects of ethnographic museology today, have been treated in separated papers, from the moment of collecting objects in the field to the moment of their presentation and interpretation in modern environments. In accordance with globally accepted goals for that time in all segments of their activities, the „new“ museums insisted on the scientific approach, educational function and social responsibility.

Ideas which are actual today in the European ethnographic museology, which insist on the objective and socially engaged exhibitions, have been presented in the Yugoslav professional public in the 1950's. However, this concept of the ethnographic museum practice remain only on the theoretical level today.

Мр Рајка Грубић, музејски саветник
Народни музеј Зрењанин

ЗНАЧАЈ ПОКЛОЊЕНИХ КОЛЕКЦИЈА ПРИЛИКОМ ФОРМИРАЊА ЕТНОЛОШКЕ ЗБИРКЕ НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЗРЕЊАНИНУ

Сажетак: Упоредо са оснивањем Народног музеја у Зрењанину (1906) формирала се и етнолошка збирка. Велики допринос приликом њеног формирања дали су појединци, градске власти и удружења, који су прикупљени етнографски материјал поклањали Музеју. У првим деценијама, након оснивања Музеја, етнолошка збирка је постала богатија за две колекције. Прву је поклонио великобечкеречки трговац Вилмош Гринбаум, а другу Коло српских сестара. Попуњавање збирке путем поклона настављено је и у другој половини 20. века. Овај рад има за циљ да представи поклоњене колекције, да укаже на њихов значај и допринос који су имале приликом оснивања Музеја, као и за настанак и развој Етнолошке збирке.

Кључне речи: Народни музеј Зрењанин, Етнолошка збирка, поклони, Вилмош Гринбаум, Коло српских сестара

Одлуком Муниципијалног одбора 1906. године, у Великом Бечкереку је основан Музеј Торонталске жупаније. Већ приликом самог оснивања Музеј је имао четири одељења: етнографско, историјско, природописно и географско. (Станојловић 1938: 174) Иако је, судећи према свим расположивим изворима, почео да ради тек 1911. године, још у самој години оснивања се отпочело са прикупљањем свих старина које су имале историјску, културну или етнографску вредност.

Захваљујући иницијативи и организованој акцији жупанијских власти, велики број грађана Великог Бечкереча и околних места прикупљао је и покла-

њао предмете, како би се Музеј што брже развијао и напредовао. Међу многобројним сарадницима Музеја, ентузијастима и љубитељима старина, нашао се и Вилмош Гринбаум, познати великобечкеречки трговац и колекционар. (Грубић 2014: 191)

Трговац Вилмош Гринбаум водио је једно од најзначајнијих предузећа домаће радиности у Великом Бечкереку. У његовој фирми су се ткали чувени торонталски ћилими, прекривачи за кревете и столове, израђивале завесе, јастуци и др. Фирма је поседовала колекцију изворних народних мотива (прецртане мустре или оригинални комади тканина и везова), који су коришћени приликом израде нових производа.

Поред овог успешног предузећа, Вилмош Гринбаум је поседовао и трговачку радњу која се налазила на главној улици. У њиховој радњи су се продавали како сопствени производи, тако и теписи ткани у тада већ чувеној великобечкеречкој фабрици тепиха. Поред разноврсног и квалитетног продајног асортимана, у овој трговачкој радњи су биле смештене и витрине у којима су се налазили најрепрезентативији примерци народних ношњи и других тканина. Наиме, Вилмош Гринбаум је био љубитељ старина (пасионирани колекционар), који је сакупљао старих банатских ћилима и народне ношње – српске, румунске, бугарске, мађарске и др. (Немет 1995: 56–60)

У првој, конкретнијој писаној грађи из 1913. године, која се односи на прикупљање значајног археолошког, историјског и природњачког материјала, спомиње се и колекција (делови народних ношњи) коју је Жупанијском музеју поклонио Фриђеш Гринбаум у име фирме свога оца Вилмоша Гринбаума.

Поклоњена колекција, прикупљана са истанчаним укусом, састојала се од 74 предмета, од чега је 38 било украшено златовезом. Чинили су је, највећим делом, текстилни предмети који су представљали делове свечаних банатског народних ношњи (румунске невестинске капе – тулбенти, украси за главу – коврлаци, мараме, прслуци, фрагменти златовеза и српске капе џеге, златаре, мараме и формети) и простирке (ћилими).

Данас се у Етнолошкој збирци зрењанинског Народног музеја налази само 17 предмета¹ из Гринбаумове колекције. (Грубић 2009: 239) Поклоњена колекција је највише страдала током Првог светског рата. Такође, и честе сеобе,² неадекватан смештај, као и нестручно вођење збирке³ допринели су да текстил,

1 Рајка Грубић, *Гринбаумова колекција у Етнолошкој збирци Народног музеја у Зрењанину*, Гласник музеја Баната, 13/14, Панчево 2009, 239.

2 Музеј је прве просторије добио у самој згради Жупаније. Године 1918. сели се у комплекс Пијаристичког самостана, а потом на спрат *Касине*. Након Другог светског рата пресељен је у зграду бивше Финансијске палате, где се и данас налази.

3 Након оснивања Музеја, етнографска збирка није имала стручњака, већ је њоме руководио

који је и иначе најподложнији пропадању, у оваквим условима буде у великој мери уништен.

Без обзира на овако мали број данас сачуваних предмета, ова поклоњена колекција за нас има велики значај. У првом реду треба узети у обзир да је ова збирка формирана крајем 19. и на самом почетку 20. века, у време када се код Срба и Румуна (на подручју средњег Баната) као посебан стил украшавања народних ношњи јавља вез златном жицом – златовез. Ова техника веза, која има све карактеристике европских стилова касног барока и рококоа, у средњем Банату је свој врхунац достигла крајем 19. века, када се, на овом подручју, појављују центри златовеза.⁴

Посебан значај Гринбаумовој колекцији дају делови свечане румунске народне ношње која је такође украшена златном жицом. Иако се збирка златовеза и даље допуњавала, број предмета румунске народне ношње (капе тулбенти и прслуци украшени златовезом) остао је непромењен. За разлику од златовеза на српској народној ношњи, који је рађен у Зрењанину и околним селима, златовез на румунској свечаној народној ношњи је рађен у Чакову и Жомбољу (Румунија), где су куповани или су их по Банату разносили путујући трговци. (Малуцков 1986/87: 215)

Након Другог светског рата, у етнолошко одељење Народног музеја у Зрењанину доспева још једна изузетно значајна колекција поклоњена од стране Кола српских сестара. У Великом Бечкереку Коло српских сестара је основано 1927. године са циљем да ради на националном, просветном и хуманитарном пољу, да негује народне песме и пропагира народну ношњу свих крајева тадашње Краљевине Југославије. (Станојловић 1938: 438)

Делујући на пољу очувања драгоцене културне баштине, како на подручју Великог Бечкереча тако и на просторима тадашње државе,⁵ Коло српских сестара је успело да прикупи већи број како комплета, тако и појединачних делова народних ношњи. Банатске ношње су у великој мери израђивале саме

Богољуб Алексић, чиновник тадашње Жупаније, који је уједно био и архивар. Уочи Другог светског рата збирку преузима Лазар Николић, учитељ, који је био постављен за руководиоца Музеја. Тек 1953. године одељење је почео да води први стручни руководиоца – етнолог.

- 4 Најпознатији центар златовеза је био смештен у Меленцима, селу надомак Зрењанина. У Меленцима је било више златовезачких радионица, а најчувенија је била радионица Кате Лончарски, зване Ката Златарка. У њеној радионици је израђиван златовез за Банат, Бачку и Срем.
- 5 Великобечкеречко Коло српских сестара је имало изузетно активан женски певачки хор који је наступао по многим градовима Краљевине Југославије, попут Смедерева, Ниша, Неготина, Зајечара, Приштине, Скопља, Сарајева, Мостара, Дубровника... (Извештај рада Кола српских сестара из Великог Бечкереча за 1933–34. годину, *Вардар, календар за просту 1930. годину*, Издање Кола српских сестара, Београд 1934). Може се претпоставити да су ове турнеје чланице хора користиле, између осталог, и за прикупљање народних ношњи.

чланице друштва на својим секцијама, док су се остале куповале од новца које је друштво прикупљало путем организовања добротворних акција.⁶

Након избијања Другог светског 1941. године, Немци су забранили даљи рад Кола. То исто су учиниле након рата 1946. и нове, комунистичке власти. Управо је те године, један део годинама прикуљаних ношњи од стране Кола српских сестара, доспео у Музеј.⁷ Мањи део предмета је доспео 1954. године. Ове предмете је донела једна од бивших чланица Кола и поклонила их у име овог хуманитарног удружења. Свих 100 предмета, поклоњених у ова два наврата, налазе се и данас у Етнолошкој збирци зрењанинског Народног музеја.

Текстилни предмети које је Коло поклонило једним делом потичу из Баната и представљају делове српске и нешто мање румунске народне ношње, а другим делом потичу из Србије, Македоније, Босне, Хрветске, Црне Горе и Словеније.

У делу колекције Кола српских сестара који се односи на подручје средњег Баната, најзаступљенији су делови свечане женске народне ношње (оплећци, јелеци, капе цеге и мараме) на којима се, као најчешћа техника украшавања, среће златовез који је рађен у занатским радионицама. Изузетак чине српски женски свечани оплећци на којима је златовез рађен у склопу домаће радиности.

Део предмета из ове колекције не представља оригинале. Ради се о женским јелецима, који имају аутентичан крој, али су украшени накнадно. Наиме, златовез није рађен директно на подлози, већ је нашиван заједно са тканином на којој је првобитно рађен. На основу те пренете тканине, као и начина на који је златовез извођен, као и саме орнаментике, може се закључити да је скидан са капа златара, цеге и јелека чија је ранија подлога била похабана и неупотребљива.

Други сегмент колекције поклоњен од стране Кола српских сестара односи се на делове и комплете народних ношњи са простора тадашње државе – Краљевине Југославије. И овде су најзаступљенији хаљеци везани за женску народну ношњу. Они свакидашњи су израђени од памука, лана, кудеље, сукна и вуне, скромно украшени везом за који се најчешће користила техника бројања по жици. Најрепрезентативнији примерци ове колекције су сукње, хаљине и блузе – оплећци. Ношене у свечаним приликама плене како лепотом израде, тако и лепотом у начину украшавања.

6 Током године, Коло српских сестара је организовало разне забаве, кермесе, чајанке, сестринске вечери... на којима се или наплаћивао улаз или су се пак продавали ручни радови чланица Кола. Једна од најзначајнијих прослава, која је имала исти добротворни циљ је Свесловенски костимирани бал, који је Коло организовало сваке године уочи Божића. Рајка Грубић, *Коло српских сестара – Поклоњена колекција*, Каталог изложбе, Зрењанин 2015, 12.

7 У првој Књизи инвентара, вођеној од 1940. до 1949. године уведено је 82 предмета, уз које је у рубрици о начину набавке стајало да представљају поклон Кола српских сестара. Године 1954. доспело је у Музеј још 17 предмета (две кецеље су заведене под истим бројем). Рајка Грубић, *Коло српских сестара – Поклоњена колекција*, 17.

У панонском типу ношње препознатљиви су утицаји средњоевропских стилова (богати набори, златовез, флорална орнаментика), док се у динарском типу препознаје утицај турско-оријенталне и грађанске ношње. На јелецима, минтанима, шалварама, израђеним од куповних материјала попут плиша, атласа и сатена, доминира изузетно развијена орнаментика рађена сребрним и златним гајтанима, тракама и перлама (Грубић 2015).

Значај ових двеју поклоњених колекција за настанак и развој збирке Етнолошког одељења у Зрењанину је изузетан и може се посматрати из више углова. Прва Гринбаумова колекција доспела је у Музеј у првим годинама његовог оснивања и рада. Формирана је крајем 19. и почетком 20. века, у време које карактерише буђење националне свести и просперитет како у економском тако и у културном смислу. Развој саобраћаја омогућавао је бржу комуникацију, као и трговину, па су нова сазнања брже доспевала из тада већ развијене Европе. У то исто време у Европи су се већ увелико организовале велике светске изложбе на којима је био присутан и Велики Бечкерек. (Грубић 2002: 66–75) У самом граду и околним местима постојале су уметничке радионице које су водили стручни људи, попут Антала Штрајтмана, професора цртања, а које су поред тежње да задрже аутентичност у народној уметности уносиле и нове елементе (мустре, кројеве, орнаменту). (Немет 1995: 11) Такође, у граду и околним местима су се отварале мале занатске радионице које су спремно преузимале елементе најновије моде и спретно их комбиновале са изворном орнаментиком.

Гринбаумову колекцију су чинили најрепрезентативнији делови народне ношње. Материјали од којих су израђени, технике којима су украшавани као и чињеница да су ношени у најсвечанијим приликама, дају јој посебну вредност.

Гринбаумова колекција је значајна из још једног разлога. Наиме, поклоњена непосредно након формирања Музеја, она говори о култури и развијеној свести не само челника градске управе, већ и појединаца који су дали велики допринос како у оквирима самог оснивања Музеја, тако и његовог даљег развоја. На основу ове поклоњене колекције може се стећи јаснији увид у ентузијазам људи, као и у све недаће које су пратиле ову установу у првим деценијама постојања.

Друга колекција поклоњена од стране Кола српских сестара пристигла је у Музеј средином 20. века, након Другог светског рата и великих разарања у којима је етнолошка збирка, као и остале музеалије, великим делом пропала. За разлику од Гринбаумове колекције која је током времена, из већ наведених разлога, готово десеткована, колекција Кола српских сестара је сачувана у целисти.⁸ Разлог овоме лежи у чињеници да је након рата одељење добило стручног

8 Маја месеца 2015. године, у великом салону Народног музеја у Зрењанину, мр Рајка Грубић,

руководиоца, конзерваторско-рестаураторску службу, адекватније и опремљеније депое. Сам Музеј је од установе затвореног типа постао значајна културна институција, не само за град већ и за цело подручје средњег Баната.

Обе поклоњене колекције чине делови и комплети народних ношњи које потичу с краја 19. и почетка 20. века. Како у Гринбаумовој, тако и у већем делу колекције доспеле посредством Кола српских сестара, најзаступљенији су делови свечане ношње, на којима је, као нечин украшавања, присутан златовез (невестинска оглавља, оплећци и јелеци). Захваљујући овим поклонима колекција златовеза у Етнолошком одељењу зрењанинског Народног музеја је постала једна од најбогатијих и најзначајнијих на подручју Војводине.

Поред овога, колекција поклоњена од стране Кола српских сестара је значајна из још једног разлога. С обзиром на све миграције и планска насељавања становништва, која су се дешавала на подручју Баната од времена Првог светског рата, преко колонизација становништва из динарских крајева након Другог светског рата (Гаћеша 1972; Малбашки 1966: 267), па до најновијег прилива српског становништва избеглог из разних крајева бивше Југославије услед ратних збивања деведесетих година, створила се потреба да се у оквиру сталне поставке Музеја, поред до сада представљених ношњи Срба, Румуна, Словака и Мађара, представе и ношње крајева из којих се становништво деценијама сливало на ове просторе. Делови народних ношњи поклоњени од стране Кола српских сестара представљају добру основу да се ова идеја реализује.

Чињеница је да су ове две поклоњене колекције биле најзначајније за формирање и развој етнолошке збирке. Међутим, током тих првих деценија развоја не само етнолошке, већ и осталих збирки музеја, било је још предмета од изузетног културолошког значаја који су путем поклона прикупљени за Музеј. Из врло штуре писане грађе сазнајемо да су се 1913. године, поред Вилмоша Гринбаума, међу дародавцима нашли и фотограф Иштван-млађи Олдал, финансијски рачунски службеник Андор Фазекаш (Велики Бечкерек), општински бележник Геза Гранжан (Чента), бележник Марко Маркуц (Опово)... Чиновник и архивар тадашње жупаније, Богољуб Алексић, путовао је по банатским селима (Црепаја, Глогањ, Алибунар), агитујући и сакупљајући предмете за Музеј. (Петров 1966-68: 202-215)

У периоду између два рата градске власти су наставиле са акцијом чији је циљ био даље прикупљање музеалија. Ово нам потврђује податак да су се упућивали дописи свештеним лицима (Самош, Јарковац, Избиште...) у којима им је сугерисано да “зађу у сваку кућу нашег народа” како би пронашли што више

музејски саветник, поставила је ауторску изложбу под називом *Коло српских сестара – Поклоњена колекција*, на којој је, између осталог, била представљена колекција поклоњена Музеју од стране овог хуманитарног друштва..

предмета и фотографија са оригиналном ношњом.⁹ Врло штурни подаци о неком конкретнијем прикупљању музеалија за овај временски период, донекле се могу надоместити и реконструисати на основу прве књиге инвентара која је отворена 1940. године и вођена све до 1949.¹⁰

У ову књигу инвентара, у рубрику *етнографија*, уведено је 750 предмета. Занимљиво је да крај свих уведених предмета, не само из етнографије, већ и из осталих збирки, у одељку који се односи на начин набавке стоји “поклон”.¹¹ Међутим, ово се свакако не може узети здраво за готово. Може се претпоставити да је гро предмета ушло у музеј управо као поклон, поготово предмети везани за археолошко одељење који су се највећим делом доносили са терена, након спорадичних и аматерских ископавања. Међутим, да у инвентарску књигу уписана реч *йоклон* не значи поклон у правом смислу те речи потврђује и следећи пример. Наиме, током 1940. године у књигу инвентара је уведено 36 предмета (бакарне посуде попут модли, ланаца, шерпи, котлића...). Поред назива и описа предмета, у рубрици *Ко је нашао, где и када*, стоји уведено да је *реквизирано од аустријске војне власи*, да би у исто време, у рубрици *Како је набављено*, стајало – *йоклон*.

Поред овога, гро предмета који су почели да се уводе те 1940. године доспело је у Музеј много раније и као такви били су затечени, у већини случајева, без икаквих података о месту, времену и начину набавке. Међутим, и поред тога, у рубрици која се односи на начин набавке, поред тих истих предмета стоји уписано – поклон. Поред овога, пошто у то време у Музеју још увек нису радили стручњаци, многи експонати су завођени у погрешне збирке.¹²

Међутим, без обзира на све ове чињенице, с разлогом се може претпоставити да је, како је већ речено, већина предмета која је доспевала у Музеј у годинама оснивања и првим деценијама рада, представљала управо поклон. Поред већ наведених колекција, које су уједно и најзначајније за настанак и развој Етнолошког одељења, свакако вреди поменути и нешто мање колекције које

9 Историјски архив Зрењанин, Ф.97, Градско поглаварство 1919–1941, Адм. бр. 22472/33

10 Прва књига инвентара, отворена 1940. године била је јединствена за сва одељења (археолошко, историјско, уметничко, природњачко и етнографско). У временском периоду, колико је вођена, од девет година, у њу је укупно уведено 6.725 предмета, од чега је 750 припадало етнографској збирци.

11 Само за седам предмета који су уведени 1947. године (вунене рукавице из Кумана, два ћилима и два креветска прекривача из Меленаца, преса за цеђење грожда из Јакшићева и свињарски бич из Шурјана), у рубрици о начину набавке стоји не само да су купљени, већ и цена по којој су набављени.

12 Пример овоме су украсни тањира и чаше који су 1947. године уведени као део етнографске збирке. Након рата, доласком стручних људи, кустоса, ови тањира су додељени Уметничком одељењу као део колекције стакла и порцелана.

су поклоњене од стране појединаца и разних удружења. Такве су нпр. колекције које су поклонили: удова Косте Михајловића (фрагменти веза), Угринов Гавра из Петровграда (колачарски калупи и прибор за мерење), Женска задруга српкиња (делови народних ношњи и фрагменти златовеза), Државно добро из Ечке (кухињско посуђе), Обућарска задруга из Ботоша (папуче и опанци) и други.

Један од истакнутих појединаца у домену прикупљања музеалија, поред већ поменутог Богољуба Алексића, био је и Лазар Николић, учитељ из Ботоша, који је после Другог светског рата именован за управника Музеја. На основу штурих података из споменуте заједничке књиге инвентара може се закључити да је Лазар Николић по околним местима¹³ прикупљао предмете за које је сматрао да поседују одређену историјску и културолошку вредност. Тако су се, захваљујући њему у етнографској збирци нашли делови намештаја и осталог покућства, пољопривредне алатке и сточарски прибор. Захваљујући овом прикупљеном материјалу, Етнолошко одељење је почетком 80-их година, у оквиру Сталне поставке, представило тзв. стајаће, предње или гостинске собе народа и народности средњег Баната, као и сегменте који се односе на пољопривреду и сточарство.

13 Као места из којих су се предмети набављали за Музеј, поред Петровграда, најчешће су се помињала следећа: Меленци, Елемир, Јанков Мост, Ботош, Бегејци, Кумане, Лазарево, Глоган, Црепаја, Владимировци, Жомбољ (данас место у Румунији).

Извори:

1. Историјски архив Зрењанин, Ф.97, Градско поглаварство 1919–1941, Адм. бр. 22472/33

Литература:

1. Гаћеша, Н. 1972. *Аграрна реформа и колонизација у Банату 1919–1941*, Нови Сад: Матица српска
2. Грубић, Р. 2015. *Коло српских сесџара – Поклоњена колекција*, каталог изложбе, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин
3. Грубић, Р. 2002. *Занати и занатлије у прошлости Зрењанина*, Зрењанин: Народни музеј Зрењанин
4. Грубић, Р. 2014. Две поклоњене колекције у етнолошкој збирци Народног музеја у Зрењанину, *Раг музеја Војводине* 56: 191–218.
5. Грубић, Р. 2009. Гринбаумова колекција у Етнолошкој збирци Народног музеја у Зрењанину, *Гласник музеја Баната* 13/14: 235–245.
6. Малбашки, Т. (ур.) 1966. *Зрењанин*, Зрењанин: Скупштина општине Зрењанон
7. Малуцков, М. 1986/87. Збирка женских оглавља у Војвођанском музеју, *Раг војвођанских музеја* 30: 203–276.
8. Немет, Ф. 1995. *Торонталски ћилим*, Нови Сад: ИТ Пролетер
9. Петров, М. 1966-68. Музеј Торонталске жупаније у Великом Бечкереку од оснивања до 1918. године, *Раг војвођанских музеја* 15-17: 201–207.
10. Станојловић, А. 1938. *Петровград*, Петровград

Relevancy of the donated collections during the Ethnological collection establishment in the National Museum of Zrenjanin

Summary

During the formation of the Museum of Torontal Parish, collecting the antiquities with historical, cultural or ethnographic value has begun. Thanks to the organized action and the initiative of parish's government, many citizens of Veliki Bečkerek (today's Zrenjanin) and surrounding areas gave various items as gifts. That was the condition for the accelerated development and prosperity of the museum.

From the insufficient preserved documentation, we can find out that the Ethnological collection is not only established, but also filled mostly thanks to the donations. Amongst prominent individuals, in the first decades of museum activity, as benefactors, there were distinguished: Vilmoš Grinbaum (merchant), Ištvan Oldal Jr. (photographer), Andor Fazekas (accountant), Geza Granžan (municipal annotator), etc. Great contribution to the development of the Ethnological collection, in the middle of the 20th century, was given by various cultural associations and cooperative affiliations like the Circle of Serbian Sisters (Kolo srpskih sestara), Serbian Women Affiliation (Ženske zadruge Srkinja), Shoemaker's Affiliation from Botoš (Obučarska zadruga iz Botoša)...

Trend to complete the Ethnological collection by donations was continued in the second half of the 20th century and persist to the present time. Thanks to the gifts, the Ethnological collection became richer with craft's equipment, tools and products; equipment for measuring and smoking; medical equipment; textile and many other items. The last gift was „entered“ into the collection in 2011 thanks to Vozaf i Viljačih Mare from Aradac who donated Slovakian traditional textile parts of the household items, old photos, towel holders etc., altogether 22 items.

There are more than 3000 items today in the Ethnological collection of the National Museum of Zrenjanin. We can claim, with reason, that the collection has been formed and developed mostly due to the donations which arrived in the Museum within last decades of its existence. From this base, a dozen collections were formed and later completed, by systematic purchases. Because of this, the Ethnological department was able to prepare a lot of exhibitions from its own funds.

069.5:[746:39(497.1)
069.5:[746:39(436-89)

Мр Катарина Д. Радисављевић, музејски саветник
Музеј Војводине, Нови Сад

НАРОДНЕ ЖЕНСКЕ РУКОТВОРИНЕ У МУЗЕЈИМА И МУЗЕЈСКИМ ЗБИРКАМА АУСТРО-УГАРСКЕ МОНАРХИЈЕ И КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

Сажетак: У раду се говори о томе како је домаће текстилно стваралаштво жена са села, на крају 19. и почетком 20. века, ангажовањем друштвених елита пролазило кроз одређен “третман” који је подразумевао идеологизацију његових духовних вредности, најчешће за потребе нације, док су његове изражајне форме бивале прилагођаване у правцу масовне културе. Ова појава је карактеристична за читаву Европу тог времена, а овде се говори о томе како су постојећи друштвени трендови утицали на просторе на којима су живели Јужни Словени (Аустро-Угарска монархија и Краљевина Србија). Указује се на који је начин овај тренд иницирао оснивање музеја за уметност и занате и музејских колекција са текстилним рукотворинама, као и који су критеријуми постојали приликом прикупљања материјала за текстилне збирке.

Кључне речи: народна уметност, музеји, фолклоризам.

У току мога рада као кустоса за збирку народних ношњи у Музеју Војводине приметила сам да је предмете настале као производ текстилне радиности сеоских жена могуће посматрати не само као један од материјалних производа традиционалне заједнице, већ и као производ масовне културе која настаје из промена које су у европско друштво увели индустријска револуција и либерални капитализам. Током друге половине 19. века производи тзв. женске домаће радиности постају интересантни широј публици и стога добијају тржишну

вредност, издвајајући се при томе све више као симболи идентитета држава или националних група.

Овде ће бити речи о времену конституисања музеолошке етнологије код нас у периоду од 70-их година 19. века до Првог светског рата. Наиме у то време је била развијена најживља активност на пољу формирања етнографских збирки и музеја у читавој Европи, а овде ћемо видети на који начин се ова активност одвијала на простору где су живели Јужни Словени (првенствено Срби и Хрвати) – то су територије данашње Војводине, Хрватске, Славоније, Далмације и Босне и Херцеговине (од 1878. године), дакле простори тадашње Аустроугарске монархије, и Кнежевине, затим Краљевине Србије.

Окренула сам се прошлости у овом приказу због тога што сматрам да разумевајући прошлост много лакше можемо савладати недоумице садашњости. Наиме, савремена српска етнологија и антропологија текстил у нашим етнографским збиркама посматра као превазиђену, а такође и у приличној мери идеологизовану форму прошлости, мало интересантну са аспекта савремених друштвених промена. Овде бих желела да се позабавим баш овом темом у покушају да повежем прошло време, у којем је текстил настао у оквиру сеоске домаће радиности и скренуо на себе пажњу светских елита различитих профила (културне, политичке, економске) и време данашње у којем се све више истиче значај очувања нематеријалне културне баштине, у коју спада и познавање традиционалних техника израде текстилних рукотворина. Чини ми се, упирући поглед у прошлост, а свесна садашњег времена, да музеји и етнографске збирке у прошлости, формирану на потреби очувања нестајуће традиције, данас могу имати исту улогу.¹

Због тога ћу покушати да реконструишем шире друштвене токове, прво у Западној Европи, а потом у окружењу и код нас, који су довели до потребе за формирањем текстилних етнографских збирки.

Друга половина 19. века у Европи је било доба индустријализације и масовне производње. Услед дубоких промена у егзистенцији свих друштвених слојева, дошло је до неке врсте побуне у европској у уметности од стране појединаца са јаким естетским осећањем. У њима се јавља отпор према ружној стварности насталој масовном индустријском производњом употребних предмета и нехуманим животним условима у којима су обитавали непосредни произвођачи предмета. Први побуњеници и инспиратори покрета јавили су се на британском острву, наиме у другој половини 19. века се развија тзв. *Arts & Crafts Movement*. (Adams 1998: 28) Његови главни носиоци су били Вилијам Морис,

1 Мада баш због слабог интересовања за проблем текстила у нематеријалној баштини, српски етнологи нису претерано укључени у тематику очувања овог дела баштине.

писац, сликар, архитекта и декоратер, и Џон Раскин, естетичар, социолог, сликар и критичар. Осим што су били жестоки критичари индустријског друштва и његове нехуманости, Раскин и Морис су зачетници примењене уметности и дизајна. Са њиховим деловањем су се непосредно сусрели кључни људи за развој овог правца уметности у Аустро-Угарској – Готфрид Семпер и Алојз Ригл. Семпер је значајан због тога што је учествовао у установљавању британског Сауткенсингтонског музеја (данас Викторија и Алберт музеј) и школе при њему, као и бечког Музеја за уметност и индустрију. Такође, Семпер је одредио тзв. четири стуба архитектуре, односно четири основне људске техничке вештине кроз које се изражава и традиционална сеоска уметност и тиме на неки начин одредио предмет прикупљања за прве етнографске збирке. То су били: керамика, дрворезбарство, зидарство (народна архитектура) и текстил. (Houze 2015: 30–31)

Текстил је за Семпера био посебно значајан како због својих техничких карактеристика, тако и због орнамента којим је украшен. Изражајне форме текстила – вез, ткање, као и орнамент, добијају важну улогу у политичком, економском, социјалном, симболичком, па и имагинативном животу у Централној Европи. (Isto: 27) То значи да технике и орнамент постају значајни за примењену уметност и индустрију, док сама манифестација и особеност националног стила у орнаментици постају битни у конституисању националног идентитета. Аустроугарска монархија, многољудна и многонационална земља, од 1867. године сачињена је од две равнопарване целине – Аустрије и Угарске, водила је тешку битку на светском тржишту, с обзиром на слабу индустријализацију. Најзначајнија грана индустријске производње у Дуалној монархији је била текстилна, те је сасвим оправдано велико интересовање кустоса и историчара дизајна за орнамент и технике израде, највише вез, али и ткање, који би могли бити примењени у индустријском дизајну. Са друге стране, Србија је млада држава која тек треба да идентификује националне симболе.

Женска сеоска текстилна уметност је због тога за обе државе имала веома важну улогу. Она је пролазила кроз одређен “третман” који се манифестовао кроз идеологизацију њених духовних вредности најчешће за потребе нације, а такође и кроз преобликовање њених изражајних форми у правцу масовне културе.

Тада је настала и једна веома значајна подела везана за одређење естетске вредности производа сеоског становништва. Појам *Nationale Hausindustrie* (Национална кућна индустрија) је промовисан на Светској изложби у Бечу 1873. и углавном се односио на домаћи рад за личне потребе сеоског домаћинства који је био у складу са националним (културним и етничким) традицијама. Међутим,

економским наукама се још раније јавила потреба за разликовањем поменутих појмова, тако да се већ 1869. године у угарском часопису *Земаљској ђривредној савеза – Anagy Érdekeink*, и археолошком часопису *Archeológiai Értésítő* из 1870, наглашава разлика између ових појмова и истиче значај домаће радиности за економију. На *Интернационалном сјаиисичком конгресу* који је одржан 1876. године у Будимпешти, на предлог пруског делегата Енгела, дата је званична дефиниција домаће индустрије (*háziipar*, мађ.) која има економску функцију, односно њени производи израђују се у оквиру сеоске заједнице, али “по унапред одређеној мустри”, те због тога имају само *карактер* народне уметности. (Belak: 21) Касније, у *Реваи нађ лексикону (Révai Nagy Lexikona)* из 1913. године, је детаљније дефинисан појам домаће индустрије (под којом се подразумева израда разних врста употребних предмета у оквиру сеоског газдинства): 1. производња искључиво за кућну употребу; 2. производња у оквиру сеоског домаћинства, за тржиште. У овом лексикону даље се наводе врсте кућне индустрије у Угарској, у које, осим народних текстилних рукотворина, спадају: дрворезбарство и дрводељство, плетење прућа и грнчарство. (*Révai Nagy Lexikona* 1913: *háziipar*)

Ова дефиниција је свакако настала под утицајем Алојза Ригла, чувеног теоретичара орнаментика и кустоса бечког Музеја за уметност и индустрију, који је први 1894. одвојио првобитну народну уметност од домаће индустрије. Подела коју је он тада извршио је веома значајна за наше данашње сагледавање предмета у етнографским збиркама музеја:

– *Hausfleiss* или домаћа радиност, је појам који се односио на израду употребних предмета за домаћинство или за размену у властитом окружењу.

– *Hausindustrie* или кућна индустрија, која подразумева израду предмета у оквиру традиционалне заједнице, али која је организована од стране државе. Ови производи су били намењени ширем тржишту. (Isto: 21)²

Ригел, као бивши кустос, а сада професор универзитета, упозорава на то да би музеји требало да се врате свом основном задатку сакупљања и проучавања прикупљених производа изворне народне уметности, као и прикупљању предмета који све више нестају на терену, те сматра да народну уметност музеји и стручњаци морају проучавати ради њених властитих вредности, у патриотском смислу. (Houze 2015: 30) Сличне идеје налазимо у апелу Стојана Новаковића у Србији: „Ја просто потврђујем ово, и питам, хоћемо ли ми, којима су несрећне историјске прилике одузеле скоро свеколике споменике средњовековне културе, допустити, да нам сада ова силна култура, која ће без сумње до велике мере униформисати сав свет, однесе и оно што нам се нашем традицијском културом од старина до јуче очувало?“ (Новаковић 1872: 345)

2 Према: Riegl, A. 1894: *Volkskunst, Hausfleiss und Hausindustrie*: Berlin.

У складу са овом тенденцијом очувања нестајућих „изворних естетских вредности“ била је и тенденција да се обнови њихова израда на темељу сачуваних предмета из музејских збирки. Тако су музеји добили улогу комерцијалног посредника у пласирању производа кућне индустрије. Осим што се ова индустрија тако комерцијализовала, она је рапидно губила своју оригиналност. Са тим циљем су широм Европе при музејима осниване школе за обуку занатлија. Осим занатлија, жене и девојке из нижих класа су обучаване у изради уметничког ручног рада. Наиме, крајем 80-их година 19. века у Аустрији је израда производа кућне индустрије била строго хијерархизована. На врху је био Музеј за уметност и индустрију и при њему *Централна школа примењених уметности* у којој су обучавани најбољи примењени уметници у држави, који су и сами израђивали нацрте за израду ручних радова према збиркама музеја. У регионалним центрима су функционисале *Занатско уметничке школе* у којима је обучаван кадар за тзв. *Fashshule* – Специјализоване школе у мањим местима. Наставници ових установа обучавали су најсиромашнију градску популацију, али су имали обавезу да залазе у сеоска подручја и викендом упознају сељанке са новим орнаменталним композицијама и техникама израде. Занимљиво је што су ти орнаменти и композиције потекли баш из тих сеоских средина, сада поново долазили до њих у форми прилагођеној потребама градске елите. (Hauze 2015: 80)

Етнографска збирка као извор инспирације

Специфичан однос према етнографском материјалу у Аустро-Угарској монархији последица је токова у друштву о којима је до сада било речи. Еуфорично интересовање за предмете народног стваралаштва, нарочито за женске текстилне рукотворине које је владало у Европи од 70-их година 19. века усмерава аустроугарску државну политику на ово поље. Држава је у обнављању или подизању домаће радиности на нивоу кућне индустрије видела могућност за економску добит. Са друге стране, незадовољне националне групе, као што су то били Срби и Хрвати, нарочито у Угарском делу монархије, су у обнављању домаће индустрије виделе могућност националне еманципације припадника нижих друштвених класа своје групе – сељака.

Стога није чудно што је основна тенденција у сакупљању текстилних народних рукотворина била да ови предмети послуже као корисни узорци за домаћу индустрију или занатске школе. “Текстилна збирка корисна је како за уметничку употребу, тако и за научна проучавања прошлости Словена, њиховог укуса и уметничког доживљаја” (Belović-Bernadžikowska 1907: 3), запажа Јелица Бело-

вић-Бернађиковска, један од првих бораца за еманципацију српских и хрватских сеоских жена у Угарској.

Прва функција текстилне етнографске збирке коју помиње Бернађиковска је дидактичка и била је од пресудног значаја за сакупљање материјала. Етнографски предмети доживљавани су као могућа инспирација и узор за производне примењене уметности, унапређивање заната или кућне привреде, те је било уобичајено да се они чувају у специфичним музејима, познатим као музеји за занате и уметност. Намена ових музеја била је да премосте јаз између уметности и технике, те су оснивани углавном уз занатске школе и имали су научну и едукативну улогу. (Кошчевић 1957: 55) У Аустро-Угарској монархији овакви музеји су искључиво оснивани под патронатом државе, а задатак им је био прикупљање локалних специфичности.

Први музеј овог типа код Јужних Словена, који је наравно основан од стране Угарске државе већ 1880. године, је био *Умјетничко-обртни музеј* у Загребу. Намена му је била да послужи као збирка узорака уз занатску школу, основану две године касније. (Belović-Bernadžikowska 1907: 4) Бернађиковска напомиње да је неколико година раније, тачније 1876. године, наредбом *Краљевске земаљске владе, Одељења за дошћивље и наставу* препоручено учитељима и учитељицама да оснивају школске збирке из домаће народне уметности и уметничких заната. (Belović-Bernadžikowska 1903: 21, 22) *Покрајински музеј за народни обрт и умјетност* основан је у Сплиту 1910. године, а “имао је задатак да прикупља и чува етнографску грађу Далмације, те да послужи у дидактичке сврхе тадашњој градитељско-занатлиско-умјетничкој школи”. (Obrisi jednog vremena 1965: 1) Антун Бауер је овај музеј сматрао првим етнографским музејем код Хрвата. (Bauer 1957 : 12)

Осим музеја за занате и уметност, као специјализованих институција, етнографски предмети чувани су као посебне збирке у локалним музејима Аустро-Угарске монархије, са истом утилитарно-дидактичком функцијом. Такав пример представља и *Земаљски музеј* у Сарајеву (основан 1888), који је индикативан за оцртавање односа аустроугарске власти према употреби народног стваралаштва у економске сврхе, односно спрема њиховог односа према етнографском материјалу. При музеју је одмах основано и етнографско одељење. Оно што је било значајно јесте инсистирање организатора цивилне управе у БиХ, Бенцамина Калаја, да музеј мора радити на унапређењу трговинско-занатског потенцијала Босне и Херцеговине, као и да треба да буде утилитарна уметничко-занатска установа. (Palavestra 1988: 140) Вид Вулетић чак тврди да је влада основала Музеј управо због жеље да унапреди и искористи народно стваралаштво Босне и Херцеговине и да је за тај посао одредила Ђиру Трухелку.

(Vuletić- Vukasović 1913: 87) Стога није чудно што су у депое Земаљског музеја у Сарајеву стизали углавном репрезентативни оријентални предмети који су одражавали егзотику Босне. (Marković 1988: 16)

Да су и у Србији, где је Народни музеј био главна и једина музејска институција дуго времена, постојале сличне тенденције, можемо видети из *Предлога за оснивање српској историјско-етнографској музеја* из 1872. Предлагач С. Новаковић сматра да друго одељење будућег музеја (прво би одељење чиниле ношње) треба да чине предмети домаће индустрије, које “хвата ропац”. (Новаковић 1872: 348–350) Ове би предмете требало разделити према следећим “струкама”: женски ручни рад (где би припадали и неки делови из одељења ношњи), грнчарство, ковано метално посуђе, накит и оружје.³ У прикупљању ове нестајуће уметности Новаковић види научну улогу музеја, јер би посебно збирка женског ручног рада била значајна за етнографе, историчаре и археологе, који би се бавили поређењем прикупљеног материјала. Такође, нашло би се посла и за “веште људе” који би у слагању боја, орнаментици и сл. могли наћи неслућеног интереса за себе. (Исто: 349–350) Из овога можемо наслутити да је Новаковић у томе видео могућност нове примене мотива и техника народне уметности српског народа.

Сличне идеје има и Државна комисија за процену збирке Николе Арсеновића. Њени чланови, М. Валтровић, М. Ђ. Милићевић, Ј. Бошковић, М. Р. Шапчанин и Д. С. Милутиновић, констатују следеће: “...а, с друге стране сматрајући таку збирку као важну принову за етнографски део нашега Народног музеја, као и за техноматију нарочити кројачких заната и домаће индустрије, а бојечи се да неоде на страну и да се непротури под туђом фирмом та даргоцена Збирка, која представља потпуну целину и коју небисмо лако накнадили, јер обузима крајеве, из којих нам није тако згодно прикупљати материјал као по Србији”. (Исто)

Очигледно је да су припадници културне елите Србије били свесни европских трендова у области примењене уметности и значаја народне уметности како за уметничку презентацију једне земље тако и за унапређење њене привреде и заната. У истом тренду је и предлог Николе Арсеновића из 1886. године, који говори о оснивању занатлијске школе и музеја “...који ће не само српску народну обртност и кучевну индустрију на виши степен техничке вештине подићи, него и тај задатак имати, да испита природе и ширење у земљи постојећи грана народне обртности и кучевне индустрије...” (Гавриловић 1993: 69) Односно, образовање ученика занатлијске школе било би допуњено захваљујући Музеју. (Исто: 70–71) Овакав музеј није никада основан у Србији.

3 Овде видимо утицај поделе људске техничке делатности коју је дао Гитфрид Семпер.

Код Срба у Војводини се у два наврата расправљало о потреби и могућностима за оснивање *Музеја српских женских рукојворина*. Обе расправе, иако временски удаљене, повезане су са једном значајном локалном изложбом, која им је била и повод.

На идеју о оснивању оваквог музеја први пут се дошло након *Изложбе женских рукојворина Српкиња из Аустроугарске монархије*, одржане 1884. године у Новом Саду. О тој иницијативи имамо само посредне податке из 1897. године. Како је поменута новосадска изложба доживела изузетан успех и побудила интересовање за српске женске рукотворине (Варађанин 1906: 53–54), размишљало се о потреби за оснивањем Музеја српских женских рукотворина који би био “посредник између купца у страном свету и Српкиња раделица.” (*Женски свет* 1897/98: 114)

Ова идеја заборављена је до 1897, када се у *Женском свету*, гласилу Добротворних задруга Српкиња у Аустроугарској, повела полемика о могућности да *Задруга* откупи од Торонталске жупаније великобечкеречку фабрику тепиха. Против ове идеје иступају Аркадије Варађанин и Савка Суботић. Варађанин сматра да је корисније да српска домаћа радиност остане на селу, а да се при задругама оснују “базари и музеји, који би растуривали у стран и наш свет ове рукотворине”. (Варађанин 1898: 1)

Одговор Савке Суботић много је опширнији, а њена идеја о музеју прилично разрађена. Она сматра да би *Задруге* имале већу заслугу за напредак народа оснивањем музеја који би био “клица за оснивање народног музеја српских крајева у земљама круне св. Стевана, какве већ имају и други братски наши словенски народи”. (Суботић 1898: 19) За музеј би требало сакупити не само женске рукотворине него све предмете у којима се огледају особине “српског генија”. Задатак овог музеја био би да преко њега народ (омладина) “племени укус свој и челичи родољубље поносом народним”. (Исто: 19) Музејски предмети, посебно старе тканине и везови би, такође, служили сликарима као узор за нове мотиве на којима би се у будућност пренео “српски тип”. У ствари, фиксирањем старије орнаментике настала би “ренесанса праве чисте српске орнаментике.” (Суботић 1898: 19)

Савка Суботић је очигледно имала на уму оснивање музеја за уметност и занате који би био највише оријентисан на женски ручни рад. Међутим, и поред лепих жеља и националног полета, до реализације идеје није дошло, што је С. Суботић, 1901. године, протумачила на свој начин:

“Заиста, велика је грехота и наша срамота, што се баш ни један српски богаташ, ни једно српско друштво не нађе, да се подигне музеум, у ком би се све врсте народног блага сместило... На велику нашу жалост, све то драгоцено благо

српско пропало је једино са нашег нехата и немара! – Па докле тако?” (Суботић 1900: 7)

На крају желим да додам да саму суштину овога рада чини жеља да укажем на то да су почеци прикупљања народних текстилних рукотворина у својој основи били усмерени ка мењању тих истих рукотворина. Односно, да је начин на који су третирани производи народне уметности у доба измишљања традиција дубоко утицао на њих и изазвао одређену врсту њихове трансформације. Померање функције народних текстилних рукотворина, као и свест о њиховом нестајању, а затим и активности на њиховом преобликовању и обнављању у оквиру традиционалне заједнице, указује нам на постојање основне манифестације фолклоризма, која подразумева постојање традиција из прве и друге руке. Опредељење је етнолога да ли ће овај утицај посматрати као још само једну од стилских епоха које су утицале на промене у народној уметности, што на први поглед и јесте тако, или ће прихватити могућност да није у питању само стилски утицај, већ процес који је подразумевао мењање основне функције производа народне уметности. Оно што желим да нагласим овим радом је да су промене које су се дешавале у ранијим епохама биле спонтане, док су промене с краја 19. века последица тенденциозног деловања држава или друштвених група.

Као производ оваквих тенденција настају препознатљиви елементи јужно-словенске народне уметности који нису увек препознати као такви. Тако се за Србе у Банату и Војводини везује ћилимарство и златовез (о чијем пореклу још треба расправљати). Србија се препознаје првенствено по пиротском ћилимарству. Босна и Херцеговина позната је по оријенталном занатству, а далматинска обала по чипкарству. У ствари, доба измишљања традиција утицало је на настајање нових форми традиције које су служиле за презентацију националних особина за потребе светских изложби, односно за продају и рекламу. Музеји и музејске збирке са етнографским материјалом у почетку су имали исту сврху, да подрже ову тенденцију поновног осмишљавања традиције, те се стога материјал сачуван у њима налази негде између фолклора и фолклоризма.

Указивање на присуство традиција из прве и друге руке у народном текстилном стваралаштву веома је важно приликом његовог тумачења, јер како нас Херман Баузингер упозорава: “Традиције из прве и друге руке многострано се преслијавају; истраживач традиција кривотвори своје резултате ако настоји категорички искључити једно од тих подручја”. (Bošković-Stulli 1983: 224)⁴

4 Преведено из: Bausinger, H. 1966. Zur Kritik der Folklorismus. *Populus Revisus*, Tübingen: 63.

ЛИТЕРАТУРА

Adams, S. 1998.

The Arts and Crafts Movement, London: Grange books.

Bauer, A. 1957.

Muzeji u Hrvatskoj, Muzeji i arhivi, Zagreb.

Belák, G. 1986

Folk Art, Art Nouveau and Historism at the turn of the Century. *Lélek és forma, Magyar művészet 1896–1914*. Budapest.

Belović-Bernadzikovska, J. 1903.

Kako bi valjalo urediti izložbu narodnih radova, Požega.

Belović-Bernadzikovska, J. 1907.

Katalog tekstilne zbirke zemaljsko umjetničko-obrtnog muzeja u Zagrebu, Zagreb: Trgovačko-obrtni muzej.

Bošković-Stulli, M. 1983.

Usmena književnost nekad i danas. Beograd: XX vek.

Варађанин, А. 1898.

Женски свећ, год. XIII. бр. 1, Нови Сад: Женска добротворна задруга Српкиња.

Варађанин, А. 1906.

Споменица двадесетипетојодинишњеј рага Добројворне задруге Српкиња Новосадкиња, Нови Сад: Добротворна задруга Српкиња.

Vuletić-Vukasović. V. 1913 (?).

Наротне о народном умјјећу, Dubrovnik.

Гавриловић, Љ. 1993.

Акварели Николе Арсеновића као извор за ироучавање одевања у 19. веку. Докторска дисертација, Филозофски факултет универзитета у Београду.

Женски свећ 1897/8.

Женски свећ, год. XII, бр. 8, Нови Сад: Женска добротворна задруга Српкиња..

Кошчевић, Ж. 1977.

Музеј у прошлости и садашњости, *Muzeologija* 21, Загреб.

Марковић, З. 1988.

Izveštaj o radu Zemaljskog muzeja u Sarajevu, u: *Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja u B i H, 1888–1988*, Сарајево: Земалјски музеј у Сарајеву.

Новаковић, С. 1872.

Српски историјско-етнографски музеј, *Гласник Српској ученој друштва* књ. 34, Београд. Београд: 336–356.

Obrisi jednog vremena 1965.

Obrisi jednog vremena, Етнографски музеј у Сплиту, Сплит: Етнографски музеј.

Палавестра, В. 1988.

Naučna djelatnost u oblasti etnologije, u: *Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja BiH 1888–1988*, Сарајево: Земалјски музеј у Сарајеву: 138–156.

Révai Nagy Lexikona 1913.

Révai Nagy Lexikona, háziipar. Budapest.

Суботић, С. 1898.

Како да заштитимо нашу домаћу индустрију, *Женски свет*. год. XIII, бр. 2, Нови Сад: Женска добротворна задруга Српкиња: 17–22.

Суботић, С. 1900.

Женски свет, год. XV, бр. 1, Нови Сад: Женска добротворна задруга Српкиња.

Houze, R. 2015.

Textiles, Fashion, and Design Reform in Austria-Hungary Before the First World War: Principles of Dress, London: Ashgate.

Katarina D. Radisavljević, M.A.

Folk woman handworks in museums and museum collections of the Austro-Hungarian Monarchy and the Serbian Kingdom

Summary

The paper deals with the question how folk women domestic textile production at the end of the 19th and from the beginning of the 20th century passed through a certain treatment by engagement of the elites. This treatment included ideologization spiritual values, mostly for the needs of the nation, while the artistic forms were adapted towards the mass culture. Manufacture technologies and the ornament became crucial for the applied art and industry, while the appearance and character of ornamental national style became essential for the development of national identity.

This phenomenon is a distinctive mark for Europe at that time and here we discuss about how social trends influenced on the South Slavs in the areas of the Austro-Hungarian Monarchy and the Serbian Kingdom. This trend has directly initiated the establishment of arts and crafts museums and museum collections with textile handworks, and also determined criteria for the textile collection assemblage. Interest for products of the folk art in Europe from the middle of the 19th century acquires great dimensions. Collecting the items which rapidly disappear in the traditional community due to large influence of mass production and industrialization became a demand in many societies, especially in those with poorly developed industry.

The regeneration and stimulation of the women's traditional handcraft have been seen as a possibility for economic gain in countries such as the Austro-Hungarian Monarchy. On the other hand, unsatisfied national groups like the Serbian and the Croatian, particularly in the Hungarian part of Monarchy, have seen an opportunity for the emancipation of the lower stratum of society (peasants). Collecting the remarkable products of woman's handcraft and their storing in museums and museum collections was conducted in order to reshape their forms towards needs of the market, to improve and, if necessary, to renew their production in traditional communities.

In that moment arose the term home industry which is very important for nowadays understanding of collections in our focus and should be differentiated from the term domestic handcraft, because the first one refers to the production of art and craft objects organized by state in the frame of country community, with the inten-

tion to be sold on further markets. From that reason, the main tendency in collecting these items was in serving them as useful examples for the domestic industry or craft schools. Because of that, the primary role of the ethnographic collections was didactic.

This function relocation of folk textile handworks, as well as the awareness of their disappearing, and than the activities on their reshaping and regenerating in the frame of traditional community, show that in our collections we can and we have to constitute the existence of basic manifestation of folklorism, which are traditions from the first and the second hand. Pointing out on the presence of these traditions in folk textile creation is very important during the process of its interpretation. As Hermann Bausinger warned: „Tradition from the first and the second hand change layers in many ways; a researcher of traditions fabricate his own results if he is about to categorically exclude one of these areas“.

392.5(497.11)

316.72

Снежана Шапоњић-Ашанин, етнолог, музејски саветник
Народни музеј Чачак,

ИМПРОВИЗАЦИЈА ДРАГАЧЕВСКЕ СВАДБЕ У СЛУЖБИ ПРЕДСТАВЉАЊА КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА

Апстракт: На Драгачевском сабору трубача сваке године се организује импровизација традиционалне свадбе. Представљање обичајне праксе везане за свадбени церемонијал овог краја саставни је део Сабора трубача. Идеја да се у малом драгачевском месту Гучи организује представљање и такмичење трубачких оркестара подразумевала је и приказ традиционалне културе овог краја. Драгачевска свадба је у представљању духовности и изворности овог краја заузимала веома важно, готово централно место. Ово је одлична прилика да се бројна домаћа и страна публика упозна са народном традицијом овог краја.

Кључне речи: Свадба, Драгачево, трубачи, млада, младожења.

Идеја о представи традиционалне драгачевске свадбе

Када је 1961. године организован Први сабор трубача, публика је имала прилику да поред представљања трубачких оркестара, посматра и део свадбеног церемонијала драгачевског краја. Реч је о свадбеним обичајима који осликавају период друге половине 19. века. Имајући у виду да су Драгачевци одувек придавали посебну пажњу браку и породици, јасно је зашто су и на самом Сабору трубача желели да представе овај, из животног циклуса човека, најзначајнији догађај. Потреба да се у Гучи прикаже традиционална свадба овог краја иде у прилог тврдњи да је и сам Сабор трубача настао као непресушна потреба да се представи изворност и традиција овог краја. Све активности око Сабора

трубача првих година су биле резултат ентузијазма и добровољног рада свих Драгачеваца.

Манифестација којом су се сви становници овог краја поносили обухватала је представљање бројних активности из народног живота житеља овог краја. Представа народних игара и песама, изворне народне ношње, вештина изговарања здравица, дегустација традиционалне хране, представљање бројних традиционалних спортских вештина (стрељаштво, вишебој, бацање камена с рамена, надвлачење конопца...) део су активности које Сабору трубача дају пуноћу и поспешују осећај изворности и традиционалности. Најважније место у представљању народне традиције краја заузима импровизација старе драгачевске свадбе.

Још од првих година организовања Сабора трубача мештани овог краја су добијали задужења и добровољно преузимали обавезе око организације појединих активности. Тако се већ од Првог сабора трубача Владан Бабић из села Вича прихватио да организује и публици представи традиционалну драгачевску свадбу. Мештани овог села су били извођачи "глумци". Ти људи су били добри познаваоци, а често и сами учесници бројних свадбених обичајних радњи. Јако је важно нагласити да је шездесетих година прошлог века у Драгачеву било оних учесника који су имали шездесет и више година и који су могли директно да представе обичајне радње из свадбеног церемонијала са краја 19. века. Континуитет од 56 година организовања драгачевске свадбе одличан је гарант добро утемељене изворности, тим пре што су учесници из године у годину били мештани драгачевских села који су обредна знања добијали од својих предака.

Веома је занимљиво да је у средини у којој су сви мештани одлично познавали своје обичаје постојала потреба да се јавно представи оваква обичајна пракса. Та потреба је одличан показатељ колико су Драгачевци одувек придавали значаја својој изворној култури. У време док је Сабор трубача имао локални карактер није се ни слутило да ће драгачевска свадба касније, поготово данас, када се виноу у светске висине, добити веома велики значај у представљању традиционалних вредности српског народа. Одувек су мештани давали пун допринос саборском представљању традиционалне драгачевске свадбе. Та потреба је присутна све до данас, тако да се из године у годину са нестрпљењем и великом радозналешћу ишчекује дефиле младенаца и "кићених" сватова улицама Гуче.

Првих година Драгачевски сабор трубача трајао је један, а убрзо се проширио на три дана. Од деведесетих година прошлог века саборски дани се проширују на четири, пет и седам дана. Јубиларни педесети Сабор, 2010. године, трајао је девет дана. Без обзира колико трају трубачки дани, традиционална

драгачевска свадба се одувек организовала оног дана када је у Гучи највећа посећеност. До пре десет година то је била недеља, последњи дан Сабора, када је и финално такмичење трубачких оркестара за Златну трубу Драгачева. Последњих година, условљено све већим бројем страних гостију, централна такмичарска манифестација одржава се суботом, тако да се и тог дана организује и традиционална драгачевска свадба. Тада је евидентна највећа посећеност Гучи, престоници трубе.

Традиционална драгачевска свадба од оснивања, па све до данас представља се у оквиру свечаног дефилеа свих учесника културно-уметничких програма. Учесници у представљању изворног народног стваралаштва краја из којег долазе, по тачно утврђеном реду продефилију главним улицама Гуче, како би се представили бројној публици. На почетку сваке групе носи се добро видљив транспарент са натписом имена и места одакле група долази. На крају свечаног дефилеа је најбројнија група учесника која представља традиционалну драгачевску свадбу.

Представа драгачевске свадбе од 1961. до 2013. године

Припреме за представљање обичаја везаних за традиционалну свадбу почињу неколико месеци пре самог Сабора. Тада се у оквиру тачно одређене групе најпре “доделе функције” у свадбеном церемонијалу. Свакако да почасна улога припада особи која ће имати улогу младе. То је морала бити лепа девојка, углавном мештанка Гуче или неког од околних села, која је била вешта у јахању на коњу и која је добро познавала обичајну праксу свадбеног церемонијала. Многе девојке су желеле да им се додели таква улога, па се често дешавало да дође и до несугласица између њих. Ништа мањег значаја била је и улога младожење. И он је морао бити стасит и спретан момак, спреман да одговори веома захтевном задатку. Важну улогу у представљању свадбених обичаја имали су и девер, кум, стари сват, барјактар, чауш, зетови, свекрва, старосватица, кума, “енђе”, младини родитељи и младин брат.

Важно је са припремама за представљање свадбених обичаја почети на време. Са посебном пажњом се припрема одећа за младу. Имајући у виду да се обичајном радњом представља свадба друге половине 19. века одећа младе, али и осталих учесника мора одговарати том периоду. Веома важна улога припада младиној капи “смиљевацу”,¹ која има доминантан и препознатљив карактер. Капа је украшена пауновим перима, металним новчићима, огледалцима, разнобојним “ђинђувама”, цвећем, обавезно босиљком и смиљевцем. По називу

1 Влаховић, Петар, *Србија, земља, народ, животи, обичаји*, Београд 1999, 252.

овог цвећа младина капа је добила име. Сви ови елементи осим естетске имају још једну, у свадбеним обичајима веома важну улогу. Реч је о заштити младе од дејства негативних и злих сила,² које су, према народном веровању, веома присутне и нападају младенце. Врхови паунових пера имају облик великог ока, па се верује да имају заштитну улогу и моћ да отерају њихово негативно дејство. Огледалца својим сјајем одгоне сваку лошу намеру злих бића за која се верује да су присутна у свадбеном церемонијалу и да вребају сваку прилику или “непажњу” њених сопственика како би им наудила. Звечкаће металних новчића има сличну улогу и значај.

Млада је за ову прилику веома свечано одевена. Одећа је од квалитетних материјала са пуно везова и украса. Састји се од дуге беле, богатим везом украшене кошуље, шареног појаса од вуне тканог на “коло”, јелека, богато украшене кецеље, од беле вуне плетених и разнобојним везом украшених чарапа и кожних, фино преплетених и украшених опанака. Поседну пажњу привлачи бели зубун, украшен разнобојним, а највише геометријским и цветним орнаментима у црвеној боји. Младожења носи богато украшену и свечану народну ношњу коју сачињава бела, богатим везом украшена кошуља, јелек и фермен украшени бућмом и гајтанима, разнобојни појас ткан “на пруге”, панталоне, везене вунене чарапе и кожне опанке са кљуном. На глави је капа “шајкача”. Остали учесници у импровизацији свадбеног церемонијала одевени су у народну ношњу која својим карактеристикама подсећа на другу половину 19. века. Косе девојака су украшене цвећем и сплетене у једну или две плетенице. Све жене, учеснице у обреду, без обзира на задужење у представљању обичајних радњи, на глави су носиле беле или жуте мараме.

Сви учесници у обреду окупе се у дворишту Основне школе у Гучи. У заказано време почиње обредни дефиле. На челу је девојка која носи транспарент на коме пише “Драгачевска свадба”. За њом иде барјакрар који носи заставу окићену везеном кошуљом, везеним пешкиром, огледалцетом, чарапама и јабуком. Одмах иза барјактара су кум и стари сват, који обавезно носе чутуру са ракијом наздрављајући осталим учесницима у обреду. Поред њих су и зетови који имају улогу да изводе шале. Чауш врши надзор над свим обредима старајући се да све протекне у најбољем реду. Иза њих на коњима јашу млада и младожења. Коња на коме је млада води девер који је за ту прилику украшен везеним пешкиром. Непосредно поред младенаца су свекар и “домаћин”, који посредно преко старог свата и “чауша”, руководе током свадбеног церемонијала. Иза младенаца су сви остали сватови који су окићени струком рузмарина. Ту су и свирачи, односно трубачи. Реч је о једном трубачком оркестру који се

2 Ђорђевић, Тихомир, *Зле очи у веровању Јужних Словена*, Београд 1985, 156.

сваке године додељује овој манифестацији како би представа свадбе била што веродостојнија и потпунија. Сватови певају изворне песме драгачевског краја примерене одређеним обредним радњама у целокупном свадбеном церемонијалу.

У свадбеном дефилеу посвећује се посебна пажња младиној спреми и даровима. Један коњ је натоварен дрвеним сандуцима у којима су ћилими, ирами, чаршави, кошуље, пешкири и разна ткана платна. Зетови носе печеног овна на чијој глави морају обавезно да се налазе што већи рогови са забоденим јабукама. Символика ове обредне радње је да се роговима отерају зле силе. Црвене јабуке на њима представљају здравље и напредак младенаца. Весник доброг гласа у српској традиционалној култури, па и Драгачеваца, одувек је био петао. Присуство петла којег носи један од зетова углавном има забавни карактер. Његова магијска улога, која има задатак да скрене пажњу лоших сила са младенаца, временом се изгубила. Данас, у импровизацији драгачевске свадбе, присутни, па чак и организатори, у сегменту везаном за петла виде само забаву и шалу.

Централни догађај приказивања драгачевске свадбе одиграва се на бини Центра за културу у самом центру Гуче. Бина је замишљена као младожењин дом и на њој је представљен ентеријер драгачевске куће. Ту је свекрва која дочекује младенце и остале сватове. Око бине је највише посматрача. Ту је и водитељ који објашњава поједине сегменте из обичајних елемената. Први на бину, односно младожењину кућу, стижу зетови најављујући долазак младенаца. Свекрва их за такву информацију дарује везеним кошуљама. Убрзо стижу сватови са младенцима. Долазак је веома бучан, прати га песма, свирка, вриска и пуцање из оружја. Што се више приближавају младожењином дому атмосфера је све живља и ужурбанија. Зетови су веома активни, утркују се који ће се пре наћи око младе како би јој помогли да сиђе са коња. У том надметању прилази свекрва која млади, још док је на коњу даје мало дете “накоњче”. Дете је обавезно мушког пола. Символика ове обредне радње је да обезбеди да млада у новом дому роди мушко дете, односно наследника породице и крсног имена.

Млада узима дете, окреће га три пута у смеру кретања сунца, три пута га љуби, дарује га белом кошуљом и враћа свекрви. У обредној радњи окретања детета док је млада још на коњу крије се и назив “накоњче”. Након тога млада силази са коња, у чему јој помаже девер.³ Зетови су за то време веома присутни изводећи шале и досетке. Они узимају од свекрве руно вуне,⁴ простиру на земљу, на месту где млада силази са коња. У овом обредном правилу крије се жеља да младин живот у новом дому буде лак и удобан. За то време свекрва

3 Пантелић, Никола, *Наслеђе и савременост*, Београд 1991, 136.

4 Матић, Милица, *Свадбени обичаји, Гласник Етнографског музеја*, Београд 1962, 150.

приноси сито у којем су зрна пшенице и кукуруза и црвена јабука. Млада узима жито, држи га левом руком, а десном шаком узима зрневље и баца на све четири стране у виду крста. Сврха ове обредне радње је да изазове плодност и богатство у новом дому. Након тога узима јабуку и баца преко своје главе. Око јабуке се отимају девојке, јер се верује да ће се она девојка која је ухвати следећа удати. Црвена боја јабуке је симбол среће и здравља младенаца. На крају млада баца сито на за ту прилику импровизиован кров. Верује се да ће се ако успешно баци сито и оно се задржи на крову млада задржати у новом дому, односно да ће успешно испунити све брачне дужности које се од ње очекују.

За то време младожењина родбина, која заједно са свекрвом чека сватове и снају, певају песме у којима изражавају добродошлицу, али и жељу да млада буде послушна, вредна и да у новом дому има пуно деце, синова у првом реду.

“Добро дошли кићени сватови, кићени сватови,
Јесте ли се млади уморили, млади уморили,
Лепо сте нам злато донијели, злато донијели...”

“Колико је на кући рогова, на кући рогова,
Толико нам снаја родила синова, родила синова,
Запјевај де ђувегина мајко, ђувегина мајко,
Кад си вако лепо дочекала, лепо дочекала,
Лепу снају у дворе довела, у дворе довела...”

“Веселе је да се веселимо, да се веселимо,
Домаћине донеси ракије, донеси ракије,
Кад пјевамо зашто не пијемо, зашто не пијемо...”

Након тога девер уводи младу у кућу. Том приликом она у једној руци држи хлеб, а у другој бардак са вином. Хлеб и вино овој обичајној пракси Драгачеваца дају веома важан хришћански карактер. Символика пуних руку, објашњава се жељом да у кућу, заједно са младом као њеном новом члану, уђу срећа и богатство. У току уласка у кућу млада никако није смела нагазити кућни праг. Водитељ на бини објашњава да је то због тога јер је давно постојало веровање да испод кућног прага обитавају душе предака.⁵ Млада је на тај начин желела да “успостави” добар однос са њима како би стекла њихову наклоност.

Да од дана уласка у нови дом млада добија и “нове” родитеље види се у обичајној радњи када она седа свекрви у крило. На тај начин млада постаје њено дете, коју ће она од тада звати мајком. За то време зетови изводе шале, бацају испод свекрвине трношке жар. Ова се обичајна радња назива “пожаривање свекрве” и има за циљ да отера зле силе и да обезбеди слогу између старе и нове домаћице.

5 Чајкановић, Веселин, *О мајци и религији*, Београд 1985, 195.

Преузимање домаћичких послова од свекрве огледа се и у обредној радњи када млада прилази огњишту, “цара” ватру и посоли и промеша ручак који се припрема на њему. Со у овој обредној радњи има улогу повезивања и прихватања новог члана породице и да обезбеди да се лепо слаже са осталим укућанима. Обредна радња везана за огњиште симболично треба да обезбеди добар однос младе и преминулих младожењиних предака за које се верује да поред прага обитавају и испод места на коме гори ватра и да ће од њихове наклоности зависити и будућа срећа и напредак младенаца.

Свекрва служи младу медом и водом као знаком добродошлице, након чега она преузима послужење и наставља да служи, најпре младожењу, а потом и кума, старог свата, девера, “чауша” и остале званичнике свадбеног церемонијала. На овај начин она показује своју послушност и покорност дому у који је дошла. Мед у свадбеном церемонијалу има веома битну магијску улогу.⁶ Најпре да на симболичан начин учини да млади у новом дому буде живот слодак, али и да обезбеди добар однос оностраног и ононостраног, односно наклоност преминулих предака.

Младенци од свекрве добијају ћилим тако што их она заједно огрне. Порука ове радње се огледа у њеној жељи да брак буде складан, чврст и нераскидив. За то време чауш користи сваку прилику како би изговарао одређене здравице примерене току радњи у свадбеном церемонијалу. Песма и свирка испуњавају сваки слободан тренутак. Сви су весели и насмејани. Зетови не престају да изводе шале покушавајући да преузму младу од девера који је иначе задужен да је “чува” и стара се о њој.

Значајну улогу у свадбеном церемонијалу Драгачева заузимају младожењине рођаке и комшинице које у сваком тренутку певају прикладне песме.

“Веселје је да се веселимо, да се веселимо,

Наша снајка као вита јела, као вита јела,

Сватовима дарове донела...”

“Снајо мила лепа си ко вила, лепа си ко вила,

Сватове си своје закитила, своје закитила...”

“Домаћине срећно ти веселје, срећно ти веселје,

Кад си вако лепо дочекао, лепо дочекао,

Најмлађега сина оженио, сина оженио...”

“Весели се у дом домаћине, у дом домаћине,

Кад си вако лепо дочекао, лепо дочекао,

Најмлађега сина оженио, сина оженио...”

“Домаћине срећно ти веселје, срећно ти веселје,

6 Влаховић, Петар, наведено дело, 255.

Све ти здраво и весело било и весело било...”

“Устај куме, устај стари свате,

Време дође, ваља путовати, ваља путовати...”

“Веселе је да се веселимо, да се веселимо,

Домаћине срећно ти веселе, срећно ти веселе,

Кад си вако лепо дочекао, лепо дочекао...”

Трубачи свирају, а кум на крају наручује кумовско коло које је истовремено и знак да се завршава свадбено весеље. Кум је коловођа, а до њега се хватају младенци, девер, стари сват “старојко”, барјактар, свекар, свекрва, заове и остала младожењина родбина. За то време водитељ одјављује програм и захваљује се бројној публици која је са великом радозналости пратила програм. За то време трубачи и даље свирају, тако да се осим званичних учесника у свадбено весеље укључује и публика која се хвата у коло и на неки начин и она постаје учесник у програму. Тако се коло са бине пренесе на плато испред бине, бројећи више стотина учесника.

Имајући у виду да импровизацију драгачевске свадбе прати велики број страних посетилаца, организатор је за ову прилику ангажовао и још једног водитеља који је на енглеском језику објашњавао ток свадбеног церемонијала.

Представа драгачевске свадбе од 2014. године

Од 2014. године импровизација драгачевске свадбе добија још један сегмент. Да би се публици што веродостојније представио целокупан свадбени церемонијал, организатор је одлучио да се прикаже и део који се односи на моменат када сватови долазе девојачкој кући, али и део који се односи на други дан свадбе и долазак младине родбине у њен нови дом.

Одлучено је да се догађаји који се односе на обредне радње у младиној кући представе на другом месту, и то на платоу испред Музеја трубе. Пре званичног догађаја припремљени су одређени реквизити који ће имати веома битан значај у представљању бројних обичајних радњи које се односе на припрему младе и долазак сватова по њу. За ту прилику исплетен је венац од цвећа које су учесници у програму донели од своје куће. Реч је о цвећу које се одувек гајило у драгачевским двориштима. Ту су руже, горгине, милодун, жебој, бела рада, рузмарин, кадифе, перуника, невен, лепа ката... Тако украшен свадбени венац за ову прилику означавао је капију дворишта у којем је младина кућа. Високо изнад “капије” постављала се јабука коју су сватови морали погодити из пушке.

Најпре младиној кући долазе младожењине сестре које јој доносе свечану одећу и капу “смијевац”. За то време младине сестре и другарице помажу јој

да се очешља и обуче део своје одеће. У изворном облику старих Драгачеваца млада или њена мајка су за ову прилику украшавале богатим везом дугу белу кошуљу и беле чарапе. Појас и јелек припремала је младина мајка. Није постојало тачно одређено правило, али је најчешће зубун, смиљевац и опанке млада добијала од младожење. У зависности од његовог имовног стања млада је од свекра добијала дукате које је била обавезна да на дан свадбе носи око врата.

Долазак сватова младиној кући је веома бучан и испуњен свирком, песмом и пуцањем из оружја. Домаћин кога је за ту прилику одредио младин отац, стоји на капији, претварајући се и чудећи се као да му није јасно куда су пошли у тако великом броју. Када се коначно “споразумеју” да су дошли по девојку домаћин им показује јабуку која је високо окачена и коју неко од сватова мора из пушке да обори. За то време сватови су нестрпљиви. Певају:

“Домаћине отвори капију, отвори капију,
Да ми нашу снају изведемо, снају изведемо...”

Најспретнији стрелац међу сватовима узима пушку и нишани јабуку. Догађај је праћен великим нестрпљењем и навијањем. Ко ће бити стрелац ни једне године није тачно одређено. Некада је то и сам младожења, некада свекар, а некада стари сват или кум. Након оборене јабуке у девојачко двориште најпре улази барјактар, стари сват, кум, девер и свекар. Ту су и зетови, чауш и остали младожењини блиски сродници. За то време млада је спремна, њене сестре, другарице и јенђе певају пригодне песме са жељом да орасположе младу и њену мајку:

“Запевајте јенђе и девери, јенђе и девери,
Да се наша млада развесели, млада развесели,
Запевајте сви сватови јаче, сви сватови јаче,
Да нам више невеста не плаче, невеста не плаче”.
На песму младожењина родбина одговара:
“Пожурите кићени сватови, кићени сватови,
Далеко је нама путовати, нама путовати...”

За то време младине сестре ките сватове струком рузмарина и српском тробојком. Младожењу, кума, старог свата, старосватицу, кума, куму и девера ките белом везеном марамицом и рузмарином. Две девојке узимају од барјактара барјак и ките га црвеном јабуком, малом луткицом, огледалцетом, везеном кошуљом, везеним пешкиром, чарапама, марамицом. Увек се водило рачуна да број “диљега” на барјаку буде непаран: три, пет или седам. Када је барјак окићен девојке га доносе до барјактара тражећи за њега новчану надокнаду. За то време друге девојке доносе зетовске капе за које зетови морају дати новац. Реч је о продаји барјака и зетовских капа што је праћено песмом, шалом, “надмудривањем” и песмом:

“Запевајте кићени сватови, кићени сватови,
Са нама је лијепа девојка, лијепа девојка,
Сватове си своје закитила, своје закитила...”
“Барјактаре наша мила дико, наша мила дико,
Благо нама лепа нам девојка, лепа нам девојка”
“Веселе је да се веселимо, да се веселимо,
Домаћине срећно ти веселе, срећно ти веселе,
Кад си вако лепо дочекао, лепо дочекао,
Своју ћерку нашем милу опремио, милу опремио...”

Када барјактар откупи барјак, а зетови капе, почиње свирка, песма и веселе. Барјактар води коло. До њега играју девојке које су китиле барјак. Одмах се у коло хватају и зетови. Један од њих носи петла, кога често окачи о капу и тако изводећи шале и досетке игра у колу.

Са нестрпљењем се очекује извођење младе. Када младин брат изведе своју сестру најсвечанији је и највеселији тренутак у младином дому. Стари сват овај догађај означава пуцањем из оружја. Уз музику, свирку и песму сватови се окупљају како би на прави начин пропратили предају и откуп младе. Преговори око откупа младе праћени су шалама и досеткама од стране свих присутних. Зетови се утркују који ће се пре приближити млади. Девер је према обичајној пракси задужен да их онемогући у тој намери. И овај аспект је веродостојно истакнут у импровизацији драгачевске свадбе. На крају, девер младином брату даје један дукат “злато за злато”,⁷ са наговештајем да га чува и поклони свом сестрићу када се он буде родио. Млада се тада опрашта од свог брата, љуби се са девером, дарује га дугим белим везеним пешкиром кога му везује преко левог рамена, укосе према десном боку.

Уз свирку трубача девер води коло. До њега су млада, младожења, кум, стари сват, младожењини другови и рођаци. Поред свирача је чауш, задужен за целокупан свадбени церемонијал и спровођење обичајних радњи. Он наздравља куму и старом свату, уз испијање ракије из буклије, “благосиља” младенце, желећи им срећан и успешан брак. Око Музеја трубе је публика којој се обраћа водитељ, објашњавајући сваки детаљ из обичајне праксе. Водитељ најављује и скори полазак сватова младожењином дому. За то време млада се опрашта од својих сестара, родбине и другарица. На крају добија благослов од оца и мајке.

На самом изласку из родитељског дома млади се поставља пушка преко које треба да преће. Очекује се да ће после овако обављене магијске радње млада у новом дому родити сина. Девер помаже млади да се попне на коња. Свирка, веселе и пуцњи у служби обреда, означавају прелазак из једног стања у друго, од

7 Влаховић, Петар, наведено дело, 253.

девојке у удату жену, из родитељске куће у младожењин дом, од послушности својим родитељима до поштовања свекра и свекрве, који од тог дана постају њени нови родитељи. Формира се свадбена колона на чијем је челу барјактар. Остали званичници заузимају иста места као и у свечаном дефилеу.

Младенци и сватови крећу из девојачког дворишта, односно из дворишта Музеја трубе. На путу до укључења у свечани дефиле чауш свраћа младенце до градске чесме како би “напојили” младу. У овој обредној радњи помажу зетови који се утркују који ће од њих бити љубазнији и више се наћи младенцима “на услузи”. Ова обичајна радња представља прастари остатак из свадбеног церемонијала Драгачеваца. Некада је млада, када би свадбена поворка пролазила поред неког извора или потока, свраћала како би је напојили. Испијање изворске воде из младожењиног опанка имало је вишеструки значај у целокупном церемонијалу. Довољно је нагласити да се овом радњом жели обезбедити младина плодност и лак порођај, али и нагласити њена понизност и послушност према своме мужу. Наглашавање ове обичајне праксе има за циљ да објективно представи овај облик редоследа у друштвеним и магијским односима. Након извођења овог детаља из свадбеног церемонијала свадбена поворка се у тачно одређено време и место прикључује свечаном дефилеу. Обилазе се улице Гуче, како би публика могла да види и поздрави њене извођаче.

Још један детаљ који је последње три године придодат у представљању драгачевске свадбе односи се на други дан свадбе. Након повечерја, одласка младе наца и свих осталих званичника на починак представљен је освит новог дана. Прве устају млада и свекрва која својој снаји указује на послове које мора обавити. Она брише кућу, распрема огњиште, ложи ватру, дочекује, посипа да се умију, служи кума, старог свата, свекра, младожењу и девера. На сцену поново ступају трубачи означавајући други дан свадбеног весеља. То је и дан када младожењином дому долазе младини родитељи и остали сродници. Реч је о првој посети својој “одиви” у њеном новом дому. У драгачевском крају ову посету називају “првина”, а њене учеснике “првечарима” или “првешчадима”.

Свој долазак младини сродници најављују свирком и песмом. Првичаре који доносе печеног овна са роговима, балон ракије и пријатељски колач дочекују домаћин, чауш, млада, младожења и девер. Први у нови младин дом улази младин млађи брат који својој сестри доноси корпу са иглама и вуненим предивом за плетење. Обичајна је пракса да у току извођења ове обредне радње брат и сестра међусобно не проговарају ни једну реч. Брат улази у кућу, сестра седа на кревет, а брат јој спушта корпу у крило. Млада брзо устаје, корпа испада из крила, а предиво се просипа. Символика ове обредне радње настала је у жељи да млада у новом дому буде вредна и радна, али и да симболизује њен брз и лак

порођај. Након обављене ове обредне радње млада се љуби са братом, излази из куће и дочекује своје родитеље и све друге госте, односно “свадбаре”, како се изворно називају у овом крају.

Младина мајка доноси дарове којима млада дарује младожењу, кума, старог свата, девера, свекра, свекрву и све чланове њеног новог дома. Дарови који се састоје од кошуље, пешкира, чарапа, платна, па и тканог ћилима увијени у бошчу, називају се “бошчалук”. Младино даривање је пропраћено свирком, весељем, песмом и шалама. Песмама се исказује захвалност млади и њеној мајци на лепим даровима.

“Веселе је да се веселимо, да се веселимо,

Наша снајка као вита јела, као вита јела,

Сватовима дарове донела, дарове донела...”

“Снајо мила, лепа си ко вила, лепа си ко вила,

Сватове си своје закитила, своје закитила...”

Даривани званичници се, држећи у рукама добијене дарове, хватају у коло. Ту су и зетови који су и овога дана огрнути кошуљама које су за муштулук добили од свекрве. У коло се хвата и барјактар, заједно са младиним сродницима. У централном делу у ритму музике су и два мушкарца која носе печеног овна. Пије се, весели, пева и наздравља. Посебна пажња се указује младиним родитељима. Свекар и младин отац ломе пријатељски колач. За то време чауш изговара здравице изражавајући жељу да пријатељство буде срећно и дуговечно и да младенци живе у здрављу, срећи и љубави. За све време водитељ на бини објашњава значење и симболику појединих обредних радњи.

Свадбени церемонијал се завршава кумовским колом које се са бине преноси и на централни плато варошице. У коло се хвата и публика симболишући на тај начин поистовећивање импровизације драгачевске свадбе са стварним свадбеним обичајима који су још увек живи у овом крају. Посебну пажњу привлаче страни гости који се, поред тога што не разумеју обичајну суштину, укључују у свадбено весеље. Реч је о веома упечатљивом доживљају које ће гости након завршетка Сабора трубача понети са собом.

Значај импровизације драгачевске свадбе у целокујном њредстављању културној наслеђа драгачевској краја

У току претходних 56 година постојања Драгачевског сабора трубача, представа обичаја везаних за традиционалну свадбу овог краја привлачила је посебну пажњу. Ангажовање великог броја учесника давало је утисак стварног спровођења свадбеног церемонијала. Локално становништво је овом виду свог

културног наслеђа придавало веома велики и важан значај. Ангажовање културно-уметничких друштава и певачких група омогућило је квалитетно и добро вођено представљање свадбених обичаја.

Представа драгачевске свадбе имала је веома важан локални, али и опште-национални значај. Учесници у импровизацији су на овај начин постајали активни учесници, али и добри познаваоци обичаја везаних за свадбени церемонијал. Они су били ти који су веома доследно спроводили поједине обичајне сегменте и у стварном животу, односно у свадбеним обичајима везаним за лично венчање. Други су били добри преносиоци обредне праксе када су на било који начин учествовали у свадбеном слављу у својој средини. Дакле, сви учесници у спровођењу драгачевске свадбе постајали су прави, живи чувари обичаја и народне традиције.

Колико је локално становништво давало на значају представљања свадбених обичаја у оквиру Драгачевског сабора трубача говори и чињеница да се велика пажња посвећивала девојци која је добијала улогу младе. Изабраној девојци се сваке године указивала велика част, а од ње се очекивало да свој задатак обави што је боље могуће. Чак се почело веровати да ће се изабрана девојка у улози младе убрзо и сама удати. Овакву тврдњу посведочили су многи Драгачевци, наводећи имена девојака које су након улоге младе у импровизацији свадбе и саме убрзо у стварном животу удале. Овакво веровање могуће је објаснити хомеопатском магијом, односно чињеницом да се сличним постиже слично.

Слободно можемо рећи да је импровизација свадбених драгачевских обичаја на Сабору трубача веома позитивно утицала на очување изворности обичаја везаних за овај сегмент животног циклуса појединца. Из године у годину публице се пружа могућност да на прави начин сагледају обичајну праксу везану за најважнији животни догађај. Локално становништво, поготово оно млађе, има одличну прилику да упозна обичајне радње свадбеног церемонијала. Старији се подсећају обичаја у којима су некада и сами били живи учесници.

Гости који су на Драгачевски сабор трубача стигли из других градова земље или из иностранства имају прилику да се упознају са свадбеним обичајима овог краја, али и да сагледају њихове сличности или различитости са својим крајем. Имајући у виду да се Сабор трубача организује увек у месецу августу, дакле у време годишњих одмора, евидентно је и присуство нашег народа који живе и раде у иностранству. Јако је битно да могу искуства која су видели и доживели у току импровизације свадбених обреда, понети са собом и упознати своје сународнике, али и оне које не припадају српском ентитету. Просто је немогуће сагледати колико се фотографија и видео снимака направи том приликом. То је

одличан начин да се оно што је виђено сачува од заборавља и правилно пренесе сродницима, колегама и пријатељима.

Обичаји везани за свадбени церемонијал привлаче велику пажњу и страних гостију. Организатор се потрудио да конферансу која се чита на обе бине преведе и на енглески језик, са жељом да се на прави и адекватан начин страном госту приближи изворност и српска традиција овог краја. И странцу, али и домаћем госту, је у потпуности јасно да се становништво драгачевског краја поноси обичајном праксом везаном за свадбени церемонијал.

У време све веће глобализације и свођењем свадбеног веселја на једноставну и уопштenu меру, богатство обичаја који се могу видети у престоници трубе представљају праву и непресушну ризницу културног наслеђа. Спровођење бројних обичајних радњи веома подстицајно делују на посетиоце, али и истовремено буде осећања националне припадности.

Импровизацијом драгачевске свадбе осим сагледавања свадбених обичаја одлично се могу представити и други културни садржаји. Богатство народне ношње која води порекло из друге половине 19. века, веродостојно осликава стање домаће и занатске радности тог периода. Могуће је веома сликовито сагледати како се том приликом облачила млада и оостали свадбени званичници. Начин украшавања младине капе је веома карактеристичан и живи сведок времена којег осликава. Посредно преко украса могуће је сагледати и бројне аспекте и из духовног живота. Магијска заштитна улога орнамената је веома присутна и на једноставан начин сагледива.

Зашто се ките сватови, шта симболизује рузмарин, зашто се обара јабука и зашто се пуца из оружја, зашто се даје дукат, баца јабука девојкама, кити барјак, носи петао и печен ован са роговима, носе дарови, диже и окреће накоњче, цара ватра, уноси хлеб и вино и зашто млада прелази преко пушке, питања су на која посматрач импровизације драгачевске свадбе добија веома сликовит и лако прихватљив и разумљив одговор.

Импровизација драгачевске свадбе истовремено представља и веома важан час из народне традиције на коме се осим домаће и занатске радности, изворног певања, свирања и играња и духовних и магијских садржаја могу сагледати и општи друштвени и социјални аспекти краја у коме се обред спроводи. Низом обредних радњи одлично се осликава општа друштвена атмосфера, а пре свега положај жене у српској традиционалној и патријархалној култури.

Представа традиционалне драгачевске свадбе подстицајно делује на човека и буди у њему успавану потребу неговања, чувања и преношења традицијских културних вредности. Ово је одлична прилика да се поједине мање или веће групе супротставе општем тренду глобализације која је, диктирана темпом

убрзаног савременог живота, освојила бројне друштвене и социјалне системе. Импровизација драгачевске свадбе, као и сама потреба да се непосредно или посредно учествује у њој, представља чврст доказ да се ради о живом културном наслеђу које се вековима преносило са старијих на млађе нараштаје као део културног идентитета овог краја.

Литература:

- Бошковић-Матић, Милица, Народни обичаји, *Гласник Етнографског музеја*, Београд 1962.
- Влаховић, Петар, *Србија, земља, народ, животи, обичаји*, Београд 1999.
- Ђорђевић, Тихомир, *Зле очи у веровању Јужних Словена*, Београд 1985.
- Пантелић Никола, Женидбени обичаји у околини Зајечара, *Гласник Етнографског музеја*, Београд 1978.
- Пантелић, Никола, *Наслеђе и савременост*, Београд 1991.
- Плеше, Бранко, Свadbени обичаји у Хрватском Загорју, *Гласник Етнографског музеја*, Београд 1958.
- Чајкановић, Веселин, *О маџији и релиџији*, Београд 1985.
- Шапоњић, Ашанин-Снежана, *Музеј шруде*, Гуча 2011.

Improvisation of the Dragačevo's wedding ceremony in the service of the cultural heritage presentation

Summary

Improvisation of the traditional Dragačevo wedding ceremony has been organized from the first year of the Assembly of Trumpet players in Guča establishment. The goal of the promoters was the presentation of the original traditional wedding customs from the Dragačevo area, amongst other events in trumpeters' competition. This manifestation has always been the attraction for visitors of Guča during the festival. Having in mind the importance of the wedding ceremony as the most important segment of individual's life cycle, ceremony has always been organized and prepared quite thoroughly.

It is important to emphasize that the manifestation has a great and crucial role in the preservation of folk culture. Improvisation of the Dragačevo's wedding has long and continuous tradition, so it served as medium of transferring customs. Numerous participants in the custom became real conservators and carriers of the cultural heritage. Besides customs related to the wedding ceremony, audience had an exquisite chance to see some other elements of the cultural heritage in an interesting and picturesque way.

Снежана Томић, етнолог, музејски саветник
Музеј на отвореном „Старо село“ у Сирогојну
snezana.tomic@sirogojno.rs

ПЛАН РАЗВОЈА СТАЛНЕ МУЗЕЈСКЕ ПОСТАВКЕ У МУЗЕЈУ НА ОТВОРЕНОМ „СТАРО СЕЛО“ У СИРОГОЈНУ

Сажетак: У оквиру стратешког петогодишњег планирања рада Музеја на отвореном „Старо село“ у Сирогојну, поред осталих активности, започет је рад на реализацији вишефазног пројекта *Сеоска кућа, култура стиновања и свакодневни животи у другој половини 20. века*. Рад на овој теми подразумева уочавање и евидентирање манифестних промена у начину грађења кућа у златиборском крају, карактеристичних за средину 20. века, затим промене у опремању ентеријера, у животним навикама и свакодневном животу условљене економским факторима, урбанизацијом и модернизацијом живота. Поред стварања базе података, њене систематизације, анализе, презентовања и публикавања, крајњи циљ пројекта је проширење садржаја сталне поставке Музеја реконструкцијом окућнице из овог периода са пратећим објектима и разрађеним интерпретативним и интерактивним програмима, како би се кроз различите форме програма обогатио садржај сталне музејске поставке.

Кључне речи: Музеј, стална музејска поставка, развој, очување, евидентирање, интерпретација, интеракција.

Увод

Према речима Јана Весена (Jan Vaessen), директора Арнема, холандског музеја на отвореном, ти музеји су институције које се баве заштитом и популарисањем наслеђа које не подразумева само оно што је историја и прошлост.

Како објашњава Алан Гајлеј (Alan Gailey), директор Музеја на отвореном Алстер (Ulster folk and transportation museum), наслеђе је присуство прошлости у садашњости.¹ Наслеђе није само симбол онога одакле долазимо, већ говори о томе где припадамо. Због тога су музеји на отвореном институције манифестног карактера који кроз савремено искуство презентују свакодневни живот, документовану прошлост, колективну меморију или индивидуално сећање.²

Као једини музеј на отвореном у Србији, Музеј на отвореном „Старо село“ нема истоветне параметре, нити могућност детаљнијег усаглашавања принципа рада са другим музејским институцијама истог типа у земљи. Због тога је неопходно пратити начела и одредбе ИКОМ-ове Декларације³ о музејима на отвореном,⁴ али и текуће праксе у европским музејима овог типа.

Музеј на отвореном „Старо село“ је током двадесетпетогодишњег постојања радио на развијању програмске делатности (изложбе, пројекти, ревитализације и демонстрације старих заната и занимања, обичаја и свакодневног живота), у сарадњи са локалном заједницом, са циљем да се садржај на што бољи начин интерпретира публици. Стекао је и искуство у организацији националних и међународних стручних и научних скупова, конференција, округлих столова, семинара са различитим темама у области заштите културног наслеђа. Истовремено Музеј има разгранату сарадњу како са великим бројем институција културе, тако и са појединцима, представницима културног живота из Србије, региона Балкана и Европе.

Развојна петогодишња стратегија Музеја на отвореном „Старо село“ (2013–2017) базира се на неговању, али и на унапређењу досадашњег квалитета и

1 Никола Крстовић, *Музеји на отвореном: живејти или оживејти свакодневицу?*, Сирогојно: Музеј на отвореном „Старо село“, Београд: Центар за музеологију и херитологију Филозофског факултета Универзитета, 2014, 133.

2 Исто, 134.

3 Adelhart Zippelius, 25 Years of ICOM – A Declaration about Open Air Museums – Attempt at a Balance, Report of the Conference Hungary 1982, Szentendre, 1984, 81–113.

4 У Декларацији је истакнута важност постојања музеја на отвореном, која се остварује кроз заштиту непокретних и покретних културних добара који припадају културама или културним областима одређених регија којима прети опасност од нестанка. Заштита се спроводи и кроз научна истраживања, документовање културног наслеђа и ширења образовне делатности, кроз идентификовање људи и етничких група са сопственом традицијом. Према Декларацији, музеји на отвореном су научно планиране и вођене колекције које илуструју народно градитељство, становање, начин живота, економске и друштвене услове развоја одређене заједнице. Они су музеји културне историје на отвореном – највећи је број етнографских, мањи број урбаних, затим археолошких, а могу се користити за презентацију других садржаја – заната, транспорта, индустрије и др. (Снежана Томић-Јоковић, *Музеј на отвореном „Старо село“ у Сирогојну*, Зборник радова са стручног скупа Народно градитељство у функцији музеологије, Музеји у оквиру привредних организација, св. 5. Пожаревац, Народни музеј Пожаревац, 2007, 1)

квантитета активности, како у области превентивне и техничке заштите покретних и непокретних културних добара (Музеј се стара о културном добру од изузетног значаја за Републику Србију), тако и у области комуникације са посетиоцима и локалном заједницом кроз различите изложбене, програмске и пројектне активности. У њеном оквиру планирана је и започета реализација пројекта са радним насловом *Сеоска кућа, култура сјановања и свакодневни животи у другој половини 20. века* са крајњим циљем да се музејски садржај прошири и на тај начин обогате интерпретативни програми намењени посетиоцима Музеја.

Кућа, Крива Река, 2014, аутор фотографије Снежана Томић

Концепција рада Музеја на отвореном „Старо село“

У концепцији културног добра у Музеју на отвореном „Старо село“ се види да одабране грађевине представљају изразит пример старијег дрвеног грађевинарства Златибора, да су архитектонске и конструктивне одлике сачуване, да су заступљене све врсте грађевина, да се код грађевина једне врсте може пратити

развојна линија типа, да нису такве вредности да се морају штитити на месту и да постоје услови да се грађевина може расклопити, неоштећена преносити и склопити у Музеју.⁵ Смешетени у музејски комплекс ови објекти представљају културно-историјски споменик одређеног животног стила, краја и епохе. Више таквих узајамно повезаних објеката чине музејску збирку (колекцију), која је садржински, просторно и временски одређена и уоквирена. У Музеју нису заступљени привредни објекти – воденица, ваљарица, стругара, чији радни механизам покреће снага воде, јер за то нису постојали адекватни услови.

Кућа, Дрежник, 2014, аутор фотографије Снежана Томић

Код приказивања објеката у музеју на отвореном заступљен је научни приступ у опредељивању и приказу целина, које носе одлике дате етнографске зоне. Треба имати на уму да је етнографски предмет одраз доба у коме је настао, али може да носи и печат времена у коме је набављен. Веза појединачних, прецизно датованих, покретних и непокретних споменика у Музеју је функци-

5 Ранко Финдрик, *Музеј народног грађинског стила у Сиројојну и нека отворена питања заштите споменика народног грађинског стила*, Зборник радова Заштита споменика народног грађинског стила, Београд, Друштво конзерватора, 1984, 157–168.

онална и узрочно-последична, а основне одреднице садржане су у наслову целокупног комплекса. Окосницу Музеја чине објекти народног градитељства, у свом историјском и типолошком развоју, разноврсни по облику, конструкцији, материјалу и функцији.⁶

Полазишта и оријентри приликом утврђивања садржаја и тематског оквира Музеја засновани су на истраживањима, студији материјала и решењима која проистичу из природне околине краја, привређивања, приручних материјала, техника и обликовања народног градитељства и укупне народне материјалне културе, друштвене организације и духовне надградње златиборских села. Унутрашње уређење куће и осталих зграда, као и количина, односно врста инвентара указују на имовинско стање породице, њен друштвени положај и углед, структуру, начин привређивања и живота, религијску припадност њених чланова. Становање је било зависно од географских и климатских погодности, а у вези с тим условљена је и привредна делатност породице. Зато је опредељење стручног тима, на основу стечених знања и могућности које пружа дата средина, да се прикаже народна култура златиборских села на преласку из 19. у 20. век и у првим деценијама 20. века, кроз градитељство и становање средње имућне породице као репрезента сеоске заједнице. У складу са техничким, структуралним и функционалним концептом, направљен је одабир непокретних објеката и покретних предмета, који заправо представљају средство информације и комуникације.⁷

Кроз свеукупност презентовања културног наслеђа у Музеју на отвореном „Старо село“ изражене су различите вредности које карактеришу културно добро: културна вредност, научно-истраживачко вредновање, функционална, економска, образовна и друштвена вредност.

Културне вредности се испољавају кроз идентитет који чине традиција, континуитет, меморијалност, сентименталност, религиозност. Научно и критички-историјско вредновање културног добра повезано је са техничким, структуралним и функционалним концептом који одређују његов значај, јединственост и репрезентативност. Економска вредност је одређена степеном културног добра и процесом његове заштите, али и потенцијалима извора прихода: туризам, трговина и услуге. Функционална вредност се испољава кроз континуитет изворне намене и увођење сродних намена да би се задовољили програмски захтеви презентације културног добра. Образовна вредност од-

6 Душан Дрљача 1984. *Одлике и слабости стварања мреже етно-паркова у Србији*, Зборник радова Заштита споменика народног градитељства, Београд, Друштво конзерватора, 169–172.

7 Снежана Томић-Јоковић, *Интегрална заштитна културног наслеђа у Музеју на отвореном „Старо село“ у Сиројојну*, Музеји на отвореном: зборник, Сиројојно, Музеј на отвореном „Старо село“, 2012, 179–180.

носи се на потенцијал за културни туризам и свест о култури и историји коју културно добро представља, као и средство за његову интеграцију у токове савременог живота. Адекватно интегрисање културног добра у образовне програме има суштински значај. Друштвена вредност је повезана са традиционалним друштвеним активностима и савременом наменом. Друштвена вредност подстиче бригу о непосредном окружењу и може да покрене локални интерес у очувању традиције.⁸

Основни циљ Музеја је ускладити активности са његовом мисијом – приближити историју публици. У том смислу, Музеј реализован у простору, са јасном концепцијом и презентацијом садржаја, ангажује посетиоца као активног учесника у истраживању садржаја. Захваљујући условима које пружа музејски амбијент, искоришћене су могућности за извођење домаће обичајне праксе, што се остварује кроз програме реконструкције обичаја – Бадњи дан, Спасовдан, Ивандан, Петровдан, свадбени обичаји, представљања занатских умећа и знања, традиционалне музике и игре, кулинарских традиција. Све се одвија у сарадњи са локалним становништвом које је укључено у музејске програме. У овом музејском окружењу (који је реконструкција сеоског амбијента из прошлости) посетиоци уживају у тренуцима оживљавања прошлости у садашњости.

У сарадњи са факултетима и научним институтима, средњим и основним школама и туристичким агенцијама организују се тематске едукативне радионице са јасно дефинисаним оквирима рада прилагођеним циљним групама. Носиоци и преносиоци знања су представници локалног становништва, чиме се остварује и одређени степен интеграције и заједништва, што је карактеристика традиционалне заједнице. Овакве радионице, као вид неформалног образовања, подстичу индивидуално и друштвено учење и стицање различитих вештина и знања. Посебно су корисне за децу, јер их уче о вредностима друштва, о богатству различитости, о обичајима, традицији и толеранцији као основама за разумевање савременог друштва.⁹

План проширења сталне музејске поставке

У европским стручним круговима изражава се мишљење да музеји на отвореном нису направљени зарад колекционара, већ зарад публике (како је већ при-

8 Исто, 187–188.

9 Снежана Томић-Јоковић, *Едукативне радионице у области нематеријалног културног наслеђа*, Нематеријално културно наслеђе, бр. 1, Београд, Министарство културе информисања и информационог друштва, Центар за заштиту нематеријалног културног наслеђа при Етнографском музеју у Београду, 2011, 84.

казано у конкретним активностима Музеја), и њихова мисија није само праћење промена у архитектонским и грађевинским стиловима, већ праћење промена у друштву, које су се одражавале на начин живота. Физичка заштита не може бити најважнији задатак, узимајући у обзир чињеницу да музеји на отвореном треба да чувају објекте који највише одговарају њиховом специфичном задатку – приказивању свакодневног живота обичних људи. Објекти не морају бити представљени искључиво због њиховог архитектонског значаја, већ њихову аквизицију треба прилагодити историјском и социјалном контексту који музеј настоји да прикаже. Такође се истиче да музеји на отвореном имају јединствен едукативни потенцијал који их разликује од конвенционалних музеја и на тај начин они се одликују „стварном музеолошком иновацијом“.¹⁰

Имајући у виду да највећи део данашње музејске публике (коју чини млађа популација), нема контакт са преиндустријским и раним индустријским добом, то је потреба музеја на отвореном да им кроз изложбе и програме приближи то време (без обзира да ли је њихова тема сеоски или градски живот). У многим европским музејима овог типа померене су колекционарске границе ка новијем добу, понекад чак и до садашњег времена, како би савремена публика била у могућности да „препозна себе“. Тако се у неким музејима читаве музејске поставке баве само 20. веком. У мађарском Националном музеју на отвореном у Сентандреји, чак се разматра о наставку реализације пројекта преношења и презентовања колиба за одмор. У холандском Музеју Заидези размишља се о преношењу типских кућа популарних после изградње велике бране 1932, у швајцарском Балембергу већ је реализована архитектонски редизајнирана кућа на основу историјског модела, у Велсу је реализована „кућа будућности“.¹¹ Постоје примери где су, без обзира на време градње, ентеријери кућа представљени онако како су изгледали у време њихове дислокације у музеј. Такође у мађарском Музеју у Сентандреји завршено је преношење кућа мађарских рудара који су живели као емигранти у Америци, а тренутно се ради на преношењу кућа емиграната који живе у Аргентини.¹²

На основу досадашњег искуства у раду Музеја на отвореном „Старо село“ и пратећи рад европских музеја овог типа истиче се потреба да се стална музејска изложба прошири новим садржајем. На основу искуства стеченог на теренским истраживањима у области Златиборског округа, а фокусирајући се на

10 Никола Крстовић, *Музеји на отвореном: живејте или оживејте свакодневицу?*, Сирогојно: Музеј на отвореном „Старо село“, Београд: Центар за музеологију и херитологију Филозофског факултета Универзитета, 2014, 111.

11 Исто, 114–115.

12 Податак добијен из разговора са директором Националног музеја на отвореном у Сентандреји, Миклошем Черијем (Miklos Cseri), јун 2016.

ужу област Златибора (полазећи од просторног концепта музејске колекције изложених објеката народне архитектуре), анализом и систематизацијом јавних облика културног наслеђа, у циљу осмишљавања тематског садржаја, дошло се до идеје да се на постојећој музејској локацији, у омеђеном делу на којем је воћњак, формира окућница која би представљала културу становања и свакодневни живот у другој половини 20. века, тачније, у периоду од педесетих до седамдесетих година 20. века. План о проширењу сталне музејске изложбе унет је у петогодишњу стратегију развоја Музеја на отвореном „Старо село“ (2013–2017). Предложен је пројекат са радним насловом *Сеоска кућа, култура становања и свакодневни живот у другој половини 20. века*. Руководилац пројекта је Снежана Томић, етнолог, музејски саветник, а сарадник на пројекту мр Јелена Тоскић, етнолог-антрополог, виши кустос. Намера је да се кроз овај сегмент изложбе, култура свакодневног живота од педесетих до седамдесетих година 20. века хронолошки надовеже на већ постојећу сталну изложбу Музеја (Народна култура златиборских села на преласку из 19. у 20. век до средине 20. века), представи свакодневни живот и оживе сећања из овог периода. Овај период карактеришу промене у начину грађења кућа у златиборском крају, у опремању ентеријера, у животним навикама и свакодневном животу, условљене друштвено-економским факторима, урбанизацијом и модернизацијом живота. Већ после седамдесетих година, под утицајем новог развојног таласа долази до промена које захватају целокупан начин живота, што би представљало наредне истраживачке оквире.

Идеја је да се у музејском комплексу изгради кућа од чврстог материјала и пратећи објекти као саставни део једног домаћинства, који су евидентно постојали већ у периоду између два светска рата у домаћинствима богатијих домаћина (из примера са теренских истраживања може се закључити да су такве куће у том периоду градили добростојеће занатлије и кметови),¹³ док у периоду после Другог светског рата њихова градња узима маха у свим златиборским селима. Самим тим у Музеју је потребно приказати културно наслеђе и начин живота у сеоским срединама у периоду индустријског доба. Основни задатак је да се кроз овај сегмент сталне музејске поставке прикаже начин грађења кућа од чврстог материјала, знања и умећа везана за њихову градњу, култура становања, обичаји и свакодневни живот у периоду од средине до седамдесетих година 20. века.

Пројекат *Сеоска кућа, култура становања и свакодневни живот у другој половини 20. века* конципиран је као вишегодишњи пројекат који се одвија кроз различите фазе: кабинетско истраживање тематског оквира уз коришћење релевантне литературе и доступних извора; теренско истраживање са циљем

¹³ Теренска истраживања аутора текста у периоду 2011–2016. г. у селима општине Чајетина.

мапирања и документовања објеката, израде архитектонског елабората објекта, прикупљања података о начину живота и обичајима у том периоду, као и сећања и приповедања савременика, прикупљање грађе о занатским умећима, техникама градње и опремања зидане куће – ручна изарада цигле, израда креча, каменорезачки и зидарски занати, израда креча, молерски, собосликарски, столарски, лимарски занати; затим откупа експоната којим се опрема ентеријер и екстеријер куће, конзервација експоната; систематизација и стручна обрада грађе и откупљених експоната; израда елабората ентеријера и екстеријера, као и пратећих интерпретативних музејских програма са нагласком на интерактивном односу са публиком; представљање пројекта кроз изложбу праћену каталогом (пре свега намењеној конзерваторској служби надлежној за извођење радова везаних за проширење сталне музејске поставке) и осталој јавности.

Кућа, Мачкаџи, 2014, аутор фотографије Снежана Томић

Циљ пројекта је документовање и анализа свакодневног живота у сеоским насељима златиборског краја од педесетих до седамдесетих година 20. века као предлог проширења сталне музејске поставке, који ће бити представљен кроз

тематску изложбу праћену каталогом, чија је реализација планирана за јул месец 2017. године. Очекивани резултати су: стварање базе података о задатој теми, и реализација проширења сталне музејске поставке – култура становања и свакодневни живот у златиборским селима у периоду од педесетих до седамдесетих година 20. века уз интерпретативне садржаје намењене публици Музеја. Тиме би се обогатио садржај и повећао број посетилаца у Музеју.

Оправданост проширења садржаја сталне музејске поставке

Оправданост реализације овог пројекта огледа се у анализи вредности новопостављених објеката. Културна вредност би се огледала у интерпретацији објекта од чврстог материјала који се граде већ у периоду између два рата, који егзистирају упоредо са кућама брвнарама из истог периода. У периоду после Другог светског рата оне представљају типичне куће које се граде у златиборским селима у време индустријског развоја и утицаја градског начина становања на свакодневни живот. Уочене су две најраспрострањеније варијанте кућа које се разликују према величини и распореду просторија – куће са две просторије и подрумом као један тип (фотографије бр. 1 и 2). Други тип чине куће са три просторије и подрумом (фотографије бр. 3 и 4), а било је и оних са другачијим унутрашњим просторним решењима. Начин живота у овом периоду условљен је друштвено-економским променама. Такође је уочљиво да се ове куће углавном више не користе за становање, јер су замењене већим и савременијим кућама. Оне које су задржале стамбену функцију до данас, претрпеле су различите видове промена дозирањем и надоградњом како би испуниле савремене животне стандарде.

Научно и критичко вредновање потенцијалног културног добра испољава се кроз технички, структурални и функционални концепт. Зидане куће представљају продукт занатских умећа локалних мајстора. Лоцирање објекта планирано је у природном окружењу – шљивику (чиме се не ремети досадашњи концепт сталне музејске поставке, имајући у виду чињеницу да се зидане куће граде уз брвнаре) и тиме се постиже аутентичност амбијенталног простора. Заједно са помоћним објектима била би представљена окућница из периода од педесетих до седамдесетих година 20. века, чиме би се проширио хронолошки оквир сталне музејске поставке. У функционалном смислу објекти би имали континуитет изворне намене за разумевање свакодневног живота у датом периоду, и користили би се као простор за различите програме са активним учешћем посетилаца.

Образовна вредност би се постигла организовањем образовних програма прилагођених савременим токовима живота. Док би економска вредност, по-

ред вредности културног добра, имала потенцијал у повећању броја посетилаца кроз реализацију планираних програма.

Литература

- Дрљача, Душан. 1984. *Одлике и слабости стварања мреже етно-паркова у Србији*, Зборник радова Заштита споменика народног градитељства, Београд, Друштво конзерватора, 169–172.
- Крстовић, Никола. 2014. *Музеји на отвореном: живећи или оживећи свакодневицу?*, Сирогојно: Музеј на отвореном „Старо село“, Београд: Центар за музеологију и херитологију Филозофског факултета Универзитета.
- Томић-Јоковић, Снежана. 2007. *Музеј на отвореном „Старо село“ у Сирогојну*, Зборник радова са стручног скупа Народно градитељство у функцији музеологије, Музеји у оквиру привредних организација, св. 5. Пожаревац, Народни музеј Пожаревац, 1–11.
- Томић-Јоковић, Снежана. 2011. *Едукативне радионице у области нематеријалног културног наслеђа*, Нематеријално културно наслеђе, бр. 1, Београд, Министарство културе информисања и информационог друтва, Центар за заштиту нематеријалног културног наслеђа при Етнографском музеју у Београду, 80–88.
- Томић-Јоковић, Снежана. 2012. *Интегрална заштите културног наслеђа у Музеју на отвореном „Старо село“ у Сирогојну*, Музеји на отвореном: зборник, Сирогојно, Музеј на отвореном „Старо село“, 175–191.
- Финдрик, Ранко. 1984. *Музеј народног традиционализма у Сирогојну и нека отворена питања заштите споменика народног градитељства*, Зборник радова Заштита споменика народног градитељства, Београд, Друштво конзерватора, 157–168.
- Zippelius, Adelhart. 1984. 25 Years of ICOM – A Declaration about Open Air Museums – Attempt at a Balance, Report of the Conference Hungary 1982, Szentendre, 81–113.

Plan of the permanent museum exhibition development in the open-air “Old Village Museum” in Sirogojno

Summary

Based on the principles of the European open-air museums work, as well as the Declaration of the International Council of Museums (ICOM), through the permanent exhibition and various programs adapted for different target groups of visitors, the open-air “Old Village Museum” in Sirogojno presents folk architecture, lifestyle, as well as economic and social conditions of the village development in Zlatibor area, from the end of the 19th and the beginning of 20th century, until the mid-20th century.

According to the five-year museum strategy (2013–2017), which is based on the necessity for previous activities improvement and changes in the European open-air museums, which is manifested, amongst others, in modern approach to the collections, adjusted to the contemporary public, Museum has realized a need for modernization and enlargement of the permanent exhibition.

Because of that, a project named Village house, culture of residence and everyday life in the second half of the 20th century has been suggested. This period is important because of the changes that can be seen in the construction of houses in the Zlatibor area, and also in design of interiors and exteriors, life habits and everyday life, which are all based on different socio-economic factors, urbanization and modernization of life.

The main goal of the project is to create a systematic data-base on the analyses of the field and archive data, as well as the relevant bibliography, which will serve as a ground for the enlargement of the permanent exhibition. Here will be shown the next stage of residential objects construction, as well as the culture of the residence and everyday life in the Zlatibor’s area from the 1950’s to the 1970’s. Through the organization of new various interpretative programs dedicated to the museum public, the content and visitor numbers will be enriched.

911.3 Симоновић Р.
77.03 Симоновић Р.

Богдан М. Шекарић, виши кустос
Музеј Војводине, Нови Сад
www.muzejvojvodine.org.rs

УТИЦАЈ ТЕОРИЈСКОГ ПРИСТУПА ЈОВАНА ЦВИЈИЋА НА НАУЧНИ РАД РАДИВОЈА СИМОНОВИЋА

Сажетак: Рад говори о утицају антропогеографског приступа у научном раду др Радивоја Симоновића. Ревизијом Збирке фотографија др Радивоја Симоновића обухваћено је и архивско и теренско истраживање његове писане необјављене грађе. У овом раду анализом су обухваћена три необјављена рукописа Радивоја Симоновића: „Народ, пород и одрод: напутак – како да прочитамо наш народ“, „Велебит“ и „Село Лединци“. Садржај и структура наведених радова указује на снажни утицај Цвијићеве антропогеографске школе на научни рад др Симоновића. На извесна одступања у теоријском приступу указује употреба статистике као позитивистичке методе у раду аутора. Њено увођење омогућило је интерпретацију романтичарске идеје о вредности традиционалног сеоског друштва које је обележило период институционализације етнологије у Србији.

Кључне речи: Радивој Симоновић, Јован Цвијић, антропогеографија, надрикултура и традиционално друштво.

Др Радивој Симоновић (1858–1950)

Др Радивој Симоновић рођен је у Лединцима 1858. године. Основну школу и гимназију завршио је у Новом Саду. Школске дане 1866. и 1867. године провео је код деде Трифуна Јојкића, где се се у то време окупљала интелектуална елита *Српске Аџине*. У дом код Јојкићевих свраћали су Лаза Костић, Љубен Каравелов и Јован Биоградец. Познанство са Лазом Костићем, много година касније у Сомбору, прерашће у искрено пријатељство.

Симоновићу је љубав према природним наукама побудио његов професор географије – Александар Поповић, са којим је током ферија 1875. и 1876. године сакупљао узорке стена и фосила обилазећи мајдане у Лединцима, Раковцу, Беочину и Лежмиру.

После завршетка гимназије, под очевим утицајем, уписао је медицински факултет у Бечу. Студије медицине је користио за усавршавање свог знања из друштвених и природних наука. За време студија је планинарио по Винервалду, упознавајући се са рељефом и природом северних Алпа. Током студија је учествовао у раду књижевног друштва српске академске омладине у Бечу *Зора*, у којем је 1877. године одржао предавање о манастиру Раковац.

По завршетку студија добио је посао војног лекара у чешком граду Клатови, у којем је остао до 1887. године, када је добио прекоманду у Херцеговину, где наставља службу војног лекара, често бринући и о здрављу цивилног становништва у Автовцу, Гацком, Обрњи и Невесињу. Обилазећи херцеговачке планине, Симоновић се почео занимати за ботанику. Током обилазака Чемерног, Лебршника, Волујка, Зеленгоре, Гацког поља, Невесиња и долине Неретве, сакупљао је ретке биљке, које је слао факултетима у Бечу и Грацу. Док је боравио у Херцеговини (1888–1891), посебно је био импресиониран лепотом планине Прењ, на коју се, по завршетку војне службе, враћао још четири пута. Након тога, као војни лекар ради у Трсту, у којем је остао до 1893. године. У Трсту је написао једно од својих капиталних дела – „Куга у Срему године 1795. и 1796“, коју је Матица српска наградила са 150 форинти. (Шекарић 2014: 20)

Цивилну службу започео је као лекар у Милни на острву Брачу, на којем је остао три године. Желећи да буде ближе својој фамилији у Каменици, он прихвата посао градског лекара у Сомбору, у којем остаје до краја живота. Поштовање Сомбораца заслужио је самопрегорним радом током своје лекарске праксе. Остао је запамћен као доктор који је пружао неседичну помоћ суграђанима, често и сам носећи трошкове лечења сиромашних пацијената. Обилазећи пацијенте на терену, Симоновић је имао прилику да се упозна и са културом становања, начином исхране, одгајањем деце и обичајима различитих етничких заједница. Као резултат тих опажања настала су бројна Симоновићева дела из области социјалне медицине, која су била од непроцењиве важности за лечење и превенцију многих болести. У њима су, са медицинског, историјског, етнолошког, социјалног и економског становишта, анализирани узроци тада распрострањених болести, као и видови њихове превенције.¹ У

1 Библиографија радова из медицине др Радивоја Симоновића: *Куга у Срему године 1795. и 1796.*, Штампарија браће Јовановића, Панчево, 1898; „Јектика – сучија“, *Књије за народ*, св. 78, Матица српска, [Нови Сад], 1898; „Јектика – сучија“, *Књије за народ*, св. 79, Матица српска, [Нови Сад], 1898; *Atropin kod ileusa*, Srpski arhiv, Beograd, 1903; „Je li izobilje i bogatstvo uvek

знак признања за рад на пољу медицине, Општа болница у Сомбору носи његово име.

Иако је у центру Симоновићевог професионалног рада била брига о здрављу људи, он није престао да се интересује за планинарење. Због његове љубави према природи, Јован Скерлић га је назвао *сомборским Русоом*. Планинарство, које је Симоновић у младости открио као вид рекреације и хобија, временом је прерасло у прави теренско-истраживачки рад, током којег је бележио појаве везане за геологију, геоморфологију, ботанику и етнографију. Током бројних планинарских експедиција обишао је ове веће планине: Триглав, Биоково, Велебит, Динару, Прењ, Чврсницу, Чабуљу, Волујак, Чемерно, Дурмитор, Проклетије и Шар-планину. Међутим, највише га је импресионирао лепота Велебита, који ће остати његова преокупација до краја живота. Скоро свако лето од 1903. до 1914. године је користио за посете Велебиту, постајући један од његових најбољих познавалаца. На једној од експедиција (1912) се упознао са Мирославом Хирцом – зоологом, професором Шумарске академије у Загребу, и Јосипом Пољаком – геологом, директором Геолошког музеја у Загребу, који ће постати његови блиски сарадници на бројним планинарским експедицијама. (Мурај, 1991: 301) На врховима Велебита, током једне од посета 1914. године, затекла га је и вест о избијању рата.

За време рата је обављао дужност начелника другог одељења Војне резервне болнице у Сомбору. Током 1915–1918. године је обилазио Барању, упознавајући се ближе и са насељима и становништвом тзв. Бајског троугла. Послератни период обележио је и наставак бројних планинарских експедиција. Своја запажања са путовања објавио је у низу чланака путописног карактера, који су излазили у еминентним планинарским и географским часописима.² Међу објављеним радовима се посебно истиче његово дело *О ишкрајима*, објављено у *Гласнику Српској географској друштва*, које је написао на подстицај Јована Цвијића, са којим је делио интересовање за проблеме карста. Сарадња са

korisno za zdravlje?“, *Kalendar Matice srpske*, N. Sad, 1903; *Здравље на селу*, Државна школа за здравствено просвећивање, Нови Сад, 1924; *Појрешке њри огјајању геце и омлагине и њоследнице у живоју народа*, Штампарија Бачко-бодрошке жупаније, Сомбор, 1927; *Srbi lekari u Vojvodini*, Miscellanca, Beograd, 1937.

2 У часопису *Hrvatski Planinar* објављује низ чланака који представљају путописе са његових путовања: „Preko Čvrsnice u Drežnicu“, *Hrvatski Planinar*, XII, Zagreb, 1908; „Velebit, najlepša hrvatska planina“, *Hrvatski Planinar*, XVII, Zagreb, 1914; „Biokovo“, *Hrvatski Planinar*, XX, Zagreb, 1923; „Okolina pogledala – Palež pod Zavižanima“, *Hrvatski planinar*, Zagreb, 1924; „Kako da idemo i šta da jedemo i šta da pijemo u planini“, *Hrvatski Planinar*, XXXII, br. 6–9, Zagreb, 1936. Осим у *Hrvatskom Planinaru*, он је писао и за бројне часописе за забаву, туризам и науку: „Drežnica u Hercegovini. Beleške sa puta 1890“, *Javor*, XXII, Novi Sad, 1893; „Preko Prenj-planine. Turistička crta“, *Sarajevski list*, XIX, br. 95–97, Sarajevo, 1906; „Pet dana po Prenj planini“, *Sarajevski list*, XXXI, Sarajevo, 1908.

Цвијићем била је интензивирана у послератном периоду, када се одлучивало о питању граница новоформиране Краљевине СХС.³ У том периоду је Радивој Симоновић са Цвијићем обилазио барањска насеља Топоље и Драз, истражујући традиционалну културу барањских Шокаца.

Као резултат етнографских истраживања у Војводини, 1924. године изашла је Симоновићева студија *Етнографски њрејед Војводине*, објављена у књизи *Војводина*, коју је издало Удружење југословенских инжењера и архитеката у Новом Саду. Ова студија представља први покушај израде једног целовитог етнографског прегледа Војводине у 20. веку. (Шекарић 2014: 23)

О Симоновићевом свестраном интересовању за природне и друштвене науке говори и богати фотографски опус. Интерес за фотографију пробудио се код њега за време студија медицине у Бечу. Технолошке промене у фотографској техници, настале увођењем сувог поступка у припреми стаклених негатива, омогућили су масовну употребу лако преносивих фото-камера. У овом периоду аматерска фотографија проналази свој визуелни идентитет у богатству појава које нуди стваран живот, што се подударало са Симоновићевим интересовањима на пољу геологије, геоморфологије, културне историје, физичке антропологије и етнографије. Током бројних планинарских и етнографских експедиција, које је организовао од 1887. до 1940. године, настала је једна од највећих, плански створених визуелних евиденција, која сведочи о животу и култури јужнословенских народа. У Музеју Војводине чува се само један део ове некада богате фотографске збирке, за коју неке процене кажу да је досегла број од 15.000 фотографија. Ревизија Збирке фотографија др Симоновића, коју је започело Етнолошко одељење Музеја Војводине 2011. године, укључила је и обимна архивска и теренска истраживања. Добијени подаци омогућили су ново тумачење научног рада овог истраживача.

Теоријско-методолошки приступ Радивоја Симоновића

До сада нији довољно истражен значај и домет етнолошког и антрополошког истраживања др Радивоја Симоновића. Било је више разлога који су представљали препреку за целовито сагледавање његовог научног рада. Међу њима свакако су важни и они објективног карактера. Наиме, иако лекар по вокацији, овај здравствени просветитељ исказао је широко интересовање за

3 Сарадња са Јованом Цвијићем успостављена је током прве деценије 20. века. О томе сведочи и чињеница да је Радивој Симоновић био један од чланова добротвора Српског географског друштва које је настало 1910. године. На оснивачкој скупштини 7. 04. 1910. године за првог председника овог друштва изабран је професор Јован Цвијић.

питања социјалне медицине, педагогије, планинарства, географије, геоморфологије, етнологије, историје и фотографије.⁴ Овако широка лепеза интереса за бројне теме на пољу друштвених и природних наука могла се приписати ангажману једног национално просвећеног интелектуалца са краја 19. века, од којег је шира заједница очекивала да се укључи у решавање важних друштвено-политичких питања свога времена.

Међутим, увидом у део необјављене грађе др Симоновића, установили смо да је његов широки научни ангажман био резултат рада у оквиру једног теоријско-методолошког система, који се у својој основи заснивао на антропогеографији. О почетку рада на конципирању оригиналног научног теоријског система сведочи и Симоновићев до сада необјављени рукопис „Народ, пород и одрод: напутак – како да прочитамо наш народ“.

О започетом раду на овој студији сведочи двадесет писаних страница насталих у Сомбору од 1896. до 1902. године. Лекарска пракса, којој је посветио читав свој живот, спречила га је да започету студију заврши. О недостатку времена који је имао за научни рад сведочи и сам аутор у писму Васи Стајићу:

*Ја нијих сам историчар, ни етнограф ни географ, јер све ја јо само штићу-ћем. Мученик јалијаш који мора сваки дан да весла 12–15 сати, може само ноћу јосле вечере шти јод за себе живећи ако има времена.*⁵

Иако наведену студију чине само два написана поглавља (*Прегјовор* и *Увог*), она сведоче о Симоновићевом социјалдарвинистичком виђењу друштва. За њега оно је саставни део биосистема, у којем људске заједнице попут биолошких ступају у сложене односе у циљу задовољења основних егзистенцијалних потреба. Суштина тих односа по њему је обележена сталним сукобима и противречностима. Симоновић сматра да снагу за ту борбу сваки народ црпи из традиционалног сељачког друштва. Међутим, за разлику од увреженог романтичарског тумачења *народној духа* у 19. веку, он вредност традиционалног друштва налази у његовој репродуктивној снази, односно физичким и психичким особинама.

У данашњој нашој борби за животи и судбину нашеј народа неће решити ни језик ни вера, обичаји ни свечари, одело ни накит, њесме и ире, јер јо све зависи од судбине срјској народа а не зависи судбина народа од јоја. Осим неких сјољних околности земље, климе, економије, хране, одела, навале јуђинаца и других ситиница судбину свакој народа решава рад или нерад, здравље или болест,

4 Један од најпотпунијих приказа научног рада др Радивоја Симоновића публикован је у виду одабраних текстова др Симоновића у књизи др Стојана Бербера *Човек изнад свеја*.

5 Рукописно одељење Матице српске, инв. бр. 9.171, писмо упућено Васи Стајићу, у којем Симоновић износи свој став о иницијативи Планинарског савеза Војводине за обележавање његовог 72. рођендана.

*раскош или шћедња, озбиљносћ или лакоумље, ѿаметћ или безумље, родољубље или себичносћ, храбросћ или кукавичлук. Украјко да речемо срећа свакој наро- да зависи од њеја самој од косћију и мяса, од срца и ѿлућа, од живаца и мозја.*⁶

Према Симоновићу, највише шанси у борби за опстанак са другим несловен- ским народима имају људи динарског подручја. Ово уверење Симоновић црпи из етнопсихолошке теорије Јована Цвијића и његовог виђења *виоленћној вари- јететта динарској ѿсихичкој ѿшћа*. У овом утицају откривамо и основни мотив Симоновићевог научног интерсовања за планине Динарског система. Међу њима посебно место у Симоновићевом научном опусу заузима Велебит. На Велебиту он открива изоловано природно и културно подручје, у којем су због непрестане борбе са природним окружењем, постојали сви услови да се сачувају изворни облици народне културе – *оригинали*, за којима је до тада безуспешно трагао.

Увидом у Симоновићеву необјављену рукописну грађу утврдили смо да су његове планинарске експедиције по Велебиту имале за циљ прикупљање изворне грађе за монографију *Велебит*.⁷ Структуру монографије требало је да чине следећа поглавља:

Предговор

1. Увод
2. Општи опис и подела
3. Геологија
4. Клима
5. Вегетација
6. Животиње
7. Људи
8. Сточарство
9. Људи и насеља
10. Путовања

У поглављу *Ошћи ошћ и ѿдела* Симоновић дели Велебит на више природ- но-културних појасева. Њих одређују посебни географски и климатски услови који се мењају са променом надморске висине. Узимајући за њихову границу надморску висину од 500 метара, он на Велебиту одређује пет природно-кул- турних зона:

1. Приморје 1–500 м висине,
2. Подгорје 500–1.000 м висине,

6 Радивој Симоновић, *Народ, ѿрод и одрод: науућак -- како да ѿрочавамо наш народ*, руко- пис, Научни архив Етнолошког одељења Музеја Војводине.

7 Радивој Симоновић, *Велебит*, рукопис, Научни архив Етнолошког одељења Музеја Војводине.

3. Загорје 1.000–1.500 м висине,
4. Надгорје од 1.500 м висине,
5. Врхгорје 1.500–1.760 м висине.

Овакав приступ у проучавању Велебита био је подстакнут истраживачким радом *антропогеографске школе Јована Цвијића*. Томе у прилог говоре и остала поглавља споменуте монографије. У њима аутор систематизује грађу описујући геолошке, климатске, ботаничке и етнографске специфичности сваког наведеног планинског појаса. За илустровање монографије требале је да послуже фотографије карактеристичних планинских врхова, шкрапа, жлебова, вртача, корита река, долова, вегетације, сточарских станова, типова кућа, сакралних објеката, антрополошких типова људи и народних ношње.

Од свију њанина од Трилава до Проклеџија иша сам видео и обишао и сада још тврдим, да је Велеби најлепша и најинтересанија. Са свакој ледини, из чисто њанинској и геолошкој и ботаничкој и етнографској. Зајо сам и њоне са њеја 1.500 слика. (Marković 1960: 72)

Желећи да прикупи потребну грађу о Велебиту, Симоновић је на ову планину долазио више пута. Само у периоду 1904–1938. године, на Велебит се пењао више од двадесет пута. (Исто: 72) Честе посете Велебиту имале су за циљ систематско прикупљање грађе која му је недостајала за писање монографије, коју за живота није успео да заврши.

Важно је истаћи да, иако Симоновић себе сматра Цвијићевим следбеником, његов научни рад одступа од уобичајене методологије Цвијићеве антропогеографске школе. У прилог овој тврдњи говори Симоновићев неobjављени рукопис „Село Лединци“, који је требало да буде objављен у оквиру Цвијићеве едиције *Насеља и њорекло становништва*. О раду на овој монографији сведочи и сам аутор:

Задављен њослом свакидашњим нисам досјео да систематски обрадим цео њај материјал, нејо сам само њо нешјо њрибележавао и догавао. Када сам летиос са њосјодином њрофесором Цвијићем [1922] у Барањи Шокце њроучавао, сјоменуо сам му и село Лединце и њошјо ме је њосјодин њрофесор њозвао да израдим за Насеља дао сам реч да ћу израдити и све сам обрадио како сам најбоље мојао.⁸

Већ у уводном делу овог рукописа, Симоновић наговештава значајно одступање од уобичајеног романтичарског убеђења да су обичаји, веровања и умотворине она суштинска карактеристика народа коју треба забележити на терену.

Нећу да као досад наши истраживачи описујем свењковине, веровања, њразноверице јер све је њо некако њовршно, неважно, несудбоносно. Празноверице

8 Радивој Симоновић, *Село Лединци*, Рукописно одељење Матице српске.

*хвале народ али врло рејко шкоде толико да њосијају судбоносне њо њородицу, веру. Нећу да куйим ни њесме ни њријовейке ни да ојисујем шарена јаја.*⁹

Централни део ове студије чини поглавље *Сѡајѡисѡика* у којој аутор даје податке о природном кретању становништава Лединаца. Пратећи његове основне варијабиле: *ѡород* – наталитет, *ѡомор* – морталитет и *сувишак рођених* – природни прираштај, у периоду од 1800. до 1900. године, он уочава демографску стагнацију становништва овога сремског села. Аутор узроке депопулације Лединаца проналази у савременој култури коју саркастично назива надрикултуром:

*Сѡановници села Лединаца са ејѡнојрафској, анѡројолошкој, ѡолијѡичкој ѡледишѡа не живе дујним живојѡом нејо само куњају, живојѡаре, не ѡрѡе ни-какве оскудице, а у здравом ѡределу живе, а не моју за 100 ѡодина ни близу да се удвосѡруче. Треба им 150 ѡодина, док се цела Немачка држава ѡоред толиких великих рајѡова за 75 ѡодина удвосѡручи. Узроци свему ѡоме нису јасни, али ја мислим да нису ни нејѡсменосѡи, ни некулѡура, ни ѡредрасуде, ни сујевејре нејо надрикулѡура. Шѡо ѡод више ѡисмених све мање се деце рађа.*¹⁰

Садржај и структура наведених необјављених радова указује на снажан утицај Цвијићеве антропогеографске школе на научни рад др Симоновића. На извесна одступања у теоријском приступу указује употреба *сѡајѡисѡике* као позитивистичке методе у раду аутора. Њено увођење омогућило је интерпретацију романтичарске идеје о вредности традиционалног сеског друштва које је обележило *ѡериод инсѡијѡуционализације ејѡнолојѡје у Срдији*. Методологија прикупљања података коју користи Радивој Симоновић и њихово повезивање са теоријски одређеним научним циљевима, представља једну од ретких пракси етнолошких истраживања тога времена. Њена употреба је у великој мери омогућила аутору да објективно, прецизно и сврсисходно прикупи научну грађу.

9 Исто.

10 Исто, 19.

ЛИТЕРАТУРА

Bereber, S. 1978.

Čovek iznad svega, Sombor: Opšta bolnica dr Radivoj Simonović.

Marković, M. 1960.

Istraživači velebitskog krša, *Naše planine*, br. 4, Zagreb, 72–80.

Мурај, А. 1991.

Опус Радивоја Симоновића као етнолошки извор, *Гласник Етнoгpафској музеја*, 54–55, Београд, 299–314.

Шекарић, Б. 2014.

Фотoгpафије гр Радивоја Симоновића, књига прва, Поседна издања Музеја Војводине XXVIII, Нови Сад: Музеј Војводине.

ИЗВОРИ

Радивој Симоновић, *Народ, њорог и одрог: најуџак – како да њроучавамо наш народ*, Научни архив Етнолошког одељења Музеја Војводине, инв. бр. 543, 1896–1902.

Радивој Симоновић, *Велебит*, рукопис, Научни архив Етнолошког одељења Музеја Војводине, инв.бр. 546, 1914-1939.

Радивој Симоновић, *Село Лединци*, Рукописно одељење Матице српске, инв. бр М. 17751, 1922.

Bogdan Šekarić

The influence of Jovan Cvijić's theoretical approach on the scientific work of Radivoj Simonović

Summary

The content and structure of Simonović's unpublished manuscripts show a strong influence which Cvijić's anthropogeographic school had on Simonović's scientific work. A certain discrepancy in theoretical approaches of these two reflects the use of statistics as a methodology of positivism. The introduction of statistics enabled interpretation of the romantic idea about values of the traditional rural society which marked the period of the institutionalization of ethnology in Serbia. Data collection methodology, used in the Simonović's work, as well as their connection with theoretically determined goals, presents one of the rare cases in the field of ethnological research of that period. Author was considerably enabled to collect material for scientific research on an objective, precise and purposely settled way.

Бранка Бабић, Бојана Видовић

Народни музеј Зрењанин

museumzr@open.telekom.rs

ИЗЛОЖБА И РАДИОНИЦА „СРЦЕ У КАЛУПУ”

Током манифестације *Ноћ музеја* у Малом салону Народног музеја Зрењанин, 7. јуна 2014. године, отворена је изложба под називом *Срце у калују*. Изложба је настала као резултат заједничког рада Бојане Видовић, библиотекара, и Бранке Бабић, кустоса-етнолога. Посетиоци су имали прилику да погледају изложбу до 9. јула 2014. године.

Симболичним називом изложбе – *Срце у калују* – обједињени су различити показатељи који описују улогу жене у српском друштву са краја 19. и почетка 20. века. Потреба да се наметну правила понашања женама у породици, тачније њихово сврставање у одређене друштвене калупе и улоге којих морају да се придржавају у животу, како у породици тако и у самом друштву, одувек је постојала и постоји и данас. Идеја ауторки била је да симболично кроз предмете попут лицидерских калупа, модли за колаче, новинских чланака и фотографија представе калупе пожељног понашања жене тог времена.

Сав материјал који је био изложен припада збиркама Етнолошког и Историјског одељења, као и Збирци старе и ретке књиге из Народног музеја у Зрењанину. Материјал који је био изложен бројао је 51 предмет, а био је груписан по намени и старости. У пет стаклених апстракти били су изложени предмети везани за прављење колача. Акцент је стављен на лицидерске калупе и њихову симболику, док је у једној апстракти био изложен оригинални примерак часописа *Женски свећ* из 1887. године, као и оригиналне фотографије коришћене за плакате. Будући да је обухваћена и тема брака и брачног живота, изложена је била и оригинална *честитка за дан венчања*, штампана 1862. године у првој отвореној штампарији у Великом Бечкереку – Фердинанда Паула Плајца. Честитка је била намењена његовој сестри Марији Плајц.

Један део изложбе односио се на лицидерски колач, који се поклањао као знак наклоности, симпатије, љубави, поштовања и уважавања. Дариван је у свим важнијим тренуцима живота. Лицидерски калупи су дрвени калупи и

представљају негативе орнамената за прављење колача. На тај начин добијао се рељефни медени колач. Калупи су квадратног или правоугаоног облика. У нашим крајевима калупи за израду лицидерских колача употребљавани су до краја Првог светског рата. Прављење лицидерских колача помоћу лицидерских калупа потиснули су медањаци из металних калупа који су такође били представљени публици.

Фигура, симбол или шара која ће доминирати на калупу зависила је од намене лицидерског колача и жеље да се покажу осећања дариваоца према ономе ко колач добија. Као најчешћи лицидерски колач јавља се срце. Момак је поклањао девојци лицидерско срце као знак љубави и симпатије, а често је то срце имало и огледалце како би она која га добије у њему видела свој лик, што значи да је девојка у срцу младића који јој поклони колач. Поред овог, појављивали су се и колачи у облику мушке фигуре, бебе, коњаника, коња, луле, чизме, рукавице, сата, гитаре, рукавице, крста, свеца итд. Изложбу је употпунила амбијентална целина у виду сеоске кухиње са циљем да се представи атмосфера прављења колача.

Из Збирке старе и ретке књиге Специјалне библиотеке Народног музеја Зрењанин изложен је часопис *Женски свет – лист доброћворних задруга Српкиња* (од јануара до децембра 1887. године). Лист доброћворних задруга Српкиња излазио је од 1886. до 1914. године под уредништвом Аркадија Варађанина. Часопис је издавала Доброћворна задруга Српкиња Новосаткиња. Часопис је излазио једном месечно, а наш примерак обухвата читаву 1887. годину, од децембра до јануара.

Часопис је оријентисан пре свега на жене, а највише је намењен чланицама доброћворних задруга Српкиња, јер доноси извештаје о њиховом деловању и раду њихових скупштина у свим местима где су оне осниване. Тако се у часопису, у редовној рубрици *Рада доброћворних задруга*, налазио извештај о раду Доброћворне женске задруге Бечкеречкиња, основане 1871. године. Овај часопис је веома важан управо због тога што подстиче и говори о томе колико је важно образовање и женске деце, како би друштво напредовало и било развијеније. Доброћворне задруге су се међу првима бориле за равноправност жена у српском друштву, говориле о њиховим правима и подстицале на разноврсне активности и образовање жена.

Ипак, поред образовања, било је веома важно и цењено у друштву уколико је жена била добра домаћица и успевала своју породицу да одржи на окупу. Стога не чуде следећи разлози због којег уредништво објашњава покретање овог часописа у једном од уводних чланака првог броја који је изашао 6. априла 1886. године. Наиме, жеља им је била да на тај начин утичу на подизање обра-

зовања код српске женске деце тако што ће им давати корисне савете о материнству, о одгоју деце, чувању и неговању свога здравља, као и здравља својих укућана. Даваће им савете о домаћинству и управљању кућом. Други разлог покретања часописа био је „да доноси чланке, поуке, савете и белешке, што се односе на задатак и позив женскиња као матера, супруга, домаћица и чланица свога народа и човечанског друштва.”¹

Изложба је употпуњена плакатима које је дизајнирао Душан Маринковић, кустос и мастер фотографије из Народног музеја Зрењанин, на којима су се налазили одабрани чланци из самог часописа уклопљени са пригодним фотографијама из Етнолошке збирке. Издвојени чланци односили су се на савете о домаћинству (из рубрике *За домаћице*), здрављу, браку, васпитању деце, а издвојена је и песма из часописа под називом *Српској мајци*, која говори о мајкама и велича жене. Могли су се ишчитати наслови попут: *Буквице за удаваче*, *Како ваља домаћица да заповеда*, *Буквице о домаћицама*, *Буквице за младожење*, *Белешке о учености женскиња*, *Домаћица и ваздух у стану јој*, итд. Уз сваки чланак убациване су фотографије које прате тему, па тако када је издвојен чланак о саветима како се понашати у браку, уклапали смо фотографије брачних парова, тамо где су се налазили савети за нежење и удваче, убацивани су мла-

1 http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr-lat/serial-publications/zenski_svet

дићи и девојке. Одређени делови чланака на плакатима увећавани су, како би били упечатљиви и привукли посетиоце да их ишчитају до краја, управо због њихове занимљиве садржине и карактеристичног стила, због кога данас имају чак и призиву комичног, а некада су прихватани као веома озбиљни савети.

Као пратећи део направљен је петоминутни снимак који је био пуштан током изложбе. Поред изложених експоната, представљен је материјал који се није нашао на изложби, а повезан је са темом. У питању су лицидерски калупи, али и целокупни новински чланци.

Један од занимљивих детаља на изложби била је увећана фотографија српске породице са почетка 20. века из приватног власништва Ивана Панчића. Пано је направљен тако да је посетиоцима омогућено фотографисање у улози чланова ове породице.

За време трајања манифестације *Ноћ музеја* организована је продаја лицидерских колача које је направила наша суграђанка Мира Ристовић. У периоду од 18 до 22 часа, у простору Малог салона Народног музеја, за најмлађе посетиоце ове манифестације омогућено је шарање већ припремљених лицидерских срца у оквиру радионице *Срце у калују*. Учесници нису радили према моделу, већ је идеја била да се кроз импровизацију исказа креативност и њихово виђење лицидерског срца. Ауторке ове радионице су Бојана Видовић и Бранка Бабић, док је је медаке у облику срца за наш музеј припремила суграђанка Олгица Велимиров. Материјал за рад обезбедио је Музеј. Радионица је обухватила преко 200 учесника нижег и вишег основношколског узраста.

Укључујући и манифестацију *Ноћ музеја*, изложбу је видело 4.815 посетилаца.

Др Милош Матић
Етнографски музеј, Београд

КУЛТУРА ИСХРАНЕ У СРБИЈИ

Етнографски музеј у Београду,
септембар – новембар 2015. године

У Етнографском музеју у Београду је за дан музеја 20. септембра 2015. године отворена изложба *Култура исхране у Србији*, аутора Душице Живковић, музејског саветника. Изложба је била постављена у два простора музеја – у улазном холу и у изложбеној сали у приземљу, на укупно око 200 м². Изложба је пропраћена обимним каталогом са дужим стручним текстом, а затворена је крајем новембра 2015. године.

Изложба *Култура исхране у Србији* концептуализована је тако да публици презентује две сазнајне парадигме. Прву бисмо могли да сматрамо музеолошки конвенционалном. У њој је представљена исхрана као стваралачки процес од продукције основних намирница до продукције хране, кроз конкретне рецепте и до начина конзумације те хране. У оквиру презентације процеса продукције хране пошло се од пољопривредне производње, затим је представљена прерада пољопривредних производа, односно прехранбених намирница, па све до основних поступака припреме хране. У овом аспекту изложба се у већој мери усредсређује на традицијску културу и традицијску продукцију хране.

Много је значајнија, ипак, друга сазнајна парадигма у оквиру које су храна и исхрана представљене као комплексан културни феномен и значајан аспект културног наслеђа. У тој сазнајној парадигми на изложби могу да се ишчитају многобројна значења укупног система исхране, онако како је утемељена у традицијској култури, носећи разне културне слојеве. На самом почетку изложбе, музеографски гледано, налази се једно визуелно упечатљиво рало, које нас симболички подсећа у којој мери смо и данас заправо зависни од природе и од обраде земље и чувања домаћих животиња. У том иницијалном делу изложбе уједно је направљена спона човекове егзистенције са природом и његова култура је представљена у кључном смислу – као способност култивације. Затим

се изложба усредсређује на кључну намирницу и храну, која у цивилизацији постоји већ око 6.000 година – брашно и хлеб. Ту је заправо сконцентрисана кључна цивилизацијска тековина, симболички почетак културализације исхране, али онако како је интерпретирана у нашим културним условима.

У овом првом простору изложбе пажња је посвећена природном и културном наслеђу Србије уопштено, али ипак сагледано кроз призму исхране, односно представљени су сви кључни моменти природног и културног наслеђа који на овај или онај начин имају везе с културом исхране.

Други изложбени простор посвећен је превасходно вештини исхране, то јест припремању хране и очувању намирница, а затим и конзумирању хране као једном од кључних идентитетских момената у некој култури. Значајно је то што храна није представљена само као храна, већ су представљена њена многа културна значења, нарочито у домену конзумирања. Овде кључну улогу има презентација ритуалне исхране, музеографски смештена у оквиру славске трпезе с обзиром на значај породичне славе у култури, али и с обзиром на чињеницу да је породична слава недавно уписана на Унескову Репрезентативну листу нематеријалног културног наслеђа човечанства. Кроз неколико кључних материјалних сведочанстава и фотографија приказана је симплифицирана традицијска рурална исхрана, затим исхрана у урбаној култури, али и исхрана у елитној култури, у јавним просторима, кафанама и у фабричким мензама. Укратко речено, исхрана је ту представљена као свепрожимајући културни конструкт који се у разноврсним културним условима у Србији различито интерпретира, а уједно служи као комплексно средство друштвене комуникације.

Сазнајна вишеслојност изложбе проширена је употребом модерних информатичких технологија. Употребом базе података о културном наслеђу и храни, затим QR кодова, видео пројекције, холографске презентације обредног хлеба, па и допадљивог виртуелног „човечуљка“ који на славској трпези изговара здравице, публици је донета проширена сазнајна реалност, како саме изложбе тако и културе исхране у Србији уопштено.